

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

અમદાવાદ મધ્યે ગુજરાત ઉચ્ચ અદાલતમાં

ફોજદારી પરચુરણ અરજી નં. ૨૦૬૧/૨૦૧૪

સાથે

ફોજદારી પરચુરણ અરજી નં. ૧૫૨૯૧/૨૦૧૩

મંજૂરી અને હસ્તાક્ષર અર્થે:

માનનીય કાર્યકારી ન્યાયમૂર્તિ શ્રી અનંત એસ. દવે

અને

માનનીય ન્યાયમૂર્તિ સુશ્રી સોનિયા ગોકાણી

=====

૧	શું લોકલ અખબારના રિપોર્ટર્સને ચુકાદો જોવા માટે મંજૂરી આપી શકાય?	
૨	રિપોર્ટરને સંદર્ભિત કરવો કે નહીં?	
૩	શું માનનીય ન્યાયમૂર્તિ ચુકાદાની આખરી નકલ જોવા માંગે છે?	

૪	શું આ કેસમાં ભારતીય બંધારણ અથવા તે હેઠળ કરવામાં આવેલા કોઈ આદેશના અર્થઘટન અંગે કાયદાનો કોઈ નોંધપાત્ર પ્રશ્ન સામેલ છે?	

=====

કુંતે શિવકુમાર શર્મા

વિરુદ્ધ

ગુજરાત રાજ્ય

=====

ઉપસ્થિતી:

અરજદાર(ઓ) નં.૧ તરફે વકીલ શ્રી ડીજે ભટ્ટ, શ્રી એવાય બચાણી સાથે.

સામાવાળા નં.૨ તરફે વકીલ શ્રી રાજકુમાર ચૌમલ

સામાવાળા નં.૧ તરફે વિશેષ સરકારી વકીલ શ્રીમતી મનીષા લવકુમાર, અધિક સરકારી વકીલ શ્રી કેએલ પંડ્યા સાથે.

=====

ન્યાયપીઠ: માનનીય કાર્યકારી ન્યાયમૂર્તિ શ્રી અનંત એસ. દવે

અને

માનનીય ન્યાયમૂર્તિ સુશ્રી સોનિયા ગોકાણી

તારીખ: ૩૦/૧૦/૨૦૧૮

સીએવી ચુકાદો

(માનનીય ન્યાયમૂર્તિ સુશ્રી સોનિયા ગોકાણી દ્વારા)

૧ બંને આ મુદ્દાઓમાં પ્રશ્ન સ્વરૂપે કાયદાના એકસરખા મુદ્દાઓ સંકળાયેલા હોવાથી, પક્ષકારોની સંમતિથી બંને મુદ્દાઓની સાથે સાંભળણી કરવામાં આવી હતી અને આ એક જ ચુકાદાથી તેમનો એકસાથે નિર્ણય કરવામાં આવે છે।

૨ આ મૂળ ફરિયાદી દ્વારા રજૂ કરાયેલ અપીલ કરવાની અનુમતિ માટેની અરજી છે, જેણે બાપુનગર પોલીસ સ્ટેશનમાં ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૧૪૩, ૧૪૭, ૧૪૯, ૩૨૩, ૪૫૧, ૪૨૭, ૪૩૫, ૪૩૬ અને ૩૯૫ હેઠળ દંડનીય ગુનાઓ બાબતે પ્રથમ માહિતી અહેવાલ, એટલે કે ફ.ગુ.ર.નં. ૩૫૬ સને ૨૦૦૨, નોંધાવ્યો હતો. ઉપરોક્ત પ્રથમ માહિતી અહેવાલની નિયમિત તપાસ પૂર્ણ થયા પછી આરોપપત્ર દાખલ કરવામાં આવ્યું અને કેસ સત્ર કેસ નં. ૧૯૮ ઓફ ૨૦૦૮ તરીકે નંબરિત થઈ પ્રતિબદ્ધ થયા બાદ આરોપો ઘડવામાં આવ્યા. જ્યારે આરોપીઓએ આરોપો નકાર્યા, ત્યારે સત્ર અદાલત સમક્ષ કાર્યવાહી ચલાવવામાં આવી, અને તે અદાલતે પુરાવાની મૂલવણી કરીને હાલના તમામ સામાવાળાઓને શંકાનો લાભ આપ્યો. નિર્દોષ છૂટકારાના એવા ચુકાદા

અને આદેશથી આ અરજીકર્તા-મૂળ ફરિયાદીએ વ્યથિત થઈ, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ ની કલમ ૩૭૮(જ) હેઠળ અપીલ દાખલ કરવાની અનુમતિ માટે આ વર્તમાન અરજી રજૂ કરી છે.

- ૩ અરજદારનો એવો કેસ છે કે ઘટના વર્ષ ૨૦૦૨માં બની હતી અને કેસ વર્ષ ૨૦૦૮માં વિચારણા માટે સોંપવામાં આવ્યો હતો. સાક્ષીઓની તપાસ વર્ષ ૨૦૧૦-૧૧માં, અર્થાત્ પ્રશ્નાસ્પદ ઘટનાના લગભગ નવ વર્ષ પછી, કરવામાં આવી હતી. એટલા બધા વર્ષો પછી સાક્ષીઓના નિવેદનોમાં કેટલાક વિસંગતિઓ હોવી સ્વાભાવિક છે. તેમ છતાં, તેમના કહેવા મુજબ, આ શંકાનો લાભ આપવાનો કિસ્સો ચોક્કસપણે નહોતો. અરજદારનું વધુમાં એવું પણ કહેવું છે કે પ્રતિવાદી-આરોપીઓ દ્વારા પ્રતિ-પ્રથમ માહિતી અહેવાલ પણ દાખલ કરવામાં આવ્યો હતો. તેથી, ગુનાના સ્થળે તેમની હાજરી સારી રીતે સ્થાપિત થાય છે. હાલની અરજી ઉઠાવવામાં આવેલા વિવિધ આધારોએ આધારે, અરજદારે વિદ્વાન વધારાના શહેર સત્ર ન્યાયાધીશ દ્વારા આપવામાં આવેલા નિર્દોષ છૂટકારાના ચુકાદા અને આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ દાખલ કરવા માટે પરવાનગી માંગી છે.

- ૪ તે જ રીતે, ફોજદારી વિવિધ અરજી ક્રમાંક ૧૮૯૨૫/૨૦૧૩ માં, જે

ફોજદારી વિવિધ અરજી ક્રમાંક ૧૫૨૯૧/૨૦૧૩માં છે, તેમાં અરજદારે અપીલ કરવાની પરવાનગી માટે અરજી રજૂ કરવામાં ૧૧ દિવસના વિલંબને માફ કરવા વિનંતી કરી છે, જેમાં તેણે વિદ્વાન વધારાના શહેર સત્ર ન્યાયાધીશ દ્વારા સત્ર કેસ ક્રમાંક ૨૪/૨૦૧૨ માં તા. ૨૮ જૂન, ૨૦૧૩ના રોજ આપવામાં આવેલા નિર્દોષ છૂટકારાના ચુકાદા અને આદેશને પડકાર્યો છે. અરજદાર મૂળ ફરિયાદી છે, જેણે ભારત દંડ સંહિતાની કલમો ૩૭૬, ૫૦૪, ૫૦૬(૨) ને કલમ ૧૧૪ સાથે વાંચીને આરોપિત ગુનાઓ અંગે, તા. ૦૨ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૧ના રોજ જિલ્લા બનાસકાંઠાના છાપી પોલીસ સ્ટેશન ખાતે નોંધાયેલ આઈ-સી.આર. નં. ૬૩/૨૦૧૧ મુજબ પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધાવ્યો હતો. કેસ સોંપાયા બાદ, તે જ કેસને વધારાના સત્ર ન્યાયાધીશ, જિલ્લા બનાસકાંઠા દ્વારા સત્ર કેસ ક્રમાંક ૨૪/૧૦૧૨ તરીકે ક્રમાંકિત કરવામાં આવ્યો હતો. નીચલી અદાલતે ઐજ્ઞાણની પૂર્ણાવૃત્તિ પછી, મૌખિક તેમજ દસ્તાવેજી પુરાવાની મૂળવણી કરીને, અહીંના પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૨ અને ૩ને તેમની સામે મૂકાયેલા તમામ આરોપોમાંથી ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૨૩૫(૧) હેઠળ તા. ૨૮ જૂન, ૨૦૧૩ના ચુકાદા અને આદેશ દ્વારા નિર્દોષ છૂટકારો આપ્યો હતો.

૪.૧ વ્યથિત ફરિયાદીએ અપીલ કરવાની મંજૂરી માટેની અરજી સાથે

નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ કરવાનું પસંદ કર્યું છે. અપીલ કરવાની રજા માટેની આવી અરજી મોડેથી દાખલ કરવામાં આવી હોવાથી, અરજદારે વિલંબ માફી માટે ફોજદારી વિવિધ અરજી નં. ૧૮૯૨૫ ઓફ ૨૦૧૩ રજૂ કરવી પડી હતી. વિલંબ માફી માટેની અરજીમાં નિયમ બહાર પાડવામાં આવ્યો હતો.

- ૫ અરજદાર-રાજ્ય તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વધારાના જાહેર અભિયોજક શ્રી કે.એલ. પંડ્યાએ દલીલ કરી છે કે વિદ્વાન વધારાના સત્ર ન્યાયાધીશ દ્વારા સત્ર કેસ ક્રમાંક ૨૪ ના ૨૦૧૨ માં આપેલા એ જ ચુકાદા અને આદેશ વિરુદ્ધ અરજદાર-રાજ્ય દ્વારા અપીલ દાખલ કરવામાં આવી હતી. આ અદાલતના અપીલીય મંચે ફોજદારી અપીલ ક્રમાંક ૧૬૧૯ ના ૨૦૧૩ માં અપીલીય સત્તાઓનો ઉપયોગ કરતાં તે અપીલ સ્વીકારી નહોતી અને રજા મંજૂર કરી નહોતી. તેથી, તેમણે દલીલ કરી છે કે હવે આ અદાલતે ફરિયાદીની અપીલ સ્વીકારવી નહીં, કારણ કે અન્યથા તે ન્યાયનો ઉપહાસ બનશે.

નિર્ધારિત કરવાના પ્રશ્નો:

- ૬ સંબંધિત મૂળ ફરિયાદી દ્વારા અપીલ કરવાની પરવાનગી માંગતી બંને અરજીઓ રજૂ કરવામાં આવી છે અને તેથી તેઓને નીચેના મહત્વપૂર્ણ

પ્રશ્નો અંગે એકસાથે સાંભળવામાં આવે છે: (૧) શું નિર્દોષ છૂટકારાના મામલામાં રાજ્યની અપીલનું નામંજૂર થવું, ફરિયાદી અથવા પીડિતને એ જ નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ નિર્દોષ છૂટકારા સામેની અપીલ રજૂ કરવામાં અવરોધરૂપ બનશે કે નહીં અને (૨) શું પીડિતને વિધાનમંડળ દ્વારા, રાજ્યની અપીલના પરિણામની પરવા કર્યા વિના અને કાર્યવાહીઓની બહુવિધતા ટાળવા માટે, પૂર્ણ સ્વતંત્ર વૈધાનિક અધિકાર પ્રદાન કરવામાં આવ્યો છે; અને તે માટે કોઈ પ્રણાલી સ્થાપિત કરવાની આવશ્યકતા છે કે નહીં. જેના અનુસંધાને, પીડિતો/ફરિયાદીઓ દ્વારા રજૂ કરાયેલી અપીલ માટે કઈ મર્યાદા અવધિ લાગુ પડશે તે પ્રશ્ન પણ ઉપસ્થિત થાય છે?

રજૂઆતો:

- ૭ વધુ બળપૂર્વક, ફોજદારી વિવિધ અરજી ક્રમાંક ૨૦૬૧ ઓફ ૨૦૧૪ માં અરજદાર તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલ શ્રી ડી.જે. ભટ્ટે, અન્ય બાબતો સાથે, એવો આગ્રહપૂર્વક રજૂઆત કરી છે કે ‘પીડિત’માં એવો વ્યક્તિ પણ આવે છે જેને આરોપીના કૃત્ય અથવા ચૂકથી નુકસાન અને ઈજા પહોંચી હોય. તેમનું કહેવું છે કે ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૩૭૨ ના પ્રાવધાનના સમાવેશથી, અદાલતે પસાર કરેલા નીચે મુજબના આદેશને પડકારવાનો એક સ્વતંત્ર અને નિર્વિવાદ અધિકાર પીડિતમાં

નિહિત કરવામાં આવ્યો છે, (૧) આરોપીને નિર્દોષ છૂટકારો આપતો, (૨) આરોપીને ઓછી સજા માટે દોષિત ઠેરવતો અને (૩) અપર્યાપ્ત વળતર ફરમાવતો. તેથી, પીડિતનો અધિકાર ન તો ફરિયાદીના અધિકારથી ઉચ્ચ છે અને ન તો નીચો, અને રાજ્યના અધિકારથી પણ નહીં. તેમણે વધુમાં રજૂ કર્યું છે કે પીડિતને અપીલ દાખલ કરવાનો અધિકાર અને ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૩૭૮ હેઠળ રાજ્યને અપીલ દાખલ કરવાનો અધિકાર, જો સરખાવવામાં આવે, તો તે જ ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૩૭૮ હેઠળ નિર્ધારિત આવશ્યકતા સમાન છે. તેમણે આગ્રહ કર્યો કે આ અદાલતની સંપૂર્ણ પીઠ દ્વારા ભાવુબેન ડી. મકવાણા વિ. ગુજરાત રાજ્ય (૨૦૧૩ (૧) જીએલએચ ૨૬૫) ના કેસમાં એવો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો છે કે પીડિતને અપીલ કરવાનો હક સ્વતંત્ર અને સંપૂર્ણ હક છે. જોકે, તેને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૮(૪) હેઠળ નિર્ધારિત મુજબ અનુમતિ મેળવવી આવશ્યક છે અને આવી અપીલ દાખલ કરવા માટે અદાલતે વાજબી મુદત તરીકે ૯૦ દિવસ આપવાના રહે છે. વધુમાં એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે વળતરની અપર્યાપ્તતા અથવા ઓછી સજા સામેની અપીલ માટે ફરિયાદીની તરફથી કોઈ અનુમતિ આવશ્યક નથી. તેણે વધુમાં આગ્રહ કર્યો છે કે નિર્દોષ છૂટકારાના ચુકાદા અને આદેશ સામેની અપીલ ફગાવવાથી કોઈ પણ રીતે પીડિત/ફરિયાદી અવરોધિત થઈ શકતો નથી.

વધુમાં, ઓછી સજા લાદવા સામે અથવા અપર્યાપ્ત સજા સામે પીડિતનો અપીલનો હક અપ્રતિબંધિત રહે છે. નિર્દોષ છૂટકારાના કે દોષિત ઠરાવવાના દરેક આદેશ સામે, જે ફરિયાદી અથવા પીડિતને નુકસાન અથવા ઈજા પહોંચી હોય તે ૯૦ દિવસની અંદર અપીલ કરી શકે છે. વિસ્તૃત દલીલો કર્યા બાદ, તેનો સમગ્રમાં ધ્યાન ૯૦ દિવસની અવધિ અંગે, રાજ્યના કેસની જેમ, પીડિતોને સંબંધિત હતું, જેથી કોઈપણ જટિલતાઓ ટાળી શકાય.

- ૮ શ્રી એ.વાય. બચાણી, અરજદાર-મૂળ ફરિયાદી તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલે દલીલ કરી છે કે ભાવુબેન મકવાણા (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે રાજ્યને અપાયેલ અપીલનો અધિકાર પીડિતના અધિકારોના સંદર્ભમાં પૂરતો, યોગ્ય અને પર્યાપ્ત નહોતો. તેમણે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨(ડબલ્યુએ) હેઠળની 'પીડિત' ની વ્યાખ્યાનો આશ્રય લીધો. તેમણે ઉઠાવેલા પ્રશ્નોમાંનો એક પ્રશ્ન એવો હતો કે શું તમામ પીડિતોને પક્ષકાર તરીકે જોડવા ન જોઈએ અને શું રાજ્યની અપીલમાં ફરિયાદીને અનિવાર્ય રીતે પક્ષકાર તરીકે જોડવો જોઈએ કે નહીં. તેમણે અમને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૮ ના હેતુ અને કારણો સમજાવ્યા.

૯ વિપરીત અર્થઘટન મુજબ, રાજ્ય તરફથી હાજર રહેલ વિદ્વાન વિશેષ જાહેર અભિયોજક સુશ્રી મનીષા લવકુમારે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ હેઠળ પીડિતના સ્વતંત્ર અધિકારને સ્વીકાર્યો હતો. તેમણે દલીલ કરી કે વર્તમાન પ્રકરણમાં નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ રાજ્ય દ્વારા કરાયેલ અપીલ નામંજૂર કરવામાં આવી છે અને દોષિત ઠેરવવાના ચુકાદા વિરુદ્ધની અપીલ બાકી છે. તેમણે વધુમાં દલીલ કરી કે પીડિતનો અધિકાર એક તાત્વિક અધિકાર છે, પરંતુ તેના માટે સમયમર્યાદા હોવી આવશ્યક છે. જો એવું ન કરવામાં આવે, તો હિતસંઘર્ષ ઊભો થશે.

રાજ્યએ વિવિધ નિર્ણયો પર આધાર રાખ્યો છે, જેઓનો યોગ્ય તબક્કે વિચાર કરવામાં આવશે.

નિષ્કર્ષો:

૧૦ આ રીતે બંને પક્ષોને સાંભળ્યા બાદ અને મુદ્દા અંગેના વિવિધ નિર્ણયો પર વિચાર કર્યા પછી, પીડિતની અપીલ દાખલ કરવાની વિનંતી પર વિચાર કરતી વખતે આ અદાલતે જે વિશાળ મુદ્દા પર વિચાર કરવો આવશ્યક છે તે એ છે કે રાજ્ય દ્વારા પ્રાથમિક તબક્કે જ દાખલ કરાયેલ અપીલ નામંજૂર કરવામાં આવી હોય તેવી પરિસ્થિતિમાં આવી વિનંતી સ્વીકારી શકાય કે કેમ અને નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ પીડિત દ્વારા અપીલ દાખલ

કરવા માટે કોઈ સમયમર્યાદા નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે કે કેમ; જેના અનુસંગિક પ્રશ્નરૂપે એ પણ વિચારવાનું થાય છે કે મૂળ ફરિયાદી/પીડિતને ચુકાદાની નકલ પૂરી પાડવી જોઈએ કે કેમ અને રાજ્ય દ્વારા દાખલ કરાયેલ બાબત પીડિત/ફરિયાદી દ્વારા અપીલ દાખલ કરવા માટેની બાહ્ય સમયમર્યાદા પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી પ્રતીક્ષામાં રાખવી જોઈએ કે કેમ.

૧૧ પ્રારંભમાં, આ તબક્કે કાયદા આયોગના ૧૫૪મા અહેવાલનો ઉલ્લેખ નોંધવો યોગ્ય રહેશે, જેના દ્વારા સંબંધિત પ્રસ્તાવિત ફેરફારો નીચે મુજબ પ્રતિબિંબિત થાય છે :

“અધ્યાય ૨૦

ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતા (સુધારા) વિધેયક, ૧૯૯૪ દ્વારા પ્રસ્તાવિત ફેરફારો:

XXX XXX XXX

૬.૧૨. ખંડ ૩૭ : મનસ્વી સત્તા-પ્રયોગ સામે રક્ષણ મેળવવા તથા અવિવેકી નિર્દોષ છૂટકારાઓ ઘટાડવા માટે, પોલીસ અહેવાલના આધારે નોંધાયેલા ઓળખપાત્ર અને બિનજામીનપાત્ર ગુનાઓ અંગે મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા આપવામાં આવેલા નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ, જિલ્લા મેજિસ્ટ્રેટના નિર્દેશ મુજબ, સત્ર અદાલતમાં

અપીલની જોગવાઈ કરવામાં આવે તે હેતુથી સુધારો કરવાની માંગ કરવામાં આવી છે. પોલીસ અહેવાલના આધારે નોંધાયેલા અન્ય તમામ કેસોમાં, વડી અદાલત સિવાયની કોઈપણ અન્ય અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલા નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ, રાજ્ય સરકારના નિર્દેશ મુજબ, વડી અદાલતમાં અપીલ કરી શકાશે. પ્રથમ વર્ગમાં અપીલ કરવાની ભલામણ કરવાની સત્તા જિલ્લા મેજિસ્ટ્રેટને સોંપવાની માંગ કરવામાં આવી છે અને બીજા વર્ગ સંબંધિત સત્તા રાજ્ય સરકાર પાસે યથાવત્ રહેશે. અમારી કાર્યશાળાઓમાં અમે આ મુદ્દાને ઉદ્ભાસિત કર્યો હતો અને આવી જોગવાઈનો સમાવેશ કરવાના પક્ષમાં લગભગ સર્વાનુમતિ હતી.

૬.૧૩. તેમ છતાં, અનુગામી પ્રશ્ન એ છે કે નિર્દોષ છૂટકારા સામેની આવી અપીલમાં અથવા સજા વધારો કરવા માટેની અપીલમાં સત્ર અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલા આદેશ સામે અપીલ અથવા પુનરીક્ષણ ચાલશે કે નહીં. આ પાસા અંગે વિધેયક મૌન છે. કલમ ૩૭૬(બી)એ ઠરાવે છે કે જ્યાં સત્ર અદાલત ૩ મહિનાની સજા કરે છે, ત્યાં કોઈ અપીલ ચાલશે નહીં, પરંતુ આ જોગવાઈ તે અદાલત સમક્ષ ચાલેલી સુનાવણી પર લાગુ પડશે. પરંતુ, સમાન મર્યાદા કલમો ૩૭૭ અને ૩૭૮માં પ્રસ્તાવિત સુધારા હેઠળ દાખલ કરાયેલ

અપીલોમાં સત્ર અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલા આદેશો પર પણ લાગુ કરી શકાય. પરિણામે, અમે કલમ ૩૮૬ના ખંડો (એ) અને (સી)માં એક પરંતુકના સ્વરૂપે વધુ એક સુધારો સૂચવીએ છીએ, જેનો અર્થ એવો થાય કે જ્યાં સત્ર અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલી સજા છ મહિનાથી વધુ ન હોય, ત્યાં કોઈ અપીલ ચાલશે નહીં.”

૧૧.૧ અધ્યાય ૨૨ માં, “નિષ્કર્ષો અને ભલામણો”ના શીર્ષક હેઠળ ફકરા-૫૪માં , એવી સૂચના આપવામાં આવે છે કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૮ હેઠળ સુધારો પ્રદાન કરવામાં આવે, જિલ્લામાં મેજિસ્ટ્રેટના નિર્દેશ અનુસાર પોલીસ અહેવાલના આધારે દાખલ કરાયેલા સંજ્ઞાનપાત્ર અને બિનજામીનપાત્ર ગુનાના સંબંધમાં મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા આપવામાં આવેલા નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ સત્ર અદાલતમાં અપીલની જોગવાઈ કરે છે. પોલીસ અહેવાલના આધારે દાખલ કરાયેલા અન્ય તમામ કેસોમાં, કોઈપણ અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલા નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ વડી અદાલતમાં અપીલ કરી શકાશે.

૧૧.૨ કલમ ૩૭૨ માં જોગવાઈરૂપ પરંતુક દ્વારા આવશ્યક સુધારો ૩૧ ડિસેમ્બર, ૨૦૦૮ થી અમલમાં લાવવામાં આવ્યો છે. તેમાં બે ફેરફારોનો

વિચાર કરવામાં આવ્યો છે, જેવું ધ્યાન જાય છે કે અધિનિયમ ૨૫ ઓફ ૨૦૦૫ દ્વારા કલમ ૩૭૮ માં સુધારા પહેલાં મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા આપવામાં આવેલા નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધની બધી અપીલો વડી અદાલતમાં દાખલ થતી હતી. ૨૩ જૂન, ૨૦૦૬ થી, પોલીસ અહેવાલના આધારે દાખલ કરાયેલા કેસોમાં ઓળખપાત્ર અને અનઓળખપાત્ર ગુનાઓ અંગે મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા આપવામાં આવેલા નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધની અપીલ સત્ર અદાલતમાં દાખલ કરવામાં આવે છે, તેમ છતાં, ફરિયાદ પર સ્થાપિત કરવામાં આવેલા કોઈપણ કેસમાં આપવામાં આવેલા નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધની અપીલ વડી અદાલતમાં જ દાખલ થતી રહી છે અને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૮(જ) હેઠળ અરજદાર દ્વારા કરાયેલ અરજી પર વિશેષ અનુમતિ આપવામાં આવે છે.

૧૧.૩ ફરિયાદના આધારે શરૂ કરવામાં આવેલા કેસોમાં પણ સત્ર અદાલતમાં અપીલો દાખલ કરી શકાય તે માટે, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૮ હેઠળ ફેરફારનો વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો. વધુમાં, દંડનીય અને બિનજામીનપાત્ર ગુનામાં મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા આપવામાં આવેલા નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ સત્ર અદાલતમાં જતી હોય છે; અને પોલીસ અહેવાલના આધારે દાખલ કરાયેલા કેસમાં, કલમ ૩૭૮ ની

ઉપકલમ (૧) અનુસાર અપીલો માત્ર જિલ્લા મેજિસ્ટ્રેટ અથવા રાજ્ય સરકારના પ્રેરણે જ દાખલ કરી શકાય. પીડિત વ્યક્તિ અથવા માહિતીદાતાને અપીલ દાખલ કરવાની કોઈ તક નહોતી. બહુમાં બહુ, જો અદાલત એવું શોધે કે આરોપીને ખોટી રીતે નિર્દોષ છૂટકારો આપવામાં આવ્યો છે, તો તે પુનરીક્ષણ અરજી કરી શકતો. અદાલત કલમ ૪૦૧ ની ઉપકલમ (૩) હેઠળ કોઈ વ્યક્તિને દોષિત ઠેરવતી નહીં, પરંતુ મામલો પરત મોકલતી. જટિલ પ્રક્રિયા તેમજ ધન અને સમયના વ્યયને ધ્યાનમાં લેતાં, એવો ફેરફાર વિચારવામાં આવ્યો હતો કે જેમાં જિલ્લા મેજિસ્ટ્રેટ અથવા રાજ્ય સરકાર જાહેર અભિયોજક દ્વારા નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ દાખલ કરવામાં આવે તેની રાહ જોશે નહીં. એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે પીડિત વ્યક્તિ અથવા જાણ કરનારને અપીલ અદાલતની મંજૂરીથી અપીલ દાખલ કરવાનો અધિકાર હોવો જોઈએ.

૧૧.૪ કાયદા પંચનું મત હતું કે આથી પીડિત વ્યક્તિને નીચલી અદાલત દ્વારા નોંધાયેલા તથ્યાત્મક નિષ્કર્ષોને પડકારવાની તક મળશે; તેમજ પારદર્શિતા વધશે અને નીચલી ન્યાયતંત્રની જવાબદારી નિશ્ચિત થશે, કારણ કે હાલમાં નિર્દોષ છૂટકારાના પ્રમાણનું પ્રમાણ ઘણું ઊંચું છે. કાયદા પંચને વધુમાં આ ચિંતા હતી કે મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા પસાર કરાયેલ પુનર્વિચારપાત્ર આદેશને સત્ર અદાલત અથવા વડી અદાલત પૈકી કોઈ

એક સમક્ષ પડકારવામાં આવી શકે છે. કેસમાં એકથી વધુ આરોપીઓ હોય અને પ્રતિકૂળ આદેશ પસાર થયો હોય ત્યારે યોગ્ય મંચની શોધખોળના કારણે આવી જોગવાઈનો ઘણીવાર દુરુપયોગ થાય છે. પુનર્વિચાર માટે એક જ મંચની જરૂર રહેશે, એટલે કે સત્ર અદાલત. આ પંચે ભલામણ કરી હતી કે નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ પુનર્વિચાર અરજી દાખલ કરવા માટે બે વૈકલ્પિક મંચોના સ્થાને માત્ર એક જ મંચ હોવો જોઈએ, જે સત્ર અદાલત હોઈ શકે. આ પણ ભલામણ કરવામાં આવી હતી કે ફરિયાદના કેસમાં મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા પસાર કરાયેલા નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ, વિશેષ મંજૂરી મળવાની શરતે, સત્ર અદાલત સમક્ષ જ કરવી જોઈએ અને જ્યાં જિલ્લા મેજિસ્ટ્રેટ અથવા રાજ્ય, નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ કરવા માટે માનનીય જાહેર અભિયોજકને નિર્દેશ આપતું ન હોય, ત્યાં પીડિત વ્યક્તિ અથવા જાણકર્તાને અપીલ કરવાની હક હોવી જોઈએ, અલબત્ત, અપિલીય અદાલતની મંજૂરી સાથે.

૧૧.૫ કાયદા આયોગ દ્વારા કરવામાં આવેલી આ ભલામણો અને સૂચનોના અનુસંધાનમાં, ૩૧ ડિસેમ્બર, ૨૦૦૮થી અમલમાં આવે તે રીતે અધિનિયમ ૫ સન ૨૦૦૮ દ્વારા ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨માં પરંતુક ઉમેરવામાં આવી છે, જેના દ્વારા નીચલી અદાલતે

આપેલા નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ સામે, અથવા જ્યાં ઓછા ગુનામાં દોષિત ઠરાવવામાં આવ્યો હોય અથવા અપર્યાપ્ત વળતર અપાયું હોય, ત્યાં પીડિતને અપીલ કરવાની પરવાનગી આપવામાં આવી છે, અને આવી અપીલ તે અદાલતમાં જ જશે જ્યાં દોષિત ઠરાવવાના આદેશ સામે સામાન્ય રીતે અપીલ જાય છે. કલમ ૩૭૪ દોષિત ઠરાવવાના આદેશ સામેની અપીલો માટે જોગવાઈ કરે છે અને તે સ્પષ્ટ કરે છે કે સત્ર ન્યાયાધીશ દ્વારા અથવા એવી કોઈપણ અન્ય અદાલત દ્વારા ચલાવવામાં આવેલી સુનાવણીમાં, જેમાં સાત વર્ષથી વધુ કારાવાસની સજા ફટકારવામાં આવી હોય, દોષિત ઠરાવાયેલ કોઈપણ વ્યક્તિ વડી અદાલતમાં અપીલ કરી શકે છે. કલમ ૩૭૪ની ઉપકલમ (૩)માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે માનનીય મેટ્રોપોલિટન મેજિસ્ટ્રેટ અથવા પ્રથમ વર્ગના મેજિસ્ટ્રેટ અથવા દ્વિતીય વર્ગના મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા ચલાવવામાં આવેલી સુનાવણીમાં જે વ્યક્તિ દોષિત ઠરે, તેવી વ્યક્તિ સત્ર અદાલતમાં અપીલ કરી શકે છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, માનનીય મેટ્રોપોલિટન મેજિસ્ટ્રેટ અથવા પ્રથમ વર્ગના મેજિસ્ટ્રેટ અથવા દ્વિતીય વર્ગના મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા આપવામાં આવેલા દોષિત ઠરાવવાના આદેશ સામે અપીલ સત્ર અદાલતમાં જશે અને સત્ર અદાલત અથવા સાત વર્ષથી વધુની સજા ફટકારતી કોઈપણ અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલા દોષિત ઠરાવવાના આદેશ સામે અપીલ વડી અદાલતમાં જશે. તેથી, કલમ ૩૭૨ના પરંતુક

હેઠળ પણ અપીલ એ જ અદાલતમાં જશે જ્યાં દોષિત ઠરાવવાના આદેશ સામે સામાન્ય રીતે અપીલ જાય છે.

૧૨ આ તબક્કે, ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૩૭૨ ની જોગવાઈઓનું પુનઃઉદ્દેશ કરવો આવશ્યક છે, જે નીચે મુજબ વાંચાય છે :

૩૭૨. અન્યથા જોગવાઈ કરવામાં આવી હોય તે સિવાય કોઈ અપીલ ન ચાલે : આ સંહિતા દ્વારા અથવા હાલમાં અમલમાં રહેલા અન્ય કોઈ કાયદા દ્વારા જોગવાઈ કરવામાં આવી હોય તે સિવાય ફોજદારી અદાલતના કોઈપણ ચુકાદા અથવા આદેશ વિરુદ્ધ કોઈ અપીલ ન ચાલે. પરંતુ, પીડિતને અદાલત દ્વારા આરોપીને નિર્દોષ છૂટકારો આપતો અથવા ઓછી ગંભીરતાવાળા ગુના માટે દોષિત ઠેરવતો અથવા અપર્યાપ્ત વળતર ફટકારતો કોઈપણ આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ કરવાની હકદારી રહેશે, અને આવી અપીલ તે અદાલતમાં ચાલશે જ્યાં તેવી અદાલતના દોષિત ઠરાવવાના આદેશ વિરુદ્ધ સામાન્ય રીતે અપીલ ચાલે છે.

૧૩ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ની જોગવાઈ નકારાત્મક શબ્દોમાં રચાયેલ છે અને તે, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, એવું નિર્ધારિત કરે છે કે હાલ અમલમાં રહેલી આ સંહિતા અથવા અન્ય કોઈ કાયદા દ્વારા જોગવાઈ

કરવામાં આવી હોય તે સિવાય, ફોજદારી અદાલતના કોઈપણ ચુકાદા અને આદેશ સામે કોઈ અપીલ દાખલ થતી નથી.

૧૩.૧ તેથી, આ ઉપબંધ માલીમથ કમિટીની ભલામણ પર, કાયદા આયોગે તેની ૧૫૪મી અહેવાલમાં અપરાધના ભોગ બનેલા પીડિતોની દુર્દશાનું વિગતવાર વર્ણન કર્યા પછી, અધિનિયમ ક્રમાંક ૫ ઓફ ૨૦૦૯ દ્વારા (૩૧/૧૨/૨૦૦૯ થી અમલમાં) ઉમેરવામાં આવ્યો છે, જે પીડિતને આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ કરવાની હક આપે છે, અને તે ત્રણ પરિસ્થિતિઓમાં, એટલે કે જ્યાં (૧) આરોપીને નિર્દોષ છૂટકારો આપવામાં આવ્યો હોય, (૨) આરોપીને ઓછા ગુના માટે દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યો હોય અને (૩) પીડિતને આપવામાં આવેલ વળતર અપર્યાપ્ત હોય.

૧૪ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૮ નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશના કિસ્સામાં રાજ્ય દ્વારા અપીલ અંગે જોગવાઈ કરે છે. ગુનો સંજોય અને બિનજામીનપાત્ર હોય ત્યારે સત્ર અદાલતે પસાર કરેલા નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ રજૂ કરવા માટે વિદ્વાન જાહેર અભિયોજકને દિશાનિર્દેશ આપવાનો અધિકાર જિલ્લા મેજિસ્ટ્રેટનો છે. વડી અદાલત સિવાયની કોઈપણ અદાલત દ્વારા પસાર કરાયેલા મૂળ અથવા અપીલીય

નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ સામે વડી અદાલતમાં અપીલ રજૂ કરવા માટે રાજ્ય વિદ્વાન જાહેર અભિયોજકને દિશાનિર્દેશ આપી શકે છે.

૧૪.૧ ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૩૭૮ ની ઉપકલમ (૩) એ જોગવાઈ કરે છે કે ઉપકલમ (૧) અથવા ઉપકલમ (૨) હેઠળ વડી અદાલતમાં કોઈ અપીલ વડી અદાલતની મંજૂરી સિવાય દાખલ થઈ શકશે નહીં. જો ફરિયાદના આધારે સ્થાપિત કરાયેલ કોઈ કેસમાં નિર્દોષ છૂટકારાનો આદેશ પસાર કરવામાં આવ્યો હોય અને ફરિયાદી દ્વારા કરવામાં આવેલી અરજીએ આધારે વડી અદાલત નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ કરવા માટે વિશેષ મંજૂરી આપે, તો ફરિયાદી એવી અપીલ વડી અદાલતમાં રજૂ કરી શકે છે.

૧૪.૨ કલમ ૩૭૮ ની ઉપકલમ (૫) માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ કરવા માટે વિશેષ અનુમતિ મેળવવા બાબત ઉપકલમ (૪) હેઠળની કોઈ અરજી, જ્યાં ફરિયાદી જાહેર સેવક હોય ત્યાં નિર્દોષ છૂટકારાના આવા આદેશની તારીખથી ગણતરી કરતાં છ મહિનાની અવધિ પૂર્ણ થયા પછી, અને દરેક અન્ય કિસ્સામાં સાઠ દિવસ પૂર્ણ થયા પછી, વડી અદાલત દ્વારા સ્વીકારવામાં આવશે નહીં.

૧૪.૩ જો કોઈ કેસમાં નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ કરવા માટે

વિશેષ પરવાનગી આપવા બાબતની ઉપકલમ (૪) હેઠળની અરજી નામંજૂર કરવામાં આવે, તો તે નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ ઉપકલમ (૧) અથવા ઉપકલમ (૨) હેઠળ કોઈ અપીલ ચાલશે નહીં.

૧૪.૪ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમો ૩૭૨ અને ૩૭૮નું સંયુક્ત વાચન કરતાં, એ અત્યંત સ્પષ્ટ થાય છે કે નિર્દોષ છૂટકારાના કેસમાં અપીલ વડી અદાલતમાં જતી હોય છે, તેમ છતાં વડી અદાલતની મંજૂરી વિના તેવી અપીલ સ્વીકારવામાં આવી શકતી નથી. પીડિતને આરોપીના નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ અથવા કોઈ વ્યક્તિને ઓછી સજા માટે દોષિત ઠેરવવામાં આવી હોય અથવા અપૂરતું વળતર આપવામાં આવ્યું હોય તેવા પ્રસંગે અપીલ કરવાની હક આપવામાં આવી છે, તેમ છતાં આવી અપીલ દાખલ કરવા માટે અદાલતની મંજૂરી અનિવાર્ય છે. અન્ય દરેક કેસમાં ૬૦ દિવસની મુદત બાદ અને જ્યાં ફરિયાદી જાહેર સેવક હોય ત્યાં છ મહિનાની મુદત પૂર્ણ થયા પછી, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૮ની ઉપકલમ (૪) હેઠળની કોઈ અરજી સ્વીકારવામાં આવશે નહીં.

૧૫ અદાલતોએ પીડિતના અધિકારોને રાજ્યના અધિકારની સરખામણીમાં વારંવાર પરખ્યા છે. પીડિતના આવા અધિકારનું જાગરૂકતાપૂર્વક રક્ષણ કરવા માટે જરૂરી છે કે કલમ ૩૭૨ની પરંતુક જોગવાઈને અર્થસભર અર્થઘટન આપવામાં આવે, તેમજ તે જોગવાઈ કાર્યવાહીની બહુવિધતામાં

નિષ્ફળ ન બને તેની ખાતરી કરવામાં આવે.

૧૫.૧ કલમ ૩૭૨ માં ઉપયોગમાં લેવાયેલ શબ્દ 'પીડિત' છે, જેની વ્યાખ્યા ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨(ડબલ્યુએ) હેઠળ આપવામાં આવી છે, જે નીચે મુજબ છે :

૨(ડબલ્યુએ) : “પીડિત ” નો અર્થ એવો વ્યક્તિ થાય છે જેને તે કૃત્ય અથવા ઉપેક્ષાના કારણે કોઈ નુકસાન અથવા ઈજા પહોંચી હોય, જેના માટે આરોપી વ્યક્તિ વિરુદ્ધ આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હોય, અને “પીડિત ” અભિવ્યક્તિમાં તેના અથવા તેણીના સંરક્ષક અથવા કાનૂની વારસદારનો સમાવેશ થાય છે;

૧૬ મધ્ય પ્રદેશ વડી અદાલતની પૂર્ણપીઠે એમ/એસ. ટાટા સ્ટીલ લિ., વગેરે વિ. એમ/એસ. આત્મા ટ્યુબ પ્રોડક્ટ્સ લિ. અને અન્ય, વગેરે, ૨૦૧૩ (૧) આઈ.એલ.આર. ૭૧૯ (પી એન્ડ એચ) ના કેસમાં, તેમજ દિલ્હી વડી અદાલતની પૂર્ણપીઠે રામ ફાલ વિરુદ્ધ દિલ્હી રાજ્ય અને અન્ય, ૨૨૧(૨૦૧૫) ડી.એલ.ટી. ૧ના કેસમાં, આ પાસાનો વિસ્તૃતપણે વિચાર કર્યો છે. દિલ્હીની વડી અદાલતના નિષ્કર્ષોનો ઉલ્લેખ કરવો યોગ્ય રહેશે, જોકે આ મુદ્દો વર્તમાન અરજીમાં સીધો વિચારણા માટે ઉદ્ભવતો નથી, તેમ છતાં “પીડિત”ના અધિકારનો વિચાર કરવામાં આવી રહ્યો

હોવાથી, આ તબક્કે તેનો ઉદ્દેશ કરવો ઉપકારક જણાય છે:

“૨૦. વર્તમાન સંદર્ભમાં, કલમ ૩૭૨ ના લખાણ અને અધિનિયમની રચનાને ધ્યાનમાં લેતાં, એ સ્પષ્ટ છે કે પરંતુક એક સ્વતંત્ર અધિકાર સ્થાપિત કરે છે અને તેનું અર્થઘટન તે જ માળખામાં કરવું આવશ્યક છે. કલમ ૩૭૨ એ મનાઈ કરે છે કે, સિવાય કે સંહિતા દ્વારા અથવા અન્ય કાયદા દ્વારા અન્યથા અધિકૃત કરવામાં આવ્યું હોય, અપીલ કરી શકાશે નહિ. પરંતુ પરંતુક એ કહે છે કે નિશ્ચિત પરિસ્થિતિઓમાં પીડિતને અપીલ કરવાનો અધિકાર રહેશે. કલમ ૩૭૨ માં ઘડાયેલા નિયમને જોતા, એવું કહી શકાય નહિ કે તે જોગવાઈનો પરંતુક નિયમમાંથી સીઆરએલ.એ. ૧૪૧૫/૨૦૧૨ પાનું ૧૧ કોઈ અપવાદ ઉભો કરે છે. કલમ ૩૭૨ ના નિયમ અનુસાર, અપીલો સંહિતાનુસાર હોવી જોઈએ; અને પરંતુક અનુસાર — જે પોતે જ સંહિતાનો ભાગ છે —

પીડિતોને નિશ્ચિત પરિસ્થિતિઓમાં અપીલ કરવાનો અધિકાર છે. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાના અન્ય અનેક સ્થાનો પર પણ અપીલની પ્રક્રિયાઓ નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે. ઉદાહરણરૂપે, કલમ ૩૭૮ નિર્દોષ છૂટકારાથી સંબંધિત અપીલોના કેસમાં પ્રક્રિયા નક્કી કરે છે, અને કલમ ૩૭૮(૩) એ નિર્દિષ્ટ કરે છે કે “ઉપકલમ (૧) અથવા ઉપકલમ (૨) હેઠળની કોઈ અપીલ વડી અદાલતની

પરવાનગી વિના સ્વીકારવામાં આવશે નહિ." જો અપીલ કરનાર પીડિત હોય, તો કલમ ૩૭૨ નો પરંતુક પરવાનગીની આવશ્યકતા દૂર કરે છે. તેથી, અધિનિયમની રચનામાંથી એવું સ્પષ્ટ જણાય છે કે પરંતુકને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાના અધ્યાય ૨૯ હેઠળની અપીલોનું શાસન કરતી અનેક જોગવાઈઓમાંથી એક તરીકે સમજવું વધુ યોગ્ય છે. જ્યારે કલમ ૩૭૨ એ ઘડે છે કે સંહિતામાં જોગવાઈ મુજબ હોય તે સિવાય કોઈ અપીલ રહેશે નહિ, ત્યારે તે અધ્યાય ૨૯ ની વિવિધ જોગવાઈઓ તરફ, જેમાં પરંતુકનો પણ સમાવેશ થાય છે, સંદર્ભ આપે છે; અને એ તમામ જોગવાઈઓ ભિન્ન પરિસ્થિતિઓમાં અપીલો માટેની આવશ્યકતાઓ અને પ્રક્રિયાઓ નિર્ધારિત કરે છે. તેથી, પરંતુક કલમ ૩૭૨ નો અપવાદ નથી, પરંતુ સ્વતંત્ર કાનૂની જોગવાઈ છે. બૉમ્બે વડી અદાલતની દ્વિત્યાયાધીશ પીઠે બાલાસાહેબ રંગનાથ ખાડે વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય (ફોજ. અ. નં. ૮૮૧ સન ૨૦૧૧ સાથે ફોજ. અ. નં. ૮૮૨ સન ૨૦૧૧) માં પણ એ જ નિષ્કર્ષ પર પહોંચી હતી, અને આ અદાલત તે દષ્ટિકોણ સાથે સંમત છે.

એ.જ (બી) કલમ ૩૭૨ ના પરંતુકનો વ્યાપ ફો.પ્ર.સં. – "પીડિત"

૨૧. ઉપરોક્ત ચર્ચાના પ્રકાશમાં, આ અદાલત પરંતુકનો વ્યાપ, તેમજ

કલમ ૨(વા),નું અર્થઘટન કરવા આગળ વધવાનો પ્રસ્તાવ રાખે છે, એ હકીકત ધ્યાનમાં રાખીને કે પરંતુક નિશ્ચિત પરિસ્થિતિઓમાં પીડિતના હિતમાં અપીલનો સ્વતંત્ર અને મૂળભૂત અધિકાર સ્થાપિત કરે છે. આ અદાલત નોંધે છે કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨(વાય) એ નિર્ધારિત કરે છે કે "અહીં વપરાયેલા એવા શબ્દો અને અભિવ્યક્તિઓ, જેઓની વ્યાખ્યા અહીં કરવામાં આવી નથી પરંતુ ભારતીય દંડ સંહિતામાં કરવામાં આવી છે, તેઓને તે સંહિતામાં આપેલા અનુક્રમે તે જ અર્થ રહેશે."

ફો.અ.૧૪૧૫/૨૦૧૨ પાનું ૧૨ કલમ ૨(વા) "પીડિત" ની વ્યાખ્યા એવી આપે છે કે "આરોપી વ્યક્તિ સામે જે કૃત્ય અથવા ઉપેક્ષા માટે આરોપ મૂકવામાં આવ્યો છે, તે કારણસર જેને કોઈ ગુકસાન અથવા ઈજા પહોંચી હોય તેવી વ્યક્તિ." વિવિધ વડી અદાલતોએ નોંધ્યું છે તેમ, "ગુકસાન" અને "ઈજા" શબ્દોની વ્યાખ્યા ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતામાં કરવામાં આવી નથી, પરંતુ તેમની વ્યાખ્યા ભારતીય દંડ સંહિતામાં કરવામાં આવી છે. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૪ "ઈજા" ની વ્યાખ્યા એવી આપે છે કે "શરીર, મન, પ્રતિષ્ઠા અથવા મિલકત બાબતે, કોઈપણ વ્યક્તિને ગેરકાયદેસર રીતે પહોંચાડવામાં આવેલી કોઈપણ હાનિ."

"ગુકસાન" ની વ્યાખ્યા "અન્યાયી ગુકસાન" ના પરિપ્રેક્ષ્યમાં કરવામાં આવી છે, અને તેનો અર્થ એવો છે કે "જે મિલકત ઉપર ગુકસાન ભોગવનાર વ્યક્તિ કાયદેસર હકદાર હોય, તેવી મિલકતનું ગેરકાયદેસર ઉપાયોથી થયેલું ગુકસાન."

"હાનિ" શબ્દને વિશેષિત કરતો "કોઈપણ" શબ્દનો ઉપયોગ, તથા "શરીર, મન, પ્રતિષ્ઠા અથવા મિલકત" જેવા શબ્દસમૂહોની વ્યાપકતા, એ દર્શાવે છે કે દ્વિન્યાયાધીશ પીઠે આ શબ્દનો વ્યાપ માત્ર "અપરાધનું સીધું અને અતિનિકટ પરિણામ" તરીકે, અને તે પણ માત્ર શારીરિક ઈજાઓ સુધી મર્યાદિત રાખવાનો જે અભિગમ અપનાવ્યો, તે સંપૂર્ણપણે કાયદાની જોગવાઈથી સમર્થિત નથી. એવું માન્ય રાખી શકાય નહિ કે "અપરાધનું સીધું અને અતિનિકટ પરિણામ" નો સંદર્ભ ફક્ત ગુનાથી ઉત્પન્ન થતી શારીરિક હાનિઓ સુધી જ સીમિત છે, કારણ કે અપરાધથી તદ્દન સમાન રીતે સીધી અને અતિનિકટ ભાવનાત્મક ઈજાઓ પણ થઈ શકે છે. નિઃસંદેહ, ઈજા અને ગુનો રચતા કૃત્ય વચ્ચે નિકટતાનો સંબંધ હોવો જોઈએ. પરંતુ તેથી એ અનુસરતું નથી કે ફક્ત શારીરિક ઈજાઓ જ, અને માનસિક ઈજાઓ નહિ, અપરાધના સીધા અને અતિનિકટ પરિણામો છે. ધ્યાનમાં રાખવાની મહત્વની બાબત એ છે કે

નિકટતા કોઈ કઠોર અને નિશ્ચિત સંબંધ નથી, જેને પૂર્વનિર્ધારિત નિયમથી નક્કી કરી શકાય. તે દરેક નિશ્ચિત કેસમાં સ્થાપિત થયેલા તથ્યોના સંદર્ભમાં નિર્ધારિત થવાની હોય છે. પરિણામે, પટણા વડી અદાલતે વ્યક્ત કરેલા દષ્ટિકોણ સાથે અમે તે હદ સુધી સંમત છીએ કે "અંતે આ બાબત અદાલતની વિવેકબુદ્ધિ પર છોડવી પડે કે તેના સમક્ષનો અપીલકર્તા ખરેખર ઉલ્લેખિત ગુનાની પ્રક્રિયામાં કોઈ "ગુસ્સાન" અથવા "ઈજા" ભોગવી છે કે નહિ, જેથી તે ઉલ્લેખિત પરંતુકની શરતો અનુસાર પોતાની અપીલ જાળવી રાખવા પાત્ર બને."

૨૨. સાતમા સામાવાળાએ દલીલ કરી કે વિધિ આયોગના ૪૮મા અહેવાલે — જેમાં ખાનગી ફરિયાદીની અપીલના અધિકારને જાળવી રાખવાની ભલામણ કરવામાં આવી હતી — સન ૨૦૦૮ ના સુધારા અધિનિયમને પ્રેરિત કરનાર સમાન ચિંતાઓનો ઉલ્લેખ કરતી વખતે, "પીડિત" કરતાં વધુ વ્યાપક એવા "વ્યથિત વ્યક્તિ" શબ્દપ્રયોગનો ઉપયોગ કર્યો હતો. વિધિ આયોગે અવલોકન કર્યું હતું કે "સ્પષ્ટ અન્યાયના અતિશય કેસોમાં, જ્યાં સરકાર પગલાં લેવા નિષ્ફળ જાય અને વ્યથિત પક્ષને એવો દઢ ભાવ હોય કે બાબતે વધુ વિચારણા જરૂરી છે, ત્યાં અમારા મત મુજબ, તેને

સરકારની દયાધીનતા પર છોડવું જોઈએ નહિ. ન્યાયના વહીવટમાં વિશ્વાસ પ્રેરિત કરવા અને જાળવી રાખવા માટે, ખાનગી પક્ષને પરવાનગી સાથે આપવામાં આવેલ મર્યાદિત અપીલનો અધિકાર જાળવી રાખવો જોઈએ, અને તેમાં ખાનગી ફરિયાદ પરથી અથવા અન્યથા વ્યથિત વ્યક્તિની પ્રેરણાથી શરૂ થયેલા કેસોનો સમાવેશ થવો જોઈએ."

તેથી એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે "વ્યથિત વ્યક્તિ" ના સ્થાને (સંકુચિત) "પીડિત" શબ્દની ઇરાદાપૂર્વક કરેલી પસંદગી સંકુચિત અર્થઘટનની માંગ કરે છે.

૨૩. અદાલત આ રજૂઆતને તત્પરથી ગણે છે. સુધારાના મુસદ્દાકીય ઇતિહાસમાંથી એ ખુલતું નથી કે "પીડિત" શબ્દને "વ્યથિત વ્યક્તિ" કરતાં શા માટે પ્રાધાન્ય આપવામાં આવ્યું હતું, અથવા પહેલો શબ્દ પસંદ કરવાનો હેતુ અપીલ જાળવી રાખવાનો અધિકાર ધરાવતા લોકોના વર્ગને સંકુચિત કરવાનો હતો કે નહીં, અથવા તો પ્રથમ દૃષ્ટિએ "પીડિત"નો વ્યાપ "વ્યથિત વ્યક્તિ" કરતાં ખરેખર વધુ સંકુચિત છે કે નહીં. કાનૂન આયોગના અહેવાલો પણ આ મુદ્દા પર કોઈ પ્રકાશ પાડતા નથી. ૨૦૦૮ના ૨૨૧મા કાનૂન આયોગ

અહેવાલે ભલામણ કરી હતી કે કલમ ૩૭૮માં એવો સુધારો કરવામાં આવે કે "વ્યથિત વ્યક્તિ"ને અદાલતની મંજૂરીથી અપીલ દાખલ કરવાની પરવાનગી મળે. તેના કારણો ૨૦૦૮ના સુધારાને લગતા હેતુઓ અને કારણોના નિવેદનમાં દર્શાવેલ કારણો જેવા જ છે. એવું જણાય છે કે આ બંને શબ્દસમૂહો પરસ્પર વિનિમયક્ષમ રીતે વપરાયા હતા. સંસદીય હેતુ અંગે વધુ પુરાવાના અભાવે, આ અદાલત એ બાબતે પ્રેરિત થતી નથી કે "વ્યથિત વ્યક્તિ"ના સ્થાને "પીડિત" શબ્દનો ઉપયોગ, માત્ર પોતાના બળે, વિધાનમંડળ દ્વારા અપીલ જાળવણીક્ષમતાનું સજાગ સંકોચન દર્શાવે છે. બીજી તરફ, કલમ ૨(ડબલ્યુએ)નું સાદું વાચન દર્શાવે છે કે "પીડિત"ની વ્યાખ્યા એવી વ્યક્તિ તરીકે કરવામાં આવી છે જેને "કોઈપણ નુકસાન અથવા ઈજા" સહન કરવી પડી હોય.

૨૪. અદાલત વધુમાં નોંધે છે કે "પીડિત" અંગેની આ સમજ ૧૯૮૫ની સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘની અપરાધ અને સત્તાના દુરુપયોગના પીડિતો માટે ન્યાયના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો અંગેની ઘોષણાને અનુરૂપ છે, જે ૧૫૪મા કાનૂન આયોગ અહેવાલનો આધાર હતી. તે ઘોષણામાં નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું છે કે "યોગ્ય હોય ત્યાં, "પીડિત" શબ્દમાં પ્રત્યક્ષ પીડિતના તાત્કાલિક કુટુંબ અથવા આશ્રિતોનો

પણ સમાવેશ થાય છે. " યોગ્ય હોય ત્યાં" શબ્દપ્રયોગ સૂચવે છે કે કસોટી સાન્નિધ્ય આધારિત છે અને તે દરેક કેસના આધાર પર લાગુ કરવાની છે.

૨૫. ૧૫ માર્ચ, ૨૦૦૧ના યુરોપિયન યુનિયન કાઉન્સિલના ફ્રેમવર્ક નિર્ણયમાં, પીડિતોની સ્થિતિ અંગે, "પીડિત" ની વ્યાખ્યા એવી આપવામાં આવી છે કે તેનો અર્થ "એવી કુદરતી વ્યક્તિ કે જેણે ગુકસાન સહન કર્યું હોય, જેમાં શારીરિક અથવા માનસિક ઈજા, ભાવનાત્મક પીડા અથવા આર્થિક ગુકસાનનો સમાવેશ થાય છે, અને જે કોઈ સભ્ય રાજ્યના ફોજદારી કાયદાના ઉલ્લંઘનરૂપ કૃત્યો અથવા ચૂકોથી સીધે થયેલું હોય." ૨૦૦૧નો આ નિર્ણય ૨૦૧૨માં એક નિર્દેશ દ્વારા બદલવામાં આવ્યો, જેના મુજબ "પીડિત" ની વ્યાખ્યા "એવી કુદરતી વ્યક્તિ" તરીકે કરવામાં આવી કે "જેણે ગુકસાન સહન કર્યું હોય, જેમાં શારીરિક, માનસિક અથવા ભાવનાત્મક ગુકસાન અથવા આર્થિક ગુકસાનનો સમાવેશ થાય છે, જે સીધે જ એક ફોજદારી ગુનાથી થયું હોય", તેમજ "એવી વ્યક્તિના પરિવારજનો, જેણે સીધે જ ફોજદારી ગુનાના કારણે મૃત્યુ પામ્યું હોય અને જેણે તે વ્યક્તિના મૃત્યુના પરિણામે ગુકસાન સહન કર્યું હોય." તેના અનુસંધાને "પરિવારજનો" ની

વ્યાખ્યામાં "જીવનસાથી, પીડિત સાથે પ્રતિબદ્ધ અંગત સંબંધમાં, સંયુક્ત ગૃહમાં અને સ્થિર તથા સતત ધોરણે રહેતી વ્યક્તિ, સીધી વંશરેખાના સગાં, ભાઈ-બહેનો અને પીડિત પર નિર્ભર વ્યક્તિઓ" નો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો.

૨૬. પરિવરના સભ્યો સુધી નિર્દેશનો વિસ્તાર નિકટતાના આધાર પર છે એ હકીકતથી અલગ, એક તરફ યુરોપિયન યુનિયન કાઉન્સિલ ફ્રેમવર્ક નિર્ણય અને નિર્દેશ અને બીજી તરફ ધારા ૨(ડબલ્યુએ) વચ્ચેનો નિર્ણાયક તફાવત એ છે કે નુકસાન અને ઈજાને વિશેષિત કરવા માટે "સીધે" શબ્દનો વધારાનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. "સીધે" શબ્દનો સમાવેશ ઇંગ્લેન્ડ અને વેલ્સની વડી અદાલત દ્વારા સમગ્ર યુરોપિયન યુનિયનમાં પીડિતોના હકો માટે લઘુત્તમ ધોરણે અંગે સર્વસંમતિ રચવાના પ્રયાસ તરીકે અને તે હાંસલ કરવા માટે "કારણસંબંધને મર્યાદિત કરીને" કરવામાં આવ્યો હોવાનું માનવામાં આવ્યું હતું. (આર (પ્રાઇવસી ઇન્ટરનેશનલ વિ. એચ.એમ. રેવન્યુ એન્ડ કસ્ટમ્સના કમિશનર સામેની અરજી પર) [૨૦૧૪] ઇ.ડબલ્યુ.એચ.સી. ૧૪૭૫ (એડમિન) (૧૨ મે ૨૦૧૪)). આથી એવું સૂચિત થાય છે કે સામાન્ય કાનૂની ચર્ચામાં ઈજાઓ અથવા નુકસાન સીધા અથવા પરોક્ષ હોઈ શકે, પરંતુ

તેમના વ્યાપને માત્ર સીધા નુકસાન સુધી સંકુચિત કરતો કોઈ વિશિષ્ટ શબ્દ અથવા શબ્દસમૂહ ન હોય ત્યારે, ઈજાની નિકટતાના સંદર્ભમાં "પીડિત" ના વ્યાપનું નિર્ધારણ વિધાનના પરિપ્રેક્ષ્ય પરથી થવું આવશ્યક છે.

૨૭. તે જ રીતે, દક્ષિણ ઓસ્ટ્રેલિયાનો કાઈમના પીડિતો અધિનિયમ, ૨૦૦૧ ખાસ કાળજી લઈને "તાત્કાલિક પીડિતો" અને સામાન્ય અર્થમાં "પીડિત" વચ્ચે સ્પષ્ટ ભેદ કરે છે, અર્થાત્ એવો વ્યક્તિ જેને ગુનો કરવામાં આવવાના પરિણામે શારીરિક ઈજા પહોંચે, અથવા ગુનાની પરિસ્થિતિઓમાં સીધા સંકળાયેલા હોવાના પરિણામે માનસિક ઈજા થાય, અથવા જો ગુનો એવા વ્યક્તિ વિરુદ્ધ કરવામાં આવ્યો હોય જેનું મૃત્યુ થયું હોય તો મૃતકના "તાત્કાલિક પરિવાર"નો સભ્ય — અને સામાન્ય અર્થમાં "પીડિત"માં એવો કોઈપણ વ્યક્તિ આવે છે જે "ગુનો કરવામાં આવવાના પરિણામે હાનિ ભોગવે છે."

૨૮. બીજી તરફ, કાઈમ વિક્ટિમ્સ રાઈટ્સ અધિનિયમ ૧૮ યુ.એસ.સી. § ૩૭૭૧ ("સીવીઆરએ") એ ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીમાં ગુનાના પીડિતોને નિશ્ચિત ભૂમિકાઓ સોંપી છે. તે જ રીતે, કેનેડાનો

ફોજદારી સંહિતા કલમ ૭૨૨(૪) માં પીડિતની વ્યાખ્યા આપે છે, જે કલમ ૨(વીએ) જેવી જ રીતે વિવિધ સંભાવનાઓને સૂક્ષ્મતાથી સ્પષ્ટ કરે છે. તે, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, એવું દર્શાવે છે કે જ્યારે ઈજા ભોગવનાર વ્યક્તિનું મૃત્યુ થાય, અથવા તે "બીમાર હોય અથવા અન્યથા નિવેદન કરવા અસમર્થ હોય ... તો તેમાં તે વ્યક્તિના જીવનસાથી અથવા કોમન લો ભાગીદાર અથવા તે વ્યક્તિનો કોઈ સગો, અથવા કાયદા મુજબ કે વાસ્તવિક રીતે તે વ્યક્તિની કસ્ટડી ધરાવતો કોઈપણ વ્યક્તિ, અથવા તે વ્યક્તિની કાળજી કે આધાર માટે જવાબદાર વ્યક્તિ, અથવા તે વ્યક્તિ પર નિર્ભર કોઈપણ વ્યક્તિ"નો સમાવેશ થાય છે. આર વિ. એમાર્ડ — ૧૯૯૯ બીસીજે ક્રમાંક ૪૬૩ (બીસીએસસી) માં સ્વીકારવામાં આવ્યું છે કે ભાઈ-બહેન પણ પીડિત બની શકે છે. કેનેડિયન અદાલતોએ ઠરાવ્યું છે કે સગાઈ થયેલા વ્યક્તિઓ, મિત્રો, સહકર્મચારીઓ અને અહીં સુધી કે બાજુમાં હાજર દર્શકો પણ (આર વિ. ડબ્લ્યુ (આર) ઓટીઆર ૫૩૭ (એસસી)) પીડિત ગણાઈ શકે છે. અમેરિકન અને કેનેડિયન કાયદાઓએ દંડનિર્ધારણની કાર્યવાહી દરમિયાન પીડિતોને હસ્તક્ષેપ કરવા અને રજુઆતો કરવા સશક્ત બનાવ્યા છે. અદાલત નોંધે છે કે ૨૦૦૮ના સુધારાના રચયિતાઓએ દક્ષિણ ઓસ્ટ્રેલિયાની જેમ "તાત્કાલિક પીડિતો"

અને સામાન્ય અર્થમાં "પીડિત" વચ્ચે કોઈ ભેદ આંક્યો નહોતો. પરિણામે, "પીડિત"માં સંભવતઃ એવા લોકોનો પણ સમાવેશ થઈ શકે છે જે સગાઈ થયેલા વ્યક્તિઓ, લિવ-ઇન ભાગીદારો વગેરે જેવા નજીકના શારીરિક અથવા માનસિક આઘાતનો ભોગ બને છે.

૨૯. યોગ્ય કાનૂની સ્થિતિને પુનઃસ્પષ્ટ કરવી હોય તો, ઇજા અને જે વ્યક્તિએ તે સહન કરી છે, અર્થાત્ "પીડિત", તેની વચ્ચે સંબંધ હોવો આવશ્યક છે. પરિણામે, ઇજા (જે પીડિતે સહન કરી છે તે) નિકટની હોવી જોઈએ; તે દૂરની હોઈ શકતી નથી. તે જ સમયે, "ઇજા" શું છે (ભારતીય દંડ સંહિતા ની કલમ ૪૪ હેઠળ) તેની પ્રકૃતિને ધ્યાનમાં લેતા, નિકટતાની તપાસ તથ્યઆધારિત રહેશે. અદાલતો આવા પ્રશ્નોનું મૂલવણ, સીઆરએલ.એ. ૧૪૧૫/૨૦૧૨ પાનું ૧૬ માં સ્થાપિત સિદ્ધાંતોના આધારે, તથા દરેક કેસના તથ્યોનું કેસદીઠ સંતુલન સાધીને કરશે. ચર્ચાનો ઉપસંહાર કરતાં, આ બાબત પર પણ ભાર મૂકવામાં આવે છે કે જ્યાં પીડિત આઘાત, આંચકો અથવા અન્ય અશક્તિના કારણે અપીલ કરવાનું પસંદ કરવા અસમર્થ હોય, ત્યાં તેના તરફથી એવું કરવાને સક્ષમ વ્યક્તિઓ (અને જેમને પણ કોઈ નિકટની હાનિ સહન કરવી પડી હોઈ શકે) — જેમ કે સગાં-સંબંધીઓ, પાલિત સંતાનો,

વાલીઓ, મંગેતર અથવા સહજીવન ભાગીદારો વગેરે — કલમ
૩૭૨ ની પરંતુક જોગવાઈ હેઠળ અપીલ જાળવી શકે છે.

XXX XXX XXX XXX

XXX XXX XXX XXX

૫૨. ઉપર ચર્ચા કરાયા મુજબ, કલમ ૨(૬બલ્યુએ), “પીડિત” ની
વ્યાખ્યામાં, “એનો અર્થ ‘એક્ષ’ થાય છે અને તેમાં ‘વાય’ નો પણ
સમાવેશ થાય છે” એવો પ્રયોગ કરે છે. જ્યારે છત્તર સિંહના
નિર્ણયમાં એવો તર્ક અપાયો હતો કે “વાય નો સમાવેશ થાય છે”
એ “[અર્થાત્] એક્ષ” ના સામાન્ય અર્થને એવાં મુદ્દાઓ સુધી
વિસ્તારે છે, જે સામાન્ય દૈનિક અર્થમાં “એક્ષ” હેઠળ આવરી
લેવામાં ન આવતા હોય, ત્યારે તેમાં ફો.અ.૧૪૧૫/૨૦૧૨ પાનું
૩૪ પર વ્યાખ્યાના આ બે ભાગોને પરસ્પર ન આવરતા અને
પરસ્પર વિસંગત વર્ગોમાં સમજવામાં આવ્યા હતા: “ઈજા” ને
શારીરિક હાનિ સહન કરનાર સૌથી સીધી અને નિકટની વ્યક્તિ
પૂરતી મર્યાદિત રાખવામાં આવી, અને “કાનૂની વારસદારો” માં
વ્યક્તિગત કાયદા મુજબ વારસાઈ મેળવવા પાત્ર વારસદારોને
આવરી લેવામાં આવ્યા. “પીડિત” શબ્દનો વધુ વ્યાપક અર્થ,
જેમાં માનસિક અથવા ભાવનાત્મક હાનિ સહન કરનારાઓનો
સમાવેશ થાય, તે માટે આ બંને વર્ગોમાં આવરણ આવશ્યક

બનત, કારણ કે એવું શક્ય છે કે કોઈ કાનૂની વારસદાર પણ “પીડિત” હોય, અર્થાત્ ગુનાના પરિણામે તેને નિકટની માનસિક ઈજા પહોંચી હોય. તેથી, આ અદાલત છત્તર સિંહના તે નિર્ણય સાથે સંમત નથી કે વર્ગ ૨ નો વારસદાર વર્ગ ૧ ના વારસદાર દ્વારા બાકાત થઈ શકે, કારણ કે વર્ગ ૨ ના વારસદારે પણ ભાવનાત્મક/માનસિક “ઈજા” સહન કરી હોઈ શકે છે, અને તે રીતે તે પોતે જ “પીડિત” ની વ્યાખ્યામાં આવી જાય છે. આવા પીડિતને વર્ગ ૧ ના વારસદાર દ્વારા બાકાત કરવાની મંજૂરી આપવી એ વ્યાખ્યામાં “સમાવેશિત” કરાયેલા લોકોને જ શબ્દના સામાન્ય અને સ્વાભાવિક અર્થમાં આવતાં લોકોને બાકાત કરવાની છૂટ આપવાના સમાન થાય. તેથી, અદાલત છત્તર સિંહના તે વિશ્લેષણ સાથે સંમત થઈ શકતી નથી, જેમાં વ્યક્તિગત કાયદામાં “કાનૂની વારસદારો” ની શ્રેણીબદ્ધતાને કોણ માત્ર “પીડિત” તરીકે લાયક ઠરે અને તેના અભાવે કોણ સમાવેશ દ્વારા પીડિત ગણાય, તે નક્કી કરનાર એકમાત્ર માપદંડ તરીકે માનવામાં આવી છે. આ હદ સુધી, અમે વિદ્વાન અદાલત મિત્રની રજૂઆતો સાથે, તેમજ પંજાબ અને હરિયાણા વડી અદાલતના ચુકાદા સાથે સંમત છીએ કે “કાનૂની વારસદારો” નો અર્થ સંબંધિત વ્યક્તિગત કાયદા હેઠળ એવા તરીકે નિર્ધારિત તમામ વારસદારો થાય છે,

ભલે કોઈ નિશ્ચિત સમયે વારસાક્રમની રેખાઓના કારણે તેઓ બાકાત થતા હોય કે ન હોય.

૫૩. સારાંશરૂપે, ઉપરોક્ત ચર્ચામાંથી નીકળતા નિષ્કર્ષો આ છે:

(૧) કલમ ૨(૬બલ્યુએ) માં "પીડિત" તરીકે "એવી વ્યક્તિ જેણે કોઈ નુકસાન અથવા ઈજા ભોગવી હોય" એવી વ્યાખ્યા આપવામાં આવી હોવાથી, તેમાં એવી વ્યક્તિનો પણ સમાવેશ થવો જ જોઈએ જેણે મનને પહોંચાડવામાં આવેલી હાનિ" ભોગવી હોય, કારણ કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨(વાચ) ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૪ માં આપેલી "ઈજા" ની વ્યાખ્યાને આ સંહિતામાં સમાવે છે.

(૨) કલમ ૨ (૬બલ્યુએ) માં આવેલ "એક્સનો અર્થ થાય છે અને તેમાં વાચનો સમાવેશ થાય છે" એવો ઉપબંધ એવો અર્થઘટિત કરી શકાય નહીં કે જેના પરિણામે સમાવેશ કરાયેલ અર્થ વાઈ, વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવેલા શબ્દના વાસ્તવિક અર્થ એક્સને બહાર રાખે; તેથી પીડિત" શબ્દની વ્યાખ્યામાં સમાવેશ પામતા "કાનૂની વારસદારો" એવા વ્યક્તિઓને બહાર રાખી શકતા નથી, જે ખરેખર „પીડિત"ની વ્યાખ્યામાં આવે છે, કારણ કે તેમણે ભાવનાત્મક હાનિ સહન કરી હોય, જેમ કે મૃત્યુ પામેલા પીડિતના પિતા અથવા ભાઈ-બહેનો અથવા અન્ય વ્યક્તિઓના વર્ગો

(નિકટતાના આધારે) જેમનો અગાઉ ઉલ્લેખ થયો છે.

ફો.અ.૧૪૧૫/૨૦૧૨ પાનું ૩૫

(૩) વારસાગત કાયદા, જે કોઈ વ્યક્તિના "કાયદેસર વારસદારો" કોણ છે તે નક્કી કરે છે, તે ફોજદારી સુનાવણી/અપીલમાં પીડિત વ્યક્તિના અવસાન પછી તેના અધિકારોનો ઉપયોગ કરવાની પાત્રતા નક્કી કરવા માટે એકમાત્ર નિર્ધારક બનવા માટે અભિપ્રેત નથી; હેડનના મિસયીફ નિયમનો અમલ કરતાં, અને આ હકીકતને ધ્યાનમાં લેતાં કે ૨૦૦૮ના સુધારા અધિનિયમનો હેતુ પીડિતની સંડોવણી સુનિશ્ચિત કરવાનો હતો, કારણ કે પીડિતને નિષ્પક્ષ અને કાર્યક્ષમ ફરિયાદ પક્ષ ચલાવવામાં સંભવિત રીતે વ્યક્તિગત હિત હોય છે. પરિણામે, અપીલી અદાલત માટે માત્ર આ આધારે કે "કાયદેસર વારસદાર" તાત્કાલિક વારસદાર નથી, અથવા ગુનાના પીડિતની મિલ્કત મેળવવાની પાત્રતાની શ્રેણીમાં નીચલા ક્રમે આવે છે, તેની અપીલને બહાર રાખવી અનુમત્ય નથી."

૧૭ યોગ્યરૂપે, અંકુશ શિવાજી ગાયકવાડ વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, ૨૦૧૩(૬) એસીસીસી ૧૭૦ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે આપેલા નિર્ણયનો લાભદાયક રીતે ઉલ્લેખ કરવો પણ યોગ્ય રહેશે, સર્વોચ્ચ અદાલતે,

નિશ્ચિતરૂપે, સંહિતાની કલમ ૩૫૭ અને ૩૫૭એ હેઠળ વળતર મંજૂર કરવાની પરિસ્થિતિમાં, “પીડિતશાસ્ત્ર” શબ્દનો આ મુજબ ઉદ્દેખ કર્યો હતો:

[૪૩] ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા અંગેના ૧૫૪મા કાનૂન આયોગના અહેવાલે ‘પીડિતશાસ્ત્ર’ વિષયને એક સંપૂર્ણ અધ્યાય સમર્પિત કર્યો હતો, જેમાં ફોજદારી વિચારણાઓમાં પીડિતના હકો પર વધતા ભાર અંગે નીચે મુજબ વિસ્તૃત ચર્ચા કરવામાં આવી હતી:

“૧. વધતી જતી રીતે અપરાધવિજ્ઞાની, દંડવિજ્ઞાની અને ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીના સુધારકોએ પીડિતવિજ્ઞાન, પીડિતીકરણના નિયંત્રણ અને અપરાધોના પીડિતોની સુરક્ષા તરફ ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું છે. અપરાધો ઘણી વાર લોકોને મૂર્ત અને ગંભીર હાનિ પહોંચાડે છે અને તે માત્ર સામાજિક વ્યવસ્થાને પ્રતીકાત્મક હાનિ પૂરતી જ નથી.

પરિણામે, ગુનાના પીડિતોની જરૂરિયાતો અને હકોને ગુનાની સમગ્ર પ્રતિસાદ પ્રણાલીમાં અગ્રતા પૂર્વક ધ્યાન અપાવવું જોઈએ. પીડિતોના સંરક્ષણની એક માન્ય પદ્ધતિ એ ગુનાના પીડિતોને વળતર આપવાની છે. પીડિતો તથા તેમના પરિવારની જરૂરિયાતો વ્યાપક અને વિવિધ પ્રકારની હોય છે.

૯.૧ પીડિતશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતોનો આધાર ભારતીય સંવિધાનિક ન્યાયશાસ્ત્રમાં રહેલો છે. મૂળભૂત અધિકારો સંબંધિત જોગવાઈઓ (ભાગ ૩) અને રાજ્યની નીતિના માર્ગદર્શક તત્વો (ભાગ ૪) એવી નવી સામાજિક વ્યવસ્થાનું મજબૂત આધારસ્તંભ રચે છે, જેમાં સામાજિક અને આર્થિક ન્યાય દેશના રાષ્ટ્રીય જીવનમાં પુષ્પિત થાય (અનુચ્છેદ ૩૮). અનુચ્છેદ ૪૧ અન્ય બાબતો ઉપરાંત આદેશ આપે છે કે રાજ્યએ "અશક્તતાના કેસોમાં અને અયોગ્ય રીતે ઉપજેલી જરૂરિયાતના અન્ય કેસોમાં જાહેર સહાયનો અધિકાર સુનિશ્ચિત કરવા માટે" અસરકારક જોગવાઈઓ કરવી જોઈએ. તે જ રીતે, અનુચ્છેદ ૫૧-એ અન્ય બાબતો ઉપરાંત દરેક ભારતીય નાગરિકનું એક મૂળભૂત કર્તવ્ય બનાવે છે કે 'જીવંત પ્રાણીઓ પ્રત્યે કચ્છા રાખવી' અને 'માનવતાવાદનો વિકાસ કરવો'. જો આ જોગવાઈઓનો દૃઢતાપૂર્વક અર્થઘટન કરવામાં આવે અને કલ્પક રીતે તેનો વિસ્તાર કરવામાં આવે, તો તે પીડિતશાસ્ત્ર માટે સંવિધાનિક પાયારૂપ આધાર બની શકે છે.

૯.૨ જોકે, ભારતમાં ફોજદારી કાયદો પીડિતો અને તેમના

આશ્રિતોને માત્ર મર્યાદિત રીતે જ વળતર પ્રદાન કરે છે. દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૫૭ આ ધારણાને અમુક હદ સુધી સમાવે છે અને ફોજદારી અદાલતોને પીડિતોને વળતર આપવાની સત્તા પ્રદાન કરે છે.

XXX XXX XXX XXX

૧૧. ભારતમાં અપરાધના પીડિતોને વળતર આપવાના સિદ્ધાંતોનું પુનર્વિલોકન કરીને તેમનો વિસ્તાર તમામ કેસોને આવરી લે તે રીતે કરવો આવશ્યક છે. વળતર માત્ર વસૂલ થયેલા દંડ, શાસ્તિ અને જમી સુધી મર્યાદિત ન હોવું જોઈએ. રાજ્યએ પોતાના નાણાંકીય ભંડોળમાંથી પીડિતોને સહાયતા પ્રદાન કરવાની નીતિ સ્વીકારવી જોઈએ "

૧ પૂર્ણ પીઠે, આ રીતે, ચત્તર સિંહ વિ. સુભાષ અને અન્યના કેસમાં દિલ્હી વડી અદાલતની વિભાગીય પીઠના નિર્ણયને ઉલટાવીને, 'કાનૂની વારસ' શબ્દના ક્ષેત્રને વિસ્તૃત કર્યું, જ્યાં વિભાગીય પીઠે કલમ ૨(વા) માં 'નુકસાન અથવા ઈજા' નો અર્થ ગુનાના પ્રત્યક્ષ અને નિકટવર્તી પરિણામે પીડિત થયેલ વ્યક્તિઓ સુધી મર્યાદિત રાખ્યો હતો. પૂર્ણ અદાલતે પીડિત તરીકે પાત્ર ઠરવા માટે વ્યક્તિગત કાયદા હેઠળના કાનૂની વારસોની શ્રેણીને

મર્યાદિત કરવાનો વિકલ્પ સ્વીકાર્યો નથી. તેના બદલે, તેમાં સમાવેશક વ્યાખ્યા પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે.

૧.૧ પીડિતને ૩૧.૧૨.૨૦૦૮ પછીના સમયગાળા દરમ્યાન અપીલ કરવાનો હક વિષે, એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે સંહિતાની કલમ ૩૭૨ ની જોગવાઈના પરંતુક હેઠળ, તમામ ત્રણેય પરિસ્થિતિઓમાં અપીલ ટકાવી શકાય તે માટે ફોજદારી અદાલતના ચુકાદાની તારીખ સંબંધિત માપદંડ છે (આ સંદર્ભે મધ્ય પ્રદેશ વડી અદાલતના એમ/એસ. ટાટા સ્ટીલ લિ. (ઉપરોક્ત) ના મત સાથે સહમતી દર્શાવવામાં આવી છે).

૨ આ અદાલતની ઢિ-ન્યાયાધીશપીઠ દ્વારા વિજયસિંહ પ્રમુખા રાઠોડ વિ. ગુજરાત રાજ્ય (૨ ૨૦૧૪ જેએક્સ (ગુજ.) ૩૫૦) ના મામલે આપવામાં આવેલા નિર્ણયનો ઉલ્લેખ કરવો યોગ્ય રહેશે, જેમાં પ્રશ્ન એવો હતો કે નિર્દોષ છૂટકારાના ચુકાદા અને આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ કરનાર વ્યક્તિને ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૨(ડબલ્યુ.એ.) માં વ્યાખ્યાયિત ‘પીડિત’ શબ્દની વ્યાખ્યામાં આવરી લેવામાં આવશે કે કેમ, જેમાં અરજદારે એવો દાવો કર્યો હતો કે તેના ભાઈના અવસાનને કારણે તેને ભુક્ષાન

અને ઈજા પહોંચી છે અને તેથી તેને ‘પીડિત’ શબ્દમાં સામેલ કરવો જોઈએ. અદાલતે વિવિધ જોગવાઈઓ તથા વિષય સંબંધિત વિવિધ સત્તાપ્રમાણોનું સાવધાનીપૂર્વક વિચારણા કર્યા પછી, ‘પીડિત’ શબ્દની વ્યાખ્યાના સમાવેશક ભાગનું અર્થઘટન કરીને નીચે મુજબ ઠરાવ્યું :

“૩૨. આ રીતે જોવામાં આવે તો સ્પષ્ટ થાય છે કે મુખ્ય ફરિયાદ પક્ષ તરીકે રાજ્યની ભૂમિકા માન્ય રાખવામાં આવી છે અને જાળવી રાખવામાં આવી છે, તેમ છતાં વિધાનમંડળને કદાચ એ અનુભવાયું હશે કે નિર્દોષ છૂટકારાને પડકારવાનો હક પીડિત પાસેથી સંપૂર્ણપણે છીનવી લઈને અને આવી અપીલો ચલાવવાની એકમાત્ર જવાબદારી રાજ્યને સોંપીને રાખવું હવે યોગ્ય ગણાય તેમ રહ્યું નથી. આ પરિપ્રેક્ષ્યમાં જ ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૩૭૨ માં પરંતુક ઉમેરવાથી પીડિતોને અપીલ કરવાનો મર્યાદિત હક માન્ય કરવામાં આવ્યો હતો. તેથી, આ સંદર્ભમાં ‘પીડિત’ શબ્દની વ્યાખ્યાનું મૂલવવું આવશ્યક છે. આપણે યાદ કરી શકીએ કે વ્યાખ્યાના સમાવેશક ભાગનો સંબંધ એવી વ્યક્તિ સાથે છે જેને કોઈપણ પ્રકારનું નુકસાન અથવા ઈજા પહોંચી હોય. ‘નુકસાન’ અથવા ‘ઈજા’ શબ્દોની સંહિતામાં

વ્યાખ્યા આપવામાં આવી નથી. ગોડફ્રે ફિલિપ્સ ઈન્ડિયા લિ. અને અન્ય વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય, અહેવાલિત (૨૦૦૫) ૨ સર્વોચ્ચ અદાલત કેસેસ ૫૧૫, ના મામલામાં અદાલતે નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે જ્યાં સમાન અર્થ ધારણ કરી શકતા બે અથવા વધુ શબ્દોને એકત્રિત કરવામાં આવે છે, ત્યાં તે શબ્દોનો તેમના સગા અર્થમાં ઉપયોગ થયેલો માનવામાં આવે છે. તે શબ્દો, માનોય કે, એકબીજામાંથી પોતાનો રંગ લે છે અને એકબીજાથી પરિમિત થાય છે; સામાન્ય શબ્દનો અર્થ ઓછો સામાન્ય એવા શબ્દના સમાન અર્થક્ષેત્ર સુધી મર્યાદિત થઈ જાય છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, સમાવવામાં આવેલા શબ્દો સામાન્ય શબ્દને સ્પષ્ટ કરનાર અથવા દૃષ્ટાંતરૂપ હોઈ શકે. પરંતુ જ્યાં વ્યાપક અર્થક્ષેત્ર ધરાવતો એવો શબ્દ હોય કે જે સંદિગ્ધતાથી સંપૂર્ણપણે મુક્ત ન હોય, ત્યાં ‘સમાવેશે’ જેવા શબ્દોના ઉમેરાથી તે સમાજસૂચક અર્થનો પૂરતો સંકેત મળે છે. વર્તમાન સંદર્ભમાં ‘સમાવે છે’ શબ્દ એ સમાવનાર શબ્દ અને સમાવવામાં આવેલા શબ્દ વચ્ચેની સામ્યતા અથવા સંયુક્ત લક્ષણો કે ગુણધર્મો દર્શાવે છે.

૩૩. વર્તમાન મામલામાં, અમને “ગુકસાન” અથવા “ઈજા” શબ્દોની વ્યાખ્યા કરવાનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો છે. આ શબ્દો નિઃસંદેહરૂપે સમરૂપ સ્વભાવ ધરાવે છે અને એકબીજાના આશય અને પરિપ્રેક્ષ્યમાંથી પોતાનો અર્થ ગ્રહણ કરે છે. “ગુકસાન” અને “ઈજા” આ શબ્દોની ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા હેઠળ વ્યાખ્યા આપવામાં આવેલી નથી. પી. રામનાથ અચ્યર દ્વારા રચિત એડવાન્સડ લૉ લેક્સિકોન, ૩જી આવૃત્તિમાં, “ગુકસાન” શબ્દનો અર્થ વંચિતતા, અહિત અથવા હકહરણ; તેમજ હાનિ અથવા ગુકસાન તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યો છે. તેનો અર્થ ઘણીવાર સંદર્ભ દ્વારા નિયંત્રિત થાય છે. તેના અત્યંત સામાન્ય અર્થમાં “ગુકસાન” શબ્દનો અર્થ કોઈપણ પ્રકારની વંચિતતા થાય છે. કેટલીક પરિસ્થિતિઓમાં તેનો અર્થ એવી વસ્તુ થાય છે, જે કદી પુનઃપ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી, અને અન્ય પ્રસંગોમાં એવી વસ્તુ થાય છે, જેથી કોઈ પક્ષને વંચિત અથવા કબજાવિહોણો બનાવવામાં આવ્યો હોય. તેવી જ રીતે, ન્યાયમૂર્તિ સી.કે. ઠક્કર દ્વારા રચિત જ્યુડિશિયલ ઓફિસર્સ લૉ લેક્સિકોનમાં સમજાવવામાં આવ્યું છે કે “ગુકસાન” શબ્દનો કોઈ ચોક્કસ, કડક અને

અચલ અર્થ નથી. તે સામાન્ય અને વ્યાપક શબ્દ છે, જે વિવિધ પરિસ્થિતિઓને આવરી લે છે. જ્યારે કોઈ વસ્તુ નષ્ટ થાય ત્યારે નુકસાન થાય છે, પરંતુ જ્યારે માલિકને, ભલે વસ્તુ અખંડિત રહેતી હોય, તેમ છતાં તેમાંથી અલગ થવા મજબૂર કરવામાં આવ્યો હોય, ત્યારે પણ નુકસાન થતું ગણાય છે. આ અર્થમાં “નુકસાન”નો અર્થ અને આશય “વંચિતતા” એવો થાય છે. એડવાન્સડ લૉ લેક્સિકોનમાં એવું સમજાવવામાં આવ્યું છે કે “ઈજા” શબ્દનો અર્થ કોઈપણ વ્યક્તિને તેના શરીર, મન, પ્રતિષ્ઠા અથવા મિલકત સંબંધે ગેરકાયદેસર રીતે પહોંચાડવામાં આવેલી કોઈપણ હાનિ થાય છે. ઈજા એ ગેરકાયદેસર કૃત્યના પરિણામે થતી હાનિ છે. તેના કાનૂની અર્થમાં “ઈજા”નો અર્થ કાનૂની હક્કના ભંગના પરિણામે થયેલી હાનિ એવો થાય છે. કાનૂની હક્કનો આ જ ભંગ કૃત્યને કાયદાની નજરે ગેરકૃત્ય બનાવે છે અને તેને ન્યાયયોગ્ય દાવો બનાવે છે. ન્યાયમૂર્તિ સી.કે. ઠક્કર દ્વારા રચિત જ્યુડિશિયલ ઓફિસર્સ લૉ લેક્સિકોનમાં સમજાવવામાં આવ્યું છે કે “ઈજા” માત્ર ન્યાયયોગ્ય ગેરકૃત્ય સુધી મર્યાદિત છે, જ્યારે “હાનિ” તેનો વિરોધાભાસરૂપ અર્થ ધરાવે છે અને વાસ્તવમાં થયેલ

ગુકસાન અથવા અહિત દર્શાવે છે, ભલે તે “ઈજા” તરીકે ન્યાયયોગ્ય હોય કે ન હોય.

૩૪. કન્ઝ્યુમર યુનિટી એન્ડ ટ્રસ્ટ સોસાયટી, જયપુર વિ. ચેરમેન એન્ડ મેનેજિંગ ડિરેક્ટર, બેંક ઓફ બરોડા, કલકત્તા એન્ડ અનધર, અહેવાલિત (૧૯૯૫) ૨ સુપ્રીમ કોર્ટ કેસિસ ૧૫૦ માં, સર્વોચ્ચ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે, ગુકસાન એ એક સામાન્ય પ્રકૃતિનો શબ્દ છે. તે કોઈ અનિષ્ટ, વંચિતતા અથવા હાનિ દર્શાવે છે. ઈજારીનો પણ અર્થ કોઈપણ પ્રકારની હાનિ અથવા અન્યાય થાય છે. તેનો અર્થ, અન્યના કાયદેસર રીતે સંરક્ષિત હિત પર આક્રમણ એવો પણ થાય છે.

૩૫. ઉપરોક્તમાંથી એવું જોવામાં આવે છે કે “ગુકસાન” શબ્દ સામાન્ય પ્રકૃતિનો શબ્દ છે અને તેનો અર્થઘાટો “ઈજા” કરતાં ઘણો વધુ વ્યાપક છે. કોઈપણ ગુકસાન, હાનિ અથવા વંચિતતા “ડેમેજ” શબ્દના અર્થક્ષેત્રમાં આવરી શકાય. “ઈજા” શબ્દમાં માત્ર દૈહિક ઈજા અથવા આર્થિક ગુકસાન જ નહીં, પરંતુ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૪

માં સમાયેલ મુજબ, વ્યક્તિના શરીર, મન, પ્રતિષ્ઠા અથવા સંપત્તિને પહોંચાડવામાં આવેલ કોઈપણ હાનિનો પણ સમાવેશ થઈ શકે. તેમ છતાં, કાયદાકીય અર્થમાં “ઈજા” શબ્દ એવો પ્રકારનો અપકાર દર્શાવે છે, જે અન્ય વ્યક્તિના અયોગ્ય કૃત્યના પરિણામે થયો હોય. ઉદાહરણ તરીકે, જો કોઈ વ્યક્તિ સહાબાજીમાં રૂપિયા ગુમાવે, તો એવું કહી શકાય કે તેને નુકસાન ભોગવવું પડ્યું છે. કાયદાકીય અર્થમાં આવું નુકસાન “ઈજા” નથી, કારણ કે તે સ્વયં પ્રેરિત છે. કોઈ ડૉક્ટર જ્યારે વ્યક્તિના હાડકાં કાપીને ખોલે છે, ત્યારે સામાન્ય પ્રચલિત ભાષામાં જેને અંગને થયેલી ઈજા કહેવાય છે તેવી અસર તે નિશ્ચિતરૂપે પહોંચાડે છે. પરંતુ કાયદાકીય અર્થમાં, તેણે કોઈ “ઈજા” પહોંચાડી નથી, કારણ કે તે દર્દીને સાજો કરવા માટે શસ્ત્રક્રિયા કરી રહ્યો હતો. જે વ્યક્તિ કોઈ ગુનામાં દોષિત ઠરે છે અને સજા ભોગવી રહ્યો છે, તે પોતાની સ્વતંત્રતા ગુમાવી શકે છે. તેથી, તે તેના માટે નુકસાન ગણાઈ શકે. પરંતુ તે “ઈજા” નથી, કારણ કે તે સક્ષમ અદાલતના ગુનામાં દોષિત ઠરાવનાર આદેશ હેઠળ છે.

૩૬. તેથી, 'નુકસાન અને ઈજા' જેવા શબ્દોનો અર્થ એવો સમજવો જોઈએ કે તે તેવા કૃત્ય અથવા ત્રુટિના સીધા પરિણામરૂપ હોય, જેના માટે આરોપી સામે આરોપ મૂકવામાં આવ્યો છે. અમને એવું લાગતું નથી કે વિધાનમંડળે 'પીડિત' શબ્દની વ્યાખ્યા ઘડતી વખતે તેની વ્યાપ્તિમાં પીડાગ્રસ્ત વ્યક્તિને થયેલ કોઈપણ એવું નુકસાન અથવા ઈજા સામેલ કરવાનો આશય રાખ્યો હતો, ભલે તે કેટલીય પરોક્ષ અથવા દૂરસ્થ હોય. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, જે વ્યક્તિએ એવું કોઈ નુકસાન અથવા ઈજા ભોગવ્યું ન હોય, જેનો આરોપી સામે મૂકાયેલા કૃત્ય અથવા ત્રુટિ સાથે નજીકનો સંબંધ હોય, તે માત્ર એટલા કારણે પોતે પીડિત છે એવી દલીલ કરી શકતી નથી કે પીડિત સાથેના કોઈ દૂરસ્થ સંબંધના કારણે તેને કોઈ માનસિક ઈજા, આઘાત અથવા હાનિ થઈ છે, જેને નુકસાન તરીકે વર્ણવી શકાય. વિધાનમંડળે અપીલનો હક, જે અગાઉ માત્ર રાજ્યને જ સોંપાયેલ હતો, તેના મર્યાદાત્મક કડકપણામાં શિથિલતા દાખવી હોવા છતાં, એવો હક એટલી હદ સુધી વિસ્તૃત કરવાનો તેનો કદી આશય નહોતો કે પ્રત્યક્ષમાં કોઈપણ અને સર્વે વ્યક્તિઓ આરોપીના કથિત કૃત્ય

અથવા ત્રુટિના કારણે થયેલ પરોક્ષ અથવા દૂરસ્થ નુકસાન
અથવા ઈજાના બહાને અપીલ દાખલ કરી શકે.

૩૭. આ પરિપ્રેક્ષ્યમાં જોતા, મૃતકના ભાઈ તરીકે અરજદારને
એવી હાનિ અથવા ઈજા થયેલી હોવાનું કહી શકાય નહીં, જે
સંહિતાની કલમ ૨(ડબલ્યુએ) હેઠળ વ્યાખ્યાયિત
'પીડિત' શબ્દમાં અભિપ્રેત છે.

૩૮. આથી અમે અપીલકર્તાઓના દલીલના બીજા અંગ પર
આવીએ છીએ, તે એ કે મૃતકના કાનૂની વારસદાર તરીકે,
તે હજી પણ "પીડિત" શબ્દની વ્યાખ્યાના સમાવેશક
ભાગમાં આવતી અપીલ જાળવી રાખી શકે છે. આપણે યાદ
કરી શકીએ કે ભાઈ તરીકે, હિન્દુ વારસાધિકાર
અધિનિયમની અનુસૂચિમાં જોગવાઈ મુજબ તે વર્ગ-૨ નો
વારસદાર છે. આપણે આ પણ યાદ કરી શકીએ કે મૃતકે
પાછળ વિધવા અને નાબાલિક સંતાન છોડી ગયા હતા,
જેઓ વર્ગ-૧ ના વારસદાર બને છે. તેથી, હિન્દુ
વારસાધિકાર અધિનિયમની કલમ ૮ મુજબ, જો તે
નિર્વસીયત મૃત્યુ પામ્યો હોત, તો અપીલકર્તા મૃતકની
મિલકતના કોઈપણ વારસામાંથી બાકાત ઠર્યો હોત. કલમ

૨(ડબલ્યુએ) માં વપરાયેલ “કાનૂની વારસદાર” શબ્દસમૂહનો અર્થ એવો સમજવો જોઈએ કે જે વ્યક્તિ નિર્વસીયત મૃત્યુ પામનારના અનુવર્તી વારસામાં હક્કદાર હોય. આ અભિવ્યક્તિ માત્ર “વારસદાર” નથી, પરંતુ “કાનૂની વારસદાર” છે અને તેથી, તેનું અર્થસૂચન આવા સંદર્ભમાં જ લેવાયું જોઈએ. આ જ દૃષ્ટિકોણ પનાપુ શ્રીનિવાસુલુ (સુપ્રા) ના કેસમાં આંધ્ર પ્રદેશ વડી અદાલતે પણ વ્યક્ત કર્યો છે. અમને જાણ છે કે પંજાબ અને હરિયાણા વડી અદાલતે એમ/એસ. ટાટા સ્ટીલ લિ., વિ. એમ/એસ. આત્મા ટ્યુબ પ્રોડક્ટ્સ લિ. અને અન્ય (સુપ્રા) ના કેસમાં વિશાળ અર્થ આપ્યો છે અને વર્ગ-૧ ના વારસદારો ઉપલબ્ધ હોવા છતાં વર્ગ-૨ ના વારસદારોનો પણ સમાવેશ કર્યો છે. યોગ્ય માન સાથે, અમે ભિન્ન મત ધારીએ છીએ.

૩૯. જોગવાઈમાં ઉપયોગમાં લેવાયેલ શબ્દ ‘કાયદેસર વારસદારો’ છે. તેમાં એવી વ્યક્તિનો સમાવેશ થવો જોઈએ કે જેને, જો મૃતકએ વસિયત કર્યા વિના અવસાન પામ્યો હોત, તો તેના વ્યક્તિગત કાયદા મુજબ મૃતકની મિલકત

વારસામાં મેળવવાનો હક હોત. બેઈ બેરી એપાર્ટમેન્ટ્સ(પી) લિ. અને અન્ય વિ. શોભા અને અન્ય, જે (૨૦૦૬) ૧૩ સુપ્રીમ અદાલત કેસિસ ૭૩૭ માં અહેવાલિત છે, તે મામલે સર્વોચ્ચ અદાલત વસિયતમાં વપરાયેલ ‘વારસદારો’ શબ્દના અર્થનું નિર્માણ કરી રહી હતી. તેમાં ઠરાવવામાં આવ્યું અને અવલોકન કરવામાં આવ્યું કે ‘વારસ’ અભિવ્યક્તિનો અર્થ કાયદેસર વારસ એવો થશે. દસ્તાવેજનું નિર્માણ કરતી વખતે સર્વોચ્ચ અદાલત તેને અન્ય કોઈ અર્થ આપી શકતી નથી. એન. કૃષ્ણામ્મલ વિ. આર. એકામ્બરમ અને અન્ય, જે (૧૯૭૯) ૩ સુપ્રીમ અદાલત કેસિસ ૨૭૩ માં અહેવાલિત છે, તે મામલે નીચે મુજબ અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું :

“આ સુસ્થાપિત છે કે ‘વારસદારો’ જેવા કાનૂની શબ્દો, જે વસિયતમાં વપરાયેલા હોય, તેઓનું કાનૂની અર્થમાં નિર્માણ કરવું જોઈએ, જો સુધી વસિયતકર્તાએ વિરુદ્ધનો ઇરાદો સ્પષ્ટ રીતે વ્યક્ત કર્યો ન હોય. ‘વારસદારો’ શબ્દ, જેમ આ અદાલતે અંગૂરબાલા મુલ્લિક વિ. દેવબ્રત મુલ્લિક માં દર્શાવ્યું છે, સામાન્ય રીતે ફક્ત ‘સંતાન’ પૂરતો મર્યાદિત કરી શકાય

તેમ નથી. તેનો અર્થ એવા તમામ વ્યક્તિઓ થવો જોઈએ જેઓ વારસાના કાયદા હેઠળ અન્યની મિલ્કત મેળવવા હકદાર હોય.”

આ પરિસ્થિતિઓમાં, અમારા વિચારણાપૂર્વકના મતે, હિંદુ પુરુષનો વર્ગ-૨ નો વારસ, જ્યાં સુધી વર્ગ-૧ ના વારસદારો ઉપલબ્ધ હોય ત્યાં સુધી, કલમ ૨(વા) માં ઉલ્લેખિત ‘કાયદેસર વારસદાર’ શબ્દસમૂહમાં નહીં આવે. માત્ર ત્યારે જ, જ્યારે વર્ગ-૧ ના વારસદારો ઉપલબ્ધ ન હોય, વર્ગ-૨ ના વારસદારો તરફ જવાનો પ્રશ્ન ઊભો થશે. આ રીતે બંને દૃષ્ટિકોણથી જોતા, અમારી દૃષ્ટિએ, અપીલકર્તા આ અપીલ ચલાવી શકતો નથી. તેથી, તેની અપીલ માત્ર આ જ આધારે નામંજૂર કરવામાં આવે છે.”

- ૩ સુધારાને અને સમાવેશક વ્યાખ્યા ‘પીડિત’ ના પ્રકાશમાં પીડિતના અધિકારનો વિચાર કરતાં, ભલે ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીમાં આરોપીના અધિકારોનું સંરક્ષણ કરવાનું હોય, તે જ સમયે, ન્યાયના તુલાડાંને સમતોલ રાખવા માટે પીડિતના અધિકારોનું પણ દૃઢતાપૂર્વક સંરક્ષણ થવું યોગ્ય છે.

૩.૧ તેથી, 'ભોગ બનનાર' ની સાદી વ્યાખ્યા એવી થાય છે કે તે એવો વ્યક્તિ છે, જેને તે કૃત્ય અથવા ઉપેક્ષા કારણે કોઈપણ પ્રકારનું નુકસાન અથવા ઈજા પહોંચી હોય, જેના માટે આરોપી વ્યક્તિ સામે આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હોય; અને "ભોગ બનનાર" અભિવ્યક્તિ સમાવેશક છે, જેમાં વ્યક્તિગત કાયદા હેઠળના કાનૂની વારસદારની વ્યાખ્યા માત્રથી જ અધિનિયમની કલમ ૩૭૨ની જોગવાઈ હેઠળ અપીલ કરવાની લાયકાત નક્કી થતી નથી.

૩.૨ અમે આ બાબતમાં લોકસ સ્ટેંડી સંબંધિત દિલ્લી વડી અદાલતના પૂર્ણ ખંડપીઠના નિર્ણય સાથે સવિનય સહમત છીએ કે, જ્યાં સુધી પ્રાથમિક ભોગ બનનાર, મૃત્યુ પામેલ વ્યક્તિ અને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ની જોગવાઈ હેઠળ હાજર થવા માંગતી વ્યક્તિ વચ્ચે કાનૂની સંબંધનું અસ્તિત્વ સ્થાપિત થાય છે, ત્યાં સુધી કલમ ૩૭૨ હેઠળના સુધારાની ભલામણના ઉદ્દેશ્ય અને કારણને ધ્યાનમાં લેતા તથા ભોગ બનનારશાસ્ત્રના વિસ્તરતા વ્યાપને મનમાં રાખતા, લોકસ સ્ટેંડીનો પ્રશ્ન નિષ્પન્ન માનવાનો રહે છે; અને આપું સર્વોચ્ચ અદાલતે નિર્ધારિત કરેલા

ન્યાયપ્રસંગોમાંથી પણ સ્પષ્ટ થાય છે.

૪ તેથી, આ તબક્કે જે મુદ્દાનો નિર્ણય કરવો આવશ્યક છે તે એ છે કે જ્યારે રાજ્ય દ્વારા કરાયેલ અપીલ અગાઉથી જ નામંજૂર કરવામાં આવી ચૂકી હોય ત્યારે પીડિત દ્વારા પ્રસ્તુત અપીલ આ અદાલત દ્વારા વિચારણા માટે સ્વીકારી શકાય કે નહીં, અને કાર્યવાહીનું બહુવિધીકરણ ટાળવા માટે કઈ શક્ય પ્રક્રિયા અપનાવી શકાય; તેમજ વધુમાં, પીડિત/ફરિયાદીને અપાયેલ અપીલનો અધિકાર સ્વતંત્ર અને અવિનાશી અધિકાર હોવા છતાં આવી પરિસ્થિતિ ફરીથી સર્જાય નહીં તે સુનિશ્ચિત કેવી રીતે કરવું.

૫ સંબંધિત મુદ્દો પીડિતને અપીલ કરવા માટેની પરવાનગી મંજૂર કરવાની બાબતનો રહેશે અને ઉલ્લેખનીય છે કે ભાવુબેન મકવાણા (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં આ અદાલતે આપેલો નિર્ણય દીર્ઘ સમય સુધી પ્રબળ રહ્યો હતો, જેમાં પૂર્ણ ખંડપીઠ સમક્ષના મુદ્દાઓ આ મુજબ હતા :

“(૧) શું પીડિત દ્વારા, ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૩૭૨ના પરંતુક હેઠળના તેના અધિકારનો ઉપયોગ કરીને, નિર્દોષ છૂટકારો, અથવા ઓછી ગંભીર ગુનામાં દોષિત

ઠેરવવું, અથવા અપર્યાપ્ત વળતર ફટકારવા અંગે પડકાર કરતી દાખલ કરાયેલ અપીલ, માત્ર એ આધાર પર નામંજૂર ગણાય કે રાજ્યએ તે જ આદેશ સામે અને તે જ હેતુસર અપીલ દાખલ કરી છે ?

(૨) શું રાજ્ય દ્વારા દાખલ કરાયેલ અપીલ, એ આધારે સ્વીકારવામાં ન આવવી જોઈએ કે તે જ આદેશ વિરુદ્ધ, ભોગ બનેલ વ્યક્તિએ દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ની જોગવાઈના ઉપબંધ હેઠળ પોતાના અધિકારનો અવલંબ લઈ કરેલી અપીલ અદાલતે સ્વીકારી છે ?

(૩) જો પીડિત વ્યક્તિ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ ની જોગવાઈના પરંતુક હેઠળના પોતાના હક્કનો આશ્રય લઈ, નિર્દોષ છૂટકારાને પડકારતી આ અદાલત સમક્ષ અપીલ કરે, તો શું તે અપીલકર્તાએ, રાજ્ય દ્વારા અપીલ કરવામાં આવે ત્યારે જેમ જરૂરી હોય છે તેમ, પહેલાં અદાલતની અનુમતિ મેળવવી આવશ્યક છે ?”

૬ અદાલતે આ મુદ્દાઓના નીચે મુજબ જવાબ આપ્યા:

“૩૬. રેકૉર્ડ પર ઉપલબ્ધ સમગ્ર સામગ્રીની વિચારણા કરતાં, અમે આ પ્રમાણે સંદર્ભનો જવાબ આપીએ છીએ:

પ્રશ્ન ક્રમાંક ૧ : પીડિત દ્વારા કરવામાં આવેલી અપીલ જળવાપાત્ર છે.

પ્રશ્ન ક્રમાંક ૨ : રાજ્ય દ્વારા કરવામાં આવેલી અપીલ જળવાપાત્ર છે.

પ્રશ્ન ક્રમાંક ૩ : જો પીડિત ફરિયાદી પણ હોય અને અપીલ નિર્દોષ છૂટકારો સામેની હોય, તો તેને ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૩૭૮ માં જોગવાઈ મુજબ અનુમતિ લેવી આવશ્યક છે; પરંતુ જો તે ફરિયાદી ન હોય, તો તેને કોઈ અનુમતિ માટે અરજી કરવાની અથવા અનુમતિ મેળવવાની જરૂર નથી. વળતરાની અપૂરતા અથવા હલકા ગુનામાં થયેલી સજાના વિરોધમાં અપીલ માટે, પીડિતના પ્રસંગે, તે ફરિયાદી હોય કે ન હોય, કોઈ અનુમતિ જરૂરી નથી. ”

પૂર્ણ પીઠે આ નિષ્કર્ષને સમર્થન આપતાં ઠરાવ્યું અને અવલોકન કર્યું કે પીડિતને અપીલ કરવાની હક અલગ અને સ્વતંત્ર વૈધાનિક હક છે અને તે રાજ્યની અપીલના હક પર આધારિત કે તેના અધિનસ્ત નથી. પીડિતો અને રાજ્ય, બન્ને, એકબીજાના હકના ઉપયોગ પર નિર્ભર રહ્યા વગર સ્વતંત્ર રીતે અપીલો દાખલ કરી શકે છે; અને જે કૃત્ય

અથવા ઉણપ માટે આરોપી વિરુદ્ધ આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હોય, તેમાંથી એકથી વધુ પીડિતો હોઈ શકે છે અને પીડિતોને થયેલ નુકસાન એક પીડિતથી બીજા પીડિત સુધી ભિન્ન હોઈ શકે છે. આવા દરેક પીડિતને અપીલનો અલગ હક રહેશે અને તેવી અપીલોમાં દરેક અપીલકર્તાની ફરિયાદ અલગ હોઈ શકે છે. અદાલતે એમ પણ ઠરાવ્યું કે આવા પીડિતોમાંથી કોઈ એક પીડિતની એક અપીલ નામંજૂર થઈ હોય, તો તે બીજા પીડિતની બીજી અપીલ નામંજૂર કરવાની જમીન બની શકતી નથી, જોકે વિરોધાભાસી નિર્ણયો ટાળવા માટે બધી અપીલોને સમાન રીતે સાંભળવી ઈચ્છનીય છે. જ્યાં સુધી વિધાનમંડળ વિશિષ્ટ જોગવાઈઓ દ્વારા નિર્દિષ્ટ શરતો પર અપીલનો હક પ્રદાન ન કરે, ત્યાં સુધી અદાલત ન્યાયિક અર્થઘટન દ્વારા શરતો લાદીને આવા અનિબંધિત હકને મર્યાદિત કરી શકતી નથી. પૂર્ણ પીઠે આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો:

“રૂપ.૧ તેથી, અમારું મંતવ્ય છે કે આ પીઠ સમક્ષ સંદર્ભિત પ્રથમ બે પ્રશ્નોના ઉત્તર એ રીતે આપવા જોઈએ કે તેમાં ઉલ્લેખિત અપીલો જળવાપાત્ર છે.

૨૬. આગળનો પ્રશ્ન એ છે કે સંહિતાની કલમ ૩૭૨ ના પરંતુક હેઠળ પ્રદાન કરાયેલા હકના આધારે અપીલ દાખલ કરવાના હેતુસર પીડિતને અદાલતની અનુમતિ લેવી આવશ્યક છે કે નહીં?

૨૭. અમારી દૃષ્ટિએ, જો પીડિત તેની અપીલમાં પોતાની ફરિયાદને વળતરાની અપૂરતા અથવા હલકા ગુનામાં થયેલી સજાની મર્યાદા સુધી સીમિત રાખે, તો તે નિર્દોષ છૂટકારા સામેની અપીલ બનતી નથી; પરંતુ આવી અપીલ હકીકતમાં મર્યાદા અધિનિયમ, ૧૯૬૩ ની કલમ ૧૧૫ (બી) ના અર્થમાં “નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ સિવાયની કોઈપણ અન્ય સજા અથવા આદેશ” સામે નિર્દેશિત હોય છે અને તેથી વિશેષ અનુમતિ લેવાનો કોઈ પ્રશ્ન ઊભો થતો નથી.

૨૭.૧ જો કે, કલમ ૩૭૨ના પરંતુક હેઠળ પ્રદાન કરાયેલ સત્તાના આધારે તેની અપીલમાં પીડિત વ્યક્તિ નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશને અથવા વળતરાની અપર્યાપ્તતાને અથવા બન્નેને અથવા આરોપ મૂકાયેલ

ગુના કરતાં નાની કક્ષાના ગુનામાં થયેલ દોષારોપણને પડકારે છે,
તો અમારી દષ્ટિએ પ્રક્રિયા નીચે મુજબ હોવી જોઈએ:

[૧]. જો પીડિત વ્યક્તિ સાથે સાથે ફરિયાદી પણ હોય, તો તેને નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ સામેની તેની અપીલના ભાગ માટે વિશેષ પરવાનગી માટે અરજી દાખલ કરીને કલમ ૩૭૮ની ઉપકલમ (જ)ની જોગવાઈનું પાલન કરવું જોઈએ, કારણ કે તે સ્પષ્ટપણે આવી જોગવાઈ હેઠળ આવરી લેવાય છે. નિર્દોષ છૂટકારા સામે અપીલ ચાલુ રાખવા માટેની મર્યાદાની અવધિ મર્યાદા અધિનિયમના અનુચ્છેદ ૧૧૪(બી) દ્વારા શાસિત થશે.

[૨]. પરંતુ, જો કોઈ નિર્ધારિત પરિસ્થિતિમાં પીડિત વ્યક્તિ ફરિયાદી ન હોય, તો અપીલ ભલે નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ સામે હોય, તોપણ તેને કલમ ૩૭૮ની પ્રક્રિયાનું પાલન કરવાની આવશ્યકતા રહેશે નહીં, કારણ કે તે કલમમાં, જે કેસ હોય તે મુજબ, પરવાનગી અથવા વિશેષ પરવાનગી માટે અરજી કરવાની આવશ્યકતા માત્ર ત્યારે જ છે જ્યારે અપીલકર્તા તેમાં ઉલ્લેખિત સંબંધિત ઉપકલમોના વ્યાપમાં આવે. જે પીડિત વ્યક્તિ ફરિયાદી નથી, તે પરિણામે કલમ ૩૭૮ની કોઈપણ ઉપકલમ હેઠળ નહીં આવે. એવું જણાય છે

કે વિધાનમંડળ કલમ ૩૭૮માં જોગવાયેલ પરવાનગી અને વિશેષ પરવાનગી લેવાની આવશ્યકતા વિષે સંપૂર્ણપણે સચેત હવું; તેમ છતાં, ફરિયાદી ન હોય એવા પીડિતોને નિર્દોષ છૂટકારા સામે અપીલનો અધિકાર આપતી વખતે, તેમને આ અદાલત પાસેથી વિશેષ પરવાનગી લેવાની આવશ્યકતા મૂકવા માટે કલમ ૩૭૮માં કોઈ સુધારો કરવાનો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો નહોતો. આવા કેસમાં મર્યાદાની અવધિ, ભલે તે મર્યાદા અધિનિયમના કોઈપણ અનુચ્છેદ હેઠળ આવરી લેવાતી નથી, તોપણ તે વાજબી અવધિ હોવી જોઈએ અને આવી સ્થિતિમાં, અમારી મતે, મર્યાદા અધિનિયમના અનુચ્છેદ ૧૧૪(એ)માં દર્શાવેલ ૯૦ દિવસની અવધિને વાજબી અવધિ ગણવી જોઈએ, કારણ કે નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ સામે અપીલ દાખલ કરવા માટે વિધાનમંડળ દ્વારા નિર્ધારિત મર્યાદાની તે સર્વાથી દીર્ઘ અવધિ છે.

૨૯. આ સંદર્ભમાં, બિહાર રાજ્ય વિ. શારદા દેવી તરીકે અહેવાલિત એ.આઈ.આર. ૨૦૦૩ એસ.સી. ૯૪૨ ના મામલામાં સર્વોચ્ચ અદાલતે કરેલા નીચેના અવલોકનોનો યોગ્ય રીતે ઉલ્લેખ કરી શકાય, જેમાં ઉક્ત અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે જ્યાં કાયદા હેઠળ કાયદેસર હકના અમલીકરણ માટે કોઈ નિશ્ચિત મર્યાદાકાળ

નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો ન હોય, ત્યાં તે હકનો અમલ વાજબી અવધિની અંદર જ કરવો આવશ્યક છે:

જોકે અધિનિયમની કલમ ૩૦ હેઠળ સંદર્ભ કરવા માટે કોઈ મર્યાદાકાળ નિર્ધારિત કરવામાં આવેલો નથી, તથાપિ કહેવાની જરૂર નથી કે જ્યાં કોઈ કાયદેસર સત્તાના ઉપયોગ માટે કોઈ મર્યાદાકાળ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો ન હોય, ત્યાં પણ તે સત્તાનો ઉપયોગ માત્ર વાજબી અવધિની અંદર જ કરી શકાય; કોઈ નિશ્ચિત પ્રકરણમાં કઈ અવધિ વાજબી ગણાય તે દરેક પ્રકરણના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓ પર આધાર રાખશે. ”

૩૦. અગાઉ, સર્વોચ્ચ અદાલતે ઉપર દર્શાવેલ તે જ અભિપ્રાય રીજનલ પ્રોવિડન્ટ ફંડ કમિશનર વિ. એમ/એસ. કે.ટી. રોલિંગ મિલ્સ પ્રા. લિ., અને ધ ગવર્મેન્ટ ઓફ ઇન્ડિયા વિ. ધ સિટાડેલ ફાઇન ફાર્માસ્યુટિકલ્સ, મદ્રાસ અને અન્ય, જે અનુક્રમે એ.આઈ.આર. ૧૯૯૫ એસ.સી. ૯૪૩ અને એ.આઈ.આર. ૧૯૮૯ એસ.સી. ૧૭૭૧ માં અહેવાલિત છે, તે કેસોમાં પણ સ્વીકાર્યો હતો.

૩૧. તેથી, વિદ્વાન વધારાના એડવોકેટ જનરલ શ્રી મહેતાએ કરેલી આ રજૂઆતથી અમે વિશ્વસ્ત થયેલા નથી કે, ભલે એવો પીડિત, જે

ફરિયાદી નથી અને તેથી કલમ ૩૭૮ ના કાર્યક્ષેત્રમાં આવતો નથી, તેમ છતાં, તેને તેમાં જોગવાયેલ વિશેષ અનુમતિની જોગવાઈનો આશરો લેવો જરૂરી રહેશે.

૩૨. અમે અગાઉથી જ નિર્દેશ કર્યો છે કે અપીલનો અધિકાર કાયદાપ્રદત્ત અધિકાર હોવાને કારણે, સંબંધિત અધિનિયમમાં વિધાનમંડળે ઉપયોગમાં લીધી ભાષાનું કડકપણે પાલન કરવું જોઈએ અને અમે રાજ કુમાર શિવહરે વિ. આસિસ્ટન્ટ ડાયરેક્ટર, ડિરેક્ટોરેટ ઓફ એનફોર્સમેન્ટ અને અન્ય (ઉપરોક્ત) ના મામલામાં સર્વોચ્ચ અદાલતના અવલોકનો પર આધાર રાખ્યો છે.

૩૩. તેથી, અમારા સમક્ષના મામલામાં, ફરિયાદી ન હોય એવા પીડિતને અપીલનો અધિકાર પ્રદાન કરતી વખતે વિધાનમંડળે અનુમતિ અથવા વિશેષ અનુમતિ મેળવવાની કોઈ શરત મૂકેલી ન હોવાને કારણે, આવી શરતનો અનુમાન કરીને અમે તે જ પીડિત પર લાદી શકીએ નહીં, ચદ્દિપ વિધાનમંડળ ફરિયાદી દ્વારા કરવામાં આવતી અપીલના કેસમાં આવી જોગવાઈના અસ્તિત્વ વિશે સંપૂર્ણપણે જાગૃત હતું અને તેણે અનુસંગિક સુધારો કર્યા વિના તે જોગવાઈ યથાવત રાખી છે, જેના દ્વારા તેનો આશય સ્પષ્ટ થાય છે

કે જો પીડિત ફરિયાદી ન હોય, તો નિર્દોષ છૂટકારાના વિરુદ્ધ પીડિત દ્વારા કરવામાં આવેલી અપીલ પર વિશેષ અનુમતિની જોગવાઈ લાગુ પડતી નથી.

xxx xxx xxx xxx

૩૬. નોંધ પર રહેલી સમગ્ર સામગ્રીના વિચારણા પછી, અમે આ મુજબ સંદર્ભનો જવાબ આપીએ છીએ:

પ્રશ્ન ક્રમાંક-૧: પીડિત દ્વારા કરવામાં આવેલી અપીલ ગ્રાહ્ય છે.

પ્રશ્ન ક્રમાંક-૨: રાજ્ય દ્વારા કરવામાં આવેલી અપીલ ગ્રાહ્ય છે.

પ્રશ્ન ક્રમાંક-૩: જો પીડિત સાથે સાથે ફરિયાદી પણ હોય અને અપીલ નિર્દોષ છૂટકારાના વિરુદ્ધ હોય, તો તેને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૮ માં જોગવેલ મુજબ અનુમતિ લેવી જરૂરી છે; પરંતુ જો તે ફરિયાદી ન હોય, તો તેને કોઈપણ અનુમતિ માટે અરજી કરવાની કે અનુમતિ મેળવવાની જરૂર નથી. વળતર અપર્યાપ્ત હોવા અથવા ઓછી ગંભીર ગુનામાં આપવામાં આવેલી સજાના વિરુદ્ધની અપીલ માટે, પીડિત ફરિયાદી હોય કે ન હોય, તેના તરફથી કોઈ અનુમતિ જરૂરી નથી.

૩૬.૧ તેથી, સંદર્ભનો તદ્દનુસાર નિકાલ કરવામાં આવે છે. રજિસ્ટ્રીને

અપીલો અને અરજીને યોગ્ય અદાલત સમક્ષ યાદીમાં મૂકવા માટે નિર્દેશ આપવામાં આવે છે. ”

૬.૧ જ્યારે કોઈ અરજદાર ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ હેઠળ અપીલ દાખલ કરે છે, ત્યારે તેને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૮ હેઠળ અપીલ કરવાની પરવાનગી મેળવવાનો માર્ગ અપનાવવાની જરૂર પડતી નથી; જ્યારે તેવી સ્થિતિમાં, જેમાં કલમ ૩૭૮માં અનુરૂપ સુધારો ગેરહાજર હોય, ત્યારે તેને અપીલ કરવાની પરવાનગી મેળવવાનો તે માર્ગ અપનાવવો ફરજિયાત બને છે. એકવાર પીડિત દ્વારા નિર્દોષ છૂટકારો અથવા ન્યૂનતમ ગુનામાં થયેલી દોષિતતા અથવા અપૂરતા વળતર આપવાના આદેશને પડકારતી અપીલ કરવામાં આવે, ત્યારે તે જ આદેશ વિરુદ્ધ અને તે જ હેતુ માટે રાજ્યએ અપીલ દાખલ કરી હોય તેમ છતાં આવી અપીલને મંજૂરી આપી શકાય છે. તેવી જ રીતે, જો રાજ્યની અપીલ અગાઉથી જ પ્રવેશિત કરવામાં આવી હોય, તો પણ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ હેઠળ પીડિત દ્વારા કરવામાં આવેલી અપીલને પણ વિચારણા માટે સ્વીકારવી આવશ્યક છે. મર્યાદાનો સમયગાળો કાયદામાં નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો નથી, તેમ છતાં પૂર્ણ ખંડપીઠે એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો છે કે અપીલ કરવાની

પરવાનગી માંગતા ફરિયાદી માટે મર્યાદાનો સમયગાળો મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૧૪બી દ્વારા સંચાલિત થશે અને જ્યાં પીડિત ફરિયાદી ન હોય, ત્યાં એવો વાજબી મર્યાદાકાળ નિર્ધારિત થાય છે, જે પૂર્ણ ખંડપીઠના મત મુજબ મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૧૪એ મુજબ ૯૦ દિવસનો સમજવાનો રહે છે. તેથી, હાલની અરજીઓમાં ઉઠાવવામાં આવેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર પૂર્ણ ખંડપીઠના નિર્ણયના પ્રકાશમાં નિર્વિદ્યને આપી શકાય છે, જે પીડિતના અધિકારની જોગવાઈ કરે છે. રાજ્યએ અપીલ દાખલ કરી હોય ત્યારે પણ, પીડિત અથવા ફરિયાદી નિશ્ચિતપણે અપીલ દાખલ કરી શકે છે. પૂર્ણ ખંડપીઠ મુજબ, ફરિયાદી માટે નિર્ધારિત મર્યાદાકાળ મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૧૪એ હેઠળ છે, જ્યારે પીડિત માટે તે મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૧૪બી હેઠળ છે, જે કોઈ પણ સ્થિતિમાં ૯૦ દિવસનો છે. અલબત્ત, પૂર્ણ ખંડપીઠ એવી પરિસ્થિતિ સાથે વ્યવહાર કરી રહી હતી જેમાં અપીલો અગાઉથી જ પ્રવેશિત કરવામાં આવી હતી.

- ૭ આ અદાલત સમક્ષનો પ્રશ્ન એ છે કે, નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ સામે રાજ્ય દ્વારા કરવામાં આવેલી અપીલ નકારી કાઢવામાં આવી હોય ત્યારે પણ આવી અપીલ સ્વીકાર્ય ગણાવી શકાય કે નહીં;

અને બીજું, કાર્યવાહીની બહુવિધતા ટાળવા તથા પીડિત/ ફરિયાદીને અને રાજ્યને બંનેને તેમની સ્વતંત્ર અપીલના હકોનો સુસંગત રીતે ઉપયોગ કરવાની મંજૂરી આપવા માટે શક્ય ચાંત્રિકી શું હોઈ શકે. આ પરિસ્થિતિ અમારી પ્રણાલીમાં તેથી ઊભી થાય છે કે પીડિતશાસ્ત્ર હજી પ્રારંભિક અવસ્થામાં છે. ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીમાં ફરિયાદી અથવા પીડિતને અત્યંત મર્યાદિત હકો અર્પણ કરવામાં આવ્યા છે; જેથી, ફોજદારી પ્રક્રિયાને ગતિમાં મૂક્યા બાદ, તપાસ દરમિયાન ફરિયાદીની ભૂમિકા મર્યાદિત રહે છે, જેમાં તેનું નિવેદન નોંધવામાં આવે છે અને ત્યારબાદ તપાસના હેતુસર તેને તપાસ એજન્સી દ્વારા બોલાવવામાં આવે છે અને ત્યારબાદ, વિચારણા દરમિયાન, તેને અદાલત દ્વારા સમન્સ પાઠવવામાં આવે છે. ચુકાદો જાહેર કરતી વેળાએ, ફરિયાદી/પીડિતને પરિણામ વિશે ક્યારેય જાણ કરવામાં આવતી નથી. ફરિયાદી/પીડિત વિચારણાનો પ્રારંભક હોવા છતાં, નીચલી અદાલત સમક્ષની ફોજદારી કાર્યવાહીનું પરિણામ શું આવ્યું તે અંગે તે અજાણ જ રહે છે. પરિણામે, કાયદાએ અપીલ કરવાની મહત્વપૂર્ણ હક આપી હોવા છતાં, જો નિર્દોષ છૂટકારાનો આદેશ થયો હોય અને તેનાથી તે વ્યથિત થયો હોય, તો રાજ્યચંત્રણા પોતાની આંતરિક મર્યાદાઓને કારણે સામાન્ય રીતે અપીલ દાખલ કરવામાં ખૂબ

ધીમી ગતિએ કાર્ય કરે છે. પૂર્ણ પીઠ એવી ભલામણ કરે છે કે અપીલ સ્વીકારવામાં આવી હોય તે બાબત કદી પણ પીડિતને નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ કરવાની હક નકારવાનો આધાર બની શકતી નથી, તેમજ નાનું ગુનો ઠરાવવાના આદેશ અને અપર્યાપ્ત વળતર સામે અપીલ કરવાની બાબતમાં પણ, ઘણી વાર તો ફરિયાદી કે પીડિતને એવો નિર્દોષ છૂટકારાનો આદેશ થયો છે તેની જાણ પણ ન હોય, જ્યાં સુધી તે પોતે અનુસરણ ન કરે. નીચલી અદાલત દ્વારા પરિણામની જાણ કર્યા વગર ફરિયાદી/પીડિતને નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ કરવાની પરવાનગી આપવામાં આવે છે, જે તેને માત્ર કાગળ પરનો હક આપવાના બરાબર છે. કાયદા દ્વારા આપવામાં આવેલ કોઈપણ હક સાથે તે હકોનું અસરકારક અમલીકરણ થાય તેવી અનુરૂપ વ્યવસ્થા હોવી આવશ્યક છે. હાલના પ્રકરણમાં જોઈ શકાય તેમ, રાજ્યએ અપીલ દાખલ કરી હતી અને એવી અપીલ પ્રાથમિક તબક્કે જ ફગાવી દેવામાં આવી, અને પીડિત/ફરિયાદી પોતાના હકોનો ઉપયોગ કરવા માટે સંઘર્ષ કરી રહ્યા છે અને સંકલિત પીઠે રાજ્યની અપીલ સ્વીકારવી નહીં તેવો વિકલ્પ અગાઉથી અપનાવ્યો હોવાથી, મૂળભૂત રીતે પીડિત/ફરિયાદી અથવા તેમના પ્રતિનિધિને અપીલ કરવાની હકથી વંચિત કરવામાં

આવ્યા છે.

૮ આ તબક્કે, મેસર્સ ટાટા સ્ટીલ લિ., વગેરે વિ. મેસર્સ આત્મા ટ્યુબ પ્રોડક્ટ્સ લિ. અને અન્ય વગેરે (૨૦૧૩ (૧) આઈ.એલ.આર. ૭૧૯ (પી એન્ડ એચ)) ના મામલામાં પંજાબ અને હરિયાણા વડી અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલ નિર્ણય સંદર્ભ માંગે છે. અદાલતે સાત પ્રશ્નો ઘડ્યા હતા, જે નીચે મુજબ છે :

“૬. . . .

(એ) નીચે નિર્ધારિત કરાયેલ ‘પીડિત’ અભિવ્યક્તિનો સાચો આશય અને અર્થ શું છે

ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાના ઉપબંધ સાથે વાંચવું?

(બી) શું ખાનગી ફરિયાદના કેસમાં ‘ફરિયાદી’, જે ‘પીડિત’ પણ છે, અને આવા કેસોમાં ‘ફરિયાદી’ સિવાયનો ‘પીડિત’, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા હેઠળની જોગવાઈના ઉપબંધ અનુસાર નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ સીઆરએમ-૭૯૦-એમએ-૨૦૧૦ અંતિમ અપીલ રજૂ કરવાનો હક ધરાવે છે કે તેને વડી અદાલત પાસેથી અપીલ કરવા માટે વિશેષ અનુમતિ ‘મેળવવી પડે’?

(સી) શું સુધારેલ . હેઠળ પીડિતના ‘અધિકારો’ એવા છે કે જે

રાજ્ય 'ના વિશિષ્ટ ક્ષેત્ર તરીકે માનવામાં આવતા
અધિકારોને આનુષંગિક અને સહાયક છે ?

(ડી) શું નિર્દોષ છૂટકારાના વિરુદ્ધ અપીલ રજૂ કરવી એ
સંવિધાનમાંથી ઉદ્ભવતો રાજ્ય 'નો 'અધિકાર' છે કે
'ફરજ' ?

(ઈ) દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ (એ) હેઠળ રાજ્ય પણ તે નિર્દોષ
છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ કરે ત્યારે, ઉપબંધ હેઠળ
પીડિત દ્વારા પ્રાધાન્ય અપાયેલી અપીલ ક્યાં સમક્ષ દાખલ
થશે ?

(એફ) શું ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતામાં ૩૧ ડિસેમ્બર, ૨૦૦૮થી
અમલમાં આવેલ ઉમેરાયેલ પરંતુક ભાવિપ્રભાવી સ્વરૂપનું
છે કે પૂર્વપ્રભાવી સ્વરૂપનું છે, અને શું ઉક્ત પરંતુકના
ઉમેરણ પહેલાં નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ બાકી
રહેલી પુનર્વિચાર અરજિને અપીલમાં રૂપાંતરિત કરી, સક્ષમ
અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલતમાં મોકલી શકાય ?”

૧ પંજાબ અને હરિયાણા વડી અદાલતે ઉક્ત નિર્ણયમાં તમામ
પ્રશ્નોનું નીચે મુજબ સંક્ષેપ કરીને ઉત્તર આપ્યો :

“૧૩૯. ઉપર નિર્દિષ્ટ કરાયેલા કારણોને આધારે, અમે અમારા
નિષ્કર્ષોનો સારાંશ આપીએ છીએ અને આ આદેશના

પરિછેદ ૬ માં ઘડાયેલા પ્રશ્નોના નીચે મુજબ જવાબ આપીએ છીએ :

પ્રશ્ન-(એ) (૧) "પીડિત" અભિવ્યક્તિ, જેમ તેની વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે, તેમાં પોતાની તરફથી અધિનિયમના પ્રાવધાન હેઠળ વકીલની નિમણૂક કરવા અથવા સંહિતાના પરંતુક હેઠળ અપીલ કરવાની દૃષ્ટિએ તેના/તેણીના કાનૂની વારસદારોની તમામ શ્રેણીઓનો સમાવેશ થાય છે.

(૨) છતાં, મૃત્યુ પામેલા પીડિતના માત્ર પત્ની, પતિ, માતા-પિતા અને સંતાનને સમાવી લેતા કાનૂની વારસદારોને સંહિતાની હેઠળ વળતરની મંજૂરી મેળવવાનો અધિકાર છે. તેવી જ રીતે, મૃત્યુ પામેલા પીડિતના માત્ર તેવા આશ્રિતો, જેઓએ ગુનાના પરિણામે નુકસાન અથવા ઈજા ભોગવી હોય અને જેમને પુનર્વસનની જરૂર હોય, તેઓ જ સંહિતાની હેઠળ ઘડાયેલી યોજનાનુસાર વળતર માંગવા પાત્ર છે.

પ્રશ્ન- (બી) (૩) ફરિયાદ-પ્રકરણમાંનો 'ફરિયાદી', જે 'પીડિત' પણ હોય, અને તેવા પ્રકરણમાં 'ફરિયાદી' સિવાયનો

પીડિત', તેમને નિર્દોષ છૂટકારો સામે અપીલનો ઉપાય માત્ર હેઠળ જ રહેશે; સિવાય કે જ્યાં તે/તેવી આરોપીની દોષિતતા સ્થાપિત કરવામાં સફળ થાય પરંતુ ઓછી ગંભીરતાના ગુનામાં થયેલી દોષિત ઠરાવ અથવા અપર્યાપ્ત વળતર ફટકારવામાં આવવાથી વ્યથિત હોય, તેવી સ્થિતિમાં તેને/તેણીને સંહિતાની ની જોગવાઈ હેઠળની પરંતુક મુજબ અપીલનો ઉપાય મેળવવાનો અધિકાર રહેશે.

(જ) ખાનગી ફરિયાદ કેસમાં, જે 'પીડિત' ફરિયાદી નથી, તેને જોગવાઈ હેઠળ નિર્દોષ છૂટકારો વિરુદ્ધ અપીલ કરવાની હકદારતા નથી અને તેની અપીલનો અધિકાર, જો હોય તો, (જ) સાથે વાંચવાની જોગવાઈઓ દ્વારા જ શાસિત રહે છે.

(પ) ફરિયાદના કેસોના તેવા 'પીડિતો', જેઓના અપીલના અધિકારને ના પ્રાવધાન હેઠળ માન્યતા આપવામાં આવી છે, તેમને વડી અદાલતમાંથી અપીલ કરવા માટે & (જ) હેઠળ કલ્પાયેલ રીત મુજબ 'અનુમતિ' અથવા 'વિશેષ અનુમતિ' મેળવવાની આવશ્યકતા નથી.

પ્રશ્નો-(ક) ‘પીડિત’ને ના પ્રાવધાન હેઠળ (સી) અને (ડી) અપીલ કરવાનો જે અધિકાર પ્રદાન કરવામાં આવ્યો છે, તે એક સારભૂત અને સ્વતંત્ર અધિકાર છે, જે તે કેસમાં રાજ્ય દ્વારા અપીલ દાખલ કરવામાં આવે છે કે નહીં તેના કરતાં ન તો કક્ષાએ નીચો છે અને ન તો તેના પર નિર્ભર છે.

પરિણામે, ના પ્રાવધાન હેઠળ સંહિતા મુજબ ‘પીડિત’ દ્વારા કરવામાં આવેલી અપીલની ગ્રાહ્યતા માટે ૩૭૮(૩) અને (૪) માં સમાવાયેલ ‘અપીલ કરવાની અનુમતિ’ અથવા ‘અપીલ કરવાની વિશેષ અનુમતિ’ મેળવવાની શરત લાદી શકાતી નથી.

પ્રશ્ન-(ઈ) (૭) ના પ્રાવધાનને ધ્યાનમાં લેતા, દંડનીય અને જામીનપાત્ર હોય કે બિનજામીનપાત્ર, એવા સંજોય ગુનાના સંદર્ભમાં મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા આપવામાં આવેલા નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ સામે ‘પીડિત’ દ્વારા કરવામાં આવેલી અપીલ સત્ર અદાલતમાં જ રહેશે, અને તે જ આદેશ સામે સંહિતાની હેઠળ રાજ્યની અપીલ પણ તે જ સત્ર અદાલત દ્વારા સ્વીકારવામાં આવશે અને/અથવા તે જ સત્ર અદાલતમાં બદલી કરવામાં આવશે.

પ્રશ્ન-(એફ) (૮) ૩૧ ડિસેમ્બર, ૨૦૦૯ થી અમલમાં આવેલ દાખલ કરાયેલ પરંતુકનો અમલ ભવિષ્યલક્ષી છે અને ૩૧ ડિસેમ્બર, ૨૦૦૯ ના રોજ અથવા ત્યારબાદ કરવામાં આવેલા તેવા જ આદેશો, ઘટના ઘટ્યાની તારીખ અથવા એફ.આઈ.આર.ની નોંધણીની તારીખ અથવા ફરિયાદ દાખલ કર્યાની તારીખની પરવા કર્યા વિના, ઉપરોક્ત પરંતુક હેઠળ 'પીડિત'ના પ્રયત્ને અપીલયોગ્ય રહેશે. પરિણામે, ૩૧ ડિસેમ્બર, ૨૦૦૯ પહેલાં આપવામાં આવેલા નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ સામે દાખલ કરાયેલ પુનરીક્ષણ અરજીને અપીલમાં રૂપાંતરિત કરી શકાશે નહીં અને તેનો તે મુજબ નિર્ણય કરવામાં આવશે. પ્રશ્ન - (જી) (૯) આ આદેશના પરિચ્છેદ - ૧૩૮ માં દર્શાવાયેલ અપવાદને આધિન રહીને, સંહિતાના પરંતુક હેઠળ કોઈ 'પીડિત' માટે મર્યાદાનો સમયગાળો નીચે મુજબ રહેશે:

(એ) નિર્દોષ છૂટકારાના મામલામાં -

(૧) જ્યાં અપીલ વડી અદાલતમાં થાય છે ત્યાં ૯૦ દિવસ

અપીલ કરવામાં આવેલ આદેશની તારીખથી

(૨) જ્યાં અપીલ કોઈ અન્ય અદાલતમાં થાય છે ત્યાં ૬૦

દિવસ અપીલ કરવામાં આવેલ આદેશની તારીખથી

(બી) કોઈ અન્ય સજા અથવા આદેશ —

(૧) વડી અદાલતમાં ૬૦ દિવસ, સજાની અથવા
આદેશની તારીખથી

(૨) કોઈ અન્ય અદાલતમાં ૩૦ દિવસ, અદાલતની સજા
અથવા આદેશની તારીખથી. ”

- ૧ બોમ્બે વડી અદાલતે આ પ્રશ્નનો જવાબ આપ્યો કે શું પીડિત વ્યક્તિ આ અદાલતમાં અપીલ કરવાની પરવાનગી માટે અરજી દાખલ કર્યા વિના નીચલી અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલા નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ દાખલ કરી શકે. અદાલતે સુધારેલી જોગવાઈના વિગતવાર વિચારવિમર્શ બાદ, જગમોહન ભોલા વિ. દિલબાગ રાય ભોલા અને અન્ય (૨૦૧૧ (૨) જે.સી.સી. ૭૭૭) ના મામલામાં દિલ્હી વડી અદાલતના નિર્ણયનું અનુસરણ કર્યું. બોમ્બે વડી અદાલતે એમ/એસ. ટાટા સ્ટીલ લિ. (ઉપરોક્ત) ના મામલામાં ઉપર ઉદ્ધૃત નિર્ણયનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો છે અને ઠરાવ્યું છે કે અદાલતે ન તો ઉપબંધના પ્રભાવો અને જોગવાઈને આપવાનો સાચો અર્થ ધ્યાનમાં લીધો હતો, ન તો તે ઉપબંધનું અર્થઘટન કરતી વખતે ધ્યાનમાં લેવાય તેવા હેતુઓ

અને કારણો અથવા અન્ય સહાયક સાધનો ધ્યાનમાં લીધા હતા, અને અંતે આ નિષ્કર્ષ પર પહોંચી કે ઉપબંધ કેસોની ત્રણ શ્રેણીઓમાં પીડિતના હિતમાં સ્વતંત્ર સારભૂત અધિકાર પ્રદાન કરે છે અને સાથે જ સામાન્ય નિયમમાંથી એક અપવાદ પણ નિર્ધારિત કરે છે, જે મુજબ ઉક્ત પ્રકરણમાં જોગવાઈ કરેલી સ્થિતિ સિવાય કોઈ અપીલ દાખલ કરી શકાય નહીં. અદાલતે કલમ ૩૭૮માં ઉમેરો કે ઘટાડો કરવો યોગ્ય ગણાય નહીં. ત્રણ પ્રકારના કેસોમાં અપીલ દાખલ કરનાર પીડિતના કેસમાં વડી અદાલત પાસેથી અનુમતિ માગવાની જરૂર રહેશે નહીં. મતભેદસભર ચુકાદો હોવાથી, વિદ્વાન ૩જા ન્યાયાધીશે ઠરાવ્યું કે કલમ ૩૭૨ની જોગવાઈના પરંતુક હેઠળ પીડિતને અપીલ કરવા માટે અનુમતિ માટે અરજી કરવાની આવશ્યકતા નથી.

૨ બોમ્બે વડી અદાલતે બાબુ ઉલીગપ્પા બટ્ટેલી વિ.મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય તથા અન્ય (ડિસેમ્બર ૧૩, ૨૦૧૧ના રોજ બોમ્બેની ન્યાયિક વડી અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠ દ્વારા ફોજદારી અરજી ક્રમાંક ૪૬ ઓફ ૨૦૧૧નો નિર્ણય કરતી વખતે આપેલ આદેશ) માં, એવો નિષ્કર્ષ કરવામાં આવ્યો હતો કે જાહેર સેવકના કૃત્ય અથવા બેદરકારીના કારણે જે ફરિયાદી અથવા વ્યથિત વ્યક્તિ હોય, તે

'પીડિત' ની વ્યાખ્યામાં આવશે અને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ ના પ્રાવધાનને ધ્યાનમાં લેતા નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ મૂળભૂત અપીલ દાખલ કરવાનો હકદાર રહેશે.

૩ દિલ્લી વડી અદાલતની પૂર્ણ ખંડપીઠે રામ ફાલ (પૂર્વોક્ત) ના કેસમાં, જેમ અહીં પહેલાં ચર્ચા કરવામાં આવી છે, તેમ પીડિતને અપીલ કરવા માટે વિશેષ અનુમતિ જરૂરી પડશે કે નહીં, તે જ મુદ્દા પર વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો અને તેનો ઉત્તર નકારમાં આપવામાં આવ્યો હતો. તેમાં ઉપરોક્ત રીતે વિગતવાર દર્શાવેલ 'પીડિત'ની વ્યાખ્યાનો પણ વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો અને તેને વ્યાપક અર્થ આપવામાં આવ્યો હતો.

૪ રામફલ (ઉપરોક્ત) ના ઉક્ત ચુકાદાનો ઉલ્લેખ સર્વોચ્ચ અદાલતે સત્યા પાલ સિંહ વિ. મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય, (૨૦૧૫) ૧૫ એસ.સી.સી. ૬૧૩ ના કેસમાં કર્યો હતો અને ફરિયાદીથી ભિન્ન રીતે પીડિતને કોઈ વિશેષ અનુમતિની આવશ્યકતા નથી એવા પાસાને સર્વોચ્ચ અદાલતે માન્યતા આપી નહોતી. તેમ છતાં, અન્ય મુદ્દાઓ સંબંધે આ નિર્ણયમાં અત્યાર સુધી કોઈ વિસ્તેષ કરવામાં આવ્યો નથી.

૫ આ મુદ્દો, અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, સત્ય પાલ સિંહ (પૂર્વોક્ત)ના મામલામાં સર્વોચ્ચ અદાલતે વિગતવાર નિર્ધારિત કર્યો છે અને તે રીતે ઠરાવ્યું તથા અવલોકન કર્યું છે કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ના પ્રાવધાન હેઠળ નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ વડી અદાલતમાં અપીલ કરવાનું પીડિતનો વૈધાનિક અધિકાર છે. આ અપીલ મૂળ ફરિયાદી દ્વારા ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ ને કલમ ૩૭૮(જ) સાથે વાંચીને દાખલ કરવામાં આવી છે.

૬ સત્ય પાલ સિંહ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના ઉક્ત નિર્ણયના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ ની જોગવાઈના પરંતુક હેઠળ નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ આ અદાલતમાં અપીલ કરવાનું વૈધાનિક હક છે અને નિર્દોષ છૂટકારાના ચુકાદા અને આદેશની યોગ્યતા પર પ્રશ્ન ઉઠાવવાનો હક પણ ફરિયાદીને વડી અદાલતમાં અપીલ કરીને છે. આ પીડિતનો હક છે, જેમાં ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨(વા) હેઠળ વ્યાખ્યાયિત કાનૂની વારસદારો અને અન્યનો સમાવેશ થાય છે, જે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ ના પરંતુક હેઠળ છે,

પરંતુ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૮ ની ઉપકલમ (૩) મુજબ જરૂરી હોય તે રીતે વડી અદાલતની અનુમતિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી જ.

૫.૧ વિષયસંબંધિત કાયદા અંગે વિગતવાર ચર્ચા કર્યા બાદ, સર્વોચ્ચ અદાલતે કાનૂની મુદ્દા પર એવો નિષ્કર્ષ નોંધ્યો કે ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૩૭૨ ના ઉપબંધ હેઠળ, ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૨(વા) મુજબ વ્યાખ્યાયિત પીડિતને, જેમાં કાનૂની વારસદારો તથા અન્યનો સમાવેશ થાય છે, નિર્દોષ છૂટકારાના ચુકાદા અને આદેશની યોગ્યતા અંગે વડી અદાલતમાં અપીલ કરીને પ્રશ્ન ઉઠાવવાનો અધિકાર પ્રદાન કરવામાં આવ્યો છે, પરંતુ તે માત્ર ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૩૭૮ ની ઉપકલમ (૩) હેઠળ આવશ્યક હોય તેવી વડી અદાલતની મંજૂરી મેળવ્યા પછી જ. સર્વોચ્ચ અદાલતના સંબંધિત નિષ્કર્ષો અને અવલોકનોનું આ તબક્કે પુનરુત્પાદન કરવું યોગ્ય ગણાય છે:—

“ ૧૦. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ની પરંતુક જોગવાઈમાં અધિનિયમ નં. ૫ સન ૨૦૦૯ દ્વારા સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો. ઉક્ત પરંતુક જોગવાઈ

ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨(વા) હેઠળ વ્યાખ્યાયિત પીડિતને, નીચલી અદાલતે પસાર કરેલા એવા આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ કરવાની કાયદેસર હક આપે છે, જેમાં આરોપીને નિર્દોષ છૂટકારો આપવામાં આવ્યો હોય અથવા તેને ઓછી ગંભીરતાના ગુના માટે દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યો હોય અથવા અપૂરતું વળતર ફટકારવામાં આવ્યું હોય. આ સંદર્ભમાં, ઉપરોક્ત ઉલ્લેખિત કેસમાં દિલ્લી વડી અદાલતની સંપૂર્ણ પીઠે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ની પરંતુક જોગવાઈ અધિનિયમ નં.૨૦૦૯ ના ૫ દ્વારા ૩૧.૧૨.૨૦૦૯ થી અમલમાં. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ની સંબંધિત જોગવાઈ આ મુજબ છે:

૩૭૨. આ સંહિતા અથવા હાલ અમલમાં રહેલા અન્ય કોઈ કાયદા દ્વારા જોગવાઈ કરવામાં આવી હોય તે સિવાય, કોઈપણ ફોજદારી અદાલતના કોઈપણ ચુકાદા અથવા આદેશ સામે કોઈ અપીલ ચાલશે નહીં:

પરંતુ શરતે કે, અદાલત દ્વારા આરોપીને નિર્દોષ છૂટકારો આપતો

અથવા ઓછી ગંભીર ગુનામાં દોષિત ઠેરવતો અથવા અપૂરતું વળતર ફરમાવતો કોઈપણ આદેશ સામે પીડિતને અપીલ કરવાની હક રહેશે, અને આવી અપીલ તે અદાલતમાં કરવામાં આવશે જેમાં સામાન્ય રીતે તેવી અદાલતના દોષિત ઠરાવના આદેશ સામે અપીલ થાય છે.

ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ ની જોગવાઈમાં કરાયેલ ઉક્ત સુધારો ૧૫૪મા કાનૂન આયોગના અહેવાલના અનુસંધાનમાં કરવામાં આવ્યો હતો. ઉક્ત કાનૂન આયોગના અહેવાલમાં ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાનો વ્યાપક પુનર્વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો અને તેની ભલામણો ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતામાં સુધારો કરવા માટે અત્યંત યોગ્ય માનવામાં આવી હતી, વિશેષ કરીને ધરપકડ, કસ્ટડી અને રિમાન્ડ સંબંધિત જોગવાઈઓ, સમન્સ અને વોરંટવાળા કેસોમાં અનુસરવાની પ્રક્રિયા, ગુનાઓનું સમાધાન અને સ્ટ્રીઓના સંદર્ભમાં વિશેષ રક્ષણ તેમજ અસ્વસ્થ મનોદશાવાળા વ્યક્તિઓની તપાસ અને વિચારણા અંગે. વધુમાં, કાનૂન આયોગે પોતાના અહેવાલમાં વિષયના સંબંધિત પાસાને નોંધ્યો છે, અત્રે કે ગુનામાં પીડિતો

સર્વાધિક ભોગ બનેલા હોય છે અને અદાલતી કાર્યવાહી દરમિયાન તેમની કોઈ વિશેષ ભૂમિકા હોતી નથી. તેમને કેટલાક હકો અને વળતર આપવામાં આવવા જોઈએ જેથી ફોજદારી ન્યાયવ્યવસ્થામાં કોઈ વિક્ષેપ ન ઊભો થાય. કાનૂન આયોગના ઉક્ત અહેવાલમાં અપરાધશાસ્ત્રી, દંડશાસ્ત્રી અને ફોજદારી ન્યાયવ્યવસ્થાના સુધારકોએ વ્યક્ત કરેલા મતોનો પણ વિસ્તૃતપણે વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો અને પીડિતશાસ્ત્ર, પીડિતીકરણના નિયંત્રણ, ગુનાના પીડિતોના સંરક્ષણ તથા તેમના પક્ષે આપવાના વળતરના પ્રશ્નો પર ખાસ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું હતું. તેથી, પીડિતકેન્દ્રિત અભિગમ ધરાવતા કાનૂન આયોગના ઉપરોક્ત અહેવાલના આધારે સંસદે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કેટલીક જોગવાઈઓમાં સુધારો કર્યો હતો અને તે સુધારામાં ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ માં આવેલ ઉપબંધ ઉમેરીને પીડિતને નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ સામે, અથવા આરોપીને હલકા ગુનામાં દોષિત ઠેરવતા આદેશ સામે, અથવા અપર્યાપ્ત વળતર ફટકારતા આદેશ સામે વડી અદાલતમાં અપીલ કરવાની કાયદેસર હકપ્રદાન કરવામાં આવી હતી.

૧૧. દિલ્હી વડી અદાલતની પૂર્ણ પીઠે દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨(વએ) અને કલમ ૩૭૨ની પરંતુક હેઠળની સંબંધિત જોગવાઈઓનું, તેમની વિધાનિક પૃષ્ઠભૂમિના પ્રકાશમાં પરીક્ષણ કર્યા બાદ, એવો નિર્ધાર કર્યો હતો કે કલમ ૩૭૨ની પરંતુકના બળે પીડિતને અથવા પીડિતના સગાઓને અપીલ કરવાની જે હકદારી આપવામાં આવી છે તે સ્વતંત્ર કાયદેસર હક છે. તેથી, તેણે એવો નિર્ધાર કર્યો હતો કે દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨(વએ) હેઠળની વ્યાખ્યા અનુસાર પીડિતને, દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ની પરંતુક હેઠળ અપીલ કરવા માટે, દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૮ની ઉપકલમ (૩) મુજબ આવશ્યક હોય તે રીતે વડી અદાલતની અનુમતિ મેળવવાની જરૂર નથી. વડી અદાલતનો ઉપરોક્ત અભિપ્રાય કાયદાકીય રીતે યોગ્ય નથી, કારણ કે દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ની મૂળ જોગવાઈ સ્પષ્ટપણે જોગવે છે કે દંડ અદાલતના કોઈપણ ચુકાદા અને આદેશ સામે અપીલ ત્યારે સિવાય થશે નહીં, જ્યાં સુધી દંડ પ્રક્રિયા સંહિતામાં એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી ન હોય. વધુમાં, દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ

૩૭૮ની ઉપકલમ (૩)માં જોગવાઈ છે કે નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ સામે વડી અદાલતમાં અપીલ કરવા માટે તેની અનુમતિ મેળવવી જરૂરી છે. દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ની પરંતુકનો શું પ્રભાવ છે તે જાણવા માટે અમારે કાયદાઓના અર્થઘટનના નિયમોનો ઉલ્લેખ કરવો પડે છે. આ સારી રીતે સ્થાપિત છે કે કોઈ કાયદાની પરંતુકનું અર્થઘટન તે અમલકારી જોગવાઈના વિષયવિસ્તાર સુધી મર્યાદિત રાખવું જોઈએ. આ સંદર્ભે, આ અદાલત દ્વારા ચાર ન્યાયાધીશોવાળી પીઠે દ્વારકા પ્રસાદ વિ. દ્વારકા દાસ સરાફ મામલે આપેલા નિર્ણય પર આધાર મુકવામાં આવે છે, જેનો સંબંધિત પરિચ્છેદ ૧૮ આ પ્રમાણે છે:

૧૮. અને પરંતુકને અમલકારી કલમના વિષયવિસ્તાર સુધી મર્યાદિત રાખવી જોઈએ. આ રચનાનો સ્થિર નિયમ છે કે પરંતુકને પ્રથમ દૃષ્ટિએ તે મુખ્ય બાબતના સંદર્ભમાં વાંચવી અને વિચારવી જોઈએ, જેના માટે તે પરંતુક છે. તે અલગ અથવા સ્વતંત્ર અધિનિયમ નથી. શબ્દો તે મુખ્ય અમલકારી શબ્દો પર આધારિત હોય છે, જેઓને પરંતુક તરીકે જોડવામાં આવ્યા હોય છે. તેઓને તેમના સંદર્ભથી

અલગ કરીને વાંચી શકાતા નથી (થોમ્પસન વિ. ડિબડિન, ૧૯૧૨ એસી ૫૩૩). જો રચનાનો નિયમ એવો છે કે પ્રથમ દૃષ્ટિએ પરંતુકની કાર્યક્ષમતા અમલકારી કલમના વિષયવિસ્તાર સુધી મર્યાદિત હોવી જોઈએ, તો અમે લીધેલો અભિગમ યોગ્ય છે. પરંતુકના કારણે ફૂલેલી અમલકારી કલમને વિસ્તૃત કરવું, રચનાના મૂળભૂત નિયમનો ભંગ કરે છે (૧૯૭૬) ૧ એસસીસી ૧૨૮ કે પરંતુકને તે મુખ્ય બાબતના સંબંધમાં જ વિચારવી જોઈએ, જેના માટે તે પરંતુક તરીકે ઉભી છે. પરંતુક સામાન્ય રીતે માત્ર પરંતુક જ હોય છે, જોકે સુવર્ણ નિયમ એ છે કે પરંતુક સહિત આખી કલમને એવી રીતે વાંચવી કે તેઓ પરસ્પરે એકબીજા પર પ્રકાશ પાડે અને સુસંગત અર્થઘટન પ્રાપ્ત થાય. (ભાર આ અદાલતે મૂક્યો છે)

૧૨. વધુમાં, આ અદાલતની ત્રણ ન્યાયાધીશોવાળી પીઠે એસ. સુંદરમ પિલ્લૈ વિ. વી.આર. પટ્ટાબિરામન ૩ કેસમાં ૨:૧ની બહુમતીથી કલમની મૂળ જોગવાઈને લગતી પરંતુકનો વ્યાપ અને તેના અર્થઘટનના નિયમોની વિગતવાર તપાસ કરી

હતી. સંબંધિત પરિચ્છેદો નીચે પુનઃઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે:

૩૦. સારથીએ ઇન્ટરપ્રિટેશન ઑફ સ્ટેટ્યુટ્સના પાનાં ૨૯૪-૨૯૫ પર પરંતુક અંગે નીચેના સિદ્ધાંતો સંકલિત કર્યા છે:

(એ) જ્યારે કોઈ કલમમાં પરંતુક જોવા મળે ત્યારે સ્વાભાવિક અનુમાન એ હોય છે કે પરંતુક ન હોત તો કલમનો અમલકારી ભાગ પરંતુકના વિષયવિસ્તારને આવરી લેતો હોત.

(બી) પરંતુકનું અર્થઘટન તે કલમના અગાઉના ભાગોના સંદર્ભમાં કરવું જોઈએ, જેના સાથે તે જોડાયેલી હોય.

(સી) જ્યાં પરંતુક કોઈ કલમ સાથે સીધો અસંગત હોય, ત્યાં પરંતુક યથાવત્ રહેશે અને એ રીતે માનવામાં આવશે કે તે કલમનું રદકરણ કરે છે, કારણ કે પરંતુક વિધાનકર્તાઓનો પછીનો આશય દર્શાવે છે.

(ડી) જ્યાં કલમ સંદિગ્ધ હોય ત્યાં પરંતુક તેનો અર્થઘટન માટે માર્ગદર્શક તરીકે ઉપયોગમાં લઈ શકાય; પરંતુ જ્યાં કલમ સ્પષ્ટ હોય ત્યાં પરંતુક દ્વારા એવા શબ્દોના

અસ્તિત્વનો અર્થ કાઢી શકાય નહીં, જેઓનો કલમમાં કોઈ
અણસાર ન હોય.

(ઈ) પરંતુક મુખ્ય કલમને અનુસર્ગરૂપ છે.

(એફ) પરંતુક, દઢ કારણો સિવાય, કોઈ જોગવાઈનો વ્યાપ
વધારતી નથી.

(જી) ક્યારેક અતિસાવચેતીરૂપે અનાવશ્યક પરંતુક દાખલ
કરવામાં આવે છે.

(એચ) પરંતુક પર એવું અર્થઘટન, જે તેને કલમની શરતો
સાથે સામાન્ય સુસંગતતામાં લાવે, તે પ્રાધાન્ય પામવું
જોઈએ.

(આઈ) જ્યારે પરંતુક અમલકારી ભાગ સાથે અસંગત હોય,
ત્યારે અગાઉના અધિનિયમને પૂરકરૂપે વાંચવાના
નિર્દેશવાળા પરવર્તી અધિનિયમની નિર્વિવાદ શરતો પર
પરંતુક પ્રબળ બનશે નહીં.

(જે) પરંતુકમાં ક્યારેક મૂળભૂત જોગવાઈ પણ હોઈ શકે છે.

XXX XXX XXX XXX

૩૨. ઈશ્વરલાલ ઠાકોરલાલ આલ્મૌલા વિ. મોતીભાઈ
નાગજીભાઈમાં એવો નિર્ધાર કરવામાં આવ્યો હતો કે

પરંતુકનો મુખ્ય હેતુ માત્ર મુખ્ય અધિનિયમને મર્યાદિત અથવા વિશિષ્ટ બનાવવાનો હોય છે. મદ્રાસ એન્ડ સધર્ન મહારાટા રેલવે કો. લિ. વિ. બેઝવાડા મ્યુનિસિપાલિટી કેસમાં લોર્ડ મેકમિલને આ પ્રમાણે અવલોકન કર્યું હતું: પરંતુકનું યથોચિત કાર્ય એ છે કે તે એવા પ્રકરણને બહાર કરે અને તેનો વ્યવહાર કરે, જે અન્યથા મુખ્ય અધિનિયમની સામાન્ય ભાષાની અંદર આવી જાત, અને તેનો પ્રભાવ તે પ્રકરણ સુધી જ મર્યાદિત રહે છે.

૩૩. ઉપરોક્ત કેસને આ અદાલતે સી.આઈ.ટી. વિ. ઇન્ડો મર્કેન્ટાઇલ બેંક લિમિટેડ માં મંજૂરી આપી હતી, જ્યાં કપુર, જે. એ ઠરાવ્યું હતું કે પરંતુકનું યોગ્ય કાર્ય માત્ર અપવાદ જોગવાઈ કરીને મુખ્ય અધિનિયમની સામાન્યતાને મર્યાદિત કરવાનું અને, એમ કહીએ તો, મુખ્ય અધિનિયમમાંથી એવો એક ભાગ બહાર કાઢવાનું છે, જે પરંતુક ન હોત તો મુખ્ય અધિનિયમના વ્યાપમાં આવત. શાહ ભોજરાજ કુવેરજી ઓઈલ મિલ્સ એન્ડ જિનિંગ ફેક્ટરી વિ. સુબબાશ ચંદ્ર યોગરાજ સિંહા માં હિદાયતુલ્લાહ, જે., જેમ તે સમયે તેઓ હતા, એ પરંતુકની મર્યાદાઓને અત્યંત યોગ્ય અને સંક્ષિપ્ત

રીતે આ રીતે દર્શાવી હતી: સામાન્ય નિયમ તરીકે, પરંતુક કોઈ અધિનિયમમાં તેમાં રહેલી બાબતને મર્યાદિત કરવા અથવા અપવાદ સર્જવા માટે ઉમેરવામાં આવે છે, અને સામાન્ય રીતે પરંતુકનો અર્થ સામાન્ય નિયમ દર્શાવે છે એમ કરવામાં આવતો નથી.

XXX XXX XXX

૩૬. પરંતુકનું અર્થઘટન કરતી વખતે આ કાળજી લેવી જરૂરી છે કે તેનો ઉપયોગ સામાન્ય અધિનિયમમાંથી વિશેષ કેસોને બહાર કાઢવા અને તેમની અલગથી જોગવાઈ કરવા માટે થાય છે.

૩૭. સંક્ષેપમાં કહીએ તો, સામાન્ય રીતે, ઉપબંધનો હેતુ એવી રીતે અધિનિયામક જોગવાઈને મર્યાદિત કરવાનો હોય છે કે જેમાં એવી કોઈ બાબતને અપવાદરૂપ રાખવામાં આવે, જે અન્યથા તેની અંદર આવતી હોત, અથવા અમુક અંશે અધિનિયામક કલમમાં ફેરફાર કરવામાં આવે. કેટલીકવાર ઉપબંધ મુખ્ય જોગવાઈમાં જ સમાયેલો હોઈ શકે છે અને તેનો અભિન્ન ભાગ બની જાય છે, એટલું જ નહીં પરંતુ તે પોતે જ તાત્વિક જોગવાઈનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. (ભાર

મૂકવામાં આવ્યો છે)

આમ, ઉપરોક્ત રીતે આ અદાલતે ઉપર ઉલ્લેખિત કેસોમાં પ્રતિપાદિત કરેલી કાનૂની સ્થિતિના વાચનથી સ્પષ્ટપણે જણાય છે કે ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૩૭૨ના ઉપબંધને તેની મુખ્ય અધિનિયામક જોગવાઈ એટલે કે કલમ ૩૭૨ સાથે જ, તેમજ ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૩૭૮ની ઉપકલમ (૩) સાથે વાંચવો આવશ્યક છે; અન્યથા ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૩૭૨ની તાત્વિક જોગવાઈ નિષ્ફળ અને નિષ્પ્રભ બની જશે, કારણ કે તેમાં સ્પષ્ટપણે જણાવવામાં આવ્યું છે કે ફોજદારી અદાલતના કોઈપણ ચુકાદા અથવા આદેશ સામે, ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતામાં જે રીતે જોગવાઈ કરવામાં આવી હોય તે સિવાય, કોઈ અપીલ રહેશે નહીં.

૧૩. આ રીતે, કાનૂની મુદ્દા અંગે નિષ્કર્ષરૂપે:

અહીંના અપીલકર્તા, જે મૃતકના પિતા છે, તેમને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ની જોગવાઈમાં ઉમેરાયેલ ઉપબંધ હેઠળ નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ વડી

અદાલતમાં અપીલ કરવાની કાનૂની હકદારી છે કે નહીં, અને તે પણ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૮ની ઉપકલમ (૩) હેઠળ આવશ્યક હોય તે મુજબ વડી અદાલતની મંજૂરી મેળવ્યા વિના, તે પ્રશ્ન અંગે આ અદાલતનું મંતવ્ય છે કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨(વા) હેઠળ વ્યાખ્યાયિત પીડિતને, જેમાં કાનૂની વારસદાર તથા અન્યનો સમાવેશ થાય છે, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ની જોગવાઈમાં ઉમેરાયેલ ઉપબંધ હેઠળ નિર્દોષ છૂટકારાના ચુકાદા અને આદેશની યોગ્યતા પડકારવા માટે વડી અદાલતમાં અપીલ કરવાની હકદારી આપવામાં આવી છે, પરંતુ તે માત્ર ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૮ની ઉપકલમ (૩) હેઠળ આવશ્યક હોય તે મુજબ વડી અદાલતની મંજૂરી મેળવ્યા પછી જ. મધ્ય પ્રદેશની વડી અદાલતે પડકારાયેલ ચુકાદો અને આદેશ પસાર કરતી વખતે મામલાના આ મહત્વપૂર્ણ કાનૂની પાસા પર વિચાર કરવામાં નિષ્ફળ ગઈ છે.”

૭ ત્રિપુરા રાજ્ય અને અન્ય વિ. રૂપેન્દ્ર સિંહના મામલામાં, એ.આઈ.આર. ૨૦૧૭ એસ.સી. ૧૮૦૧ માં સર્વોચ્ચ અદાલતે

પણ આ બાબતનું પુનરોચ્ચાર કર્યું છે, જેમાં અપીલકર્તા સામે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૪૨, ૩૭૬(૨)(બી) અને કલમ ૫૦૬ હેઠળના ગુનાઓ કર્યા હોવાના આરોપસર વિચારણા કરવામાં આવી હતી અને સત્ર અદાલતે તેને નિર્દોષ છૂટકારો આપ્યો હતો. પીડિતાએ વડી અદાલત સમક્ષ આ નિર્ણયને પડકાર્યો ત્યારે એવો વાંધો ઉઠાવવામાં આવ્યો હતો કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૮(૪) હેઠળ 'મંજુરી' આપવામાં ન આવે ત્યાં સુધી અપીલ સ્વીકારવામાં આવી શકતી નથી. સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ વિદ્વાન એમિક્સ ક્યુરીએ રજૂ કર્યું હતું કે સત્યા પાલ સિંહ (ઉપરોક્ત)ના મામલામાં સર્વોચ્ચ અદાલતનો નિર્ણય પુનર્વિચારને પાત્ર છે, કારણ કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ની પરંતુક જોગવાઈ પીડિતાને નિર્દોષ છૂટકારાના ચુકાદા અને આદેશ વિરુદ્ધ, નાની કક્ષાના ગુનામાં દોષિત ઠેરવવા વિરુદ્ધ અથવા અપૂરતા વળતર વિરુદ્ધ અપીલ કરવા માટેનો સ્વતંત્ર અને તાત્વિક અધિકાર પ્રદાન કરતી જોગવાઈ છે. વધુમાં એવું પણ રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાના પ્રકરણ ૨૯માં આવેલી કલમો ૩૭૩, ૩૭૪, ૩૭૭, ૩૭૯ અને ૩૮૦ હેઠળની અપીલો એક વર્ગની અપીલો બને છે, જે અપીલ અદાલતની મંજુરી મેળવ્યા વિના દાખલ કરી શકાય છે; જ્યારે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની

કલમ ૩૭૮ હેઠળ રાજ્ય સરકાર, કેન્દ્ર સરકાર અથવા ફરિયાદી દ્વારા નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ કરવામાં આવતી અપીલો બીજા પ્રકારનો વર્ગ બને છે, જે વડી અદાલતની મંજૂરી મેળવવાની આવશ્યકતા દ્વારા મર્યાદિત છે. વધુમાં દલીલ કરવામાં આવી હતી કે અંતે પીડિતો જ સૌથી વધુ પીડા સહન કરનાર હોય છે, છતાં અદાલતી કાર્યવાહી દરમિયાન તેમની ભૂમિકા ખૂબ મર્યાદિત રહે છે. તેમને કેટલાક અધિકારો અને વળતર આપવામાં આવવા જોઈએ જેથી ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીમાં કોઈ તર્કવિરુદ્ધિ ઊભી ન થાય. વધુમાં એવો પણ તર્ક કરવામાં આવ્યો હતો કે સત્યા પાલ સિંહ (ઉપરોક્ત)ના નિર્ણયમાં ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ની પરંતુક જોગવાઈમાં આવેલ “દોષિત ઠરાવ” શબ્દના મહત્વને અવગણવામાં આવ્યું છે. તકસીરવાન ઠરાવવાના વિરુદ્ધ, અપીલ આવશ્યક રીતે વડી અદાલતમાં જતી નથી. કલમ-૩૭૪ દોષિત ઠરાવ સામે અપીલ રજૂ કરવા માટે વિવિધ મંચો નિર્ધારિત કરે છે. રૂપેન્દ્ર સિંહ (ઉપરોક્ત) ના કેસનો નીચે મુજબ ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક છે:-

“(૧) આ માનનીય અદાલતે સત્ય પાલ સિંહના કેસમાં ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ની પરંતુકમાં વપરાયેલા “ દોષિત ઠરાવ ” શબ્દના મહત્વને અવગણ્યું છે. સંહિતા હેઠળ, દોષિત

ઠરાવ સામેની અપીલ અવશ્ય વડી અદાલતમાં જ થાય એવું નથી. કલમ ૩૭૪ દોષિત ઠરાવ સામે અપીલ રજૂ કરવા માટે વિવિધ અદાલતો નિર્ધારિત કરે છે.

૧. જો કોઈ વ્યક્તિને વડી અદાલત દ્વારા તેની અસાધારણ મૂળ ફોજદારી અધિકારક્ષેત્રમાં ચલાવવામાં આવેલ વાદમાં દોષિત ઠરાવવામાં આવ્યો હોય, તો અપીલ સર્વોચ્ચ અદાલતમાં થાય છે.

૨. સત્ર ન્યાયાધીશ અથવા સહાયક સત્ર ન્યાયાધીશ દ્વારા દોષિત ઠરાવવામાં આવેલ કોઈપણ વ્યક્તિની અપીલ વડી અદાલતમાં થાય છે. ૩. જો કોઈ વ્યક્તિને એવી કોઈ અદાલત દ્વારા દોષિત ઠરાવવામાં આવ્યો હોય જેમાં ૭ વર્ષથી વધુ કેદની સજા ફરમાવવામાં આવી હોય, તો તે વડી અદાલતમાં અપીલ કરી શકે છે.

૪. મહાનગર દંડાધિકારી અથવા સહાયક સત્ર ન્યાયાધીશ, સત્ર ન્યાયાધીશની અદાલતમાં ચલાવવામાં આવેલ વાદમાં દોષિત ઠરાવવામાં આવેલ અને કલમ ૩૨૫ હેઠળ સજા થયેલ વ્યક્તિની અપીલ સત્ર અદાલતમાં થાય છે. ૫. જો કોઈ વ્યક્તિને ઉપરોક્ત ન્યાયિક સત્તાધિકારીઓ, અર્થાત્ મહાનગર દંડાધિકારી, સહાયક ન્યાયાધીશ, સત્ર ન્યાયાધીશ દ્વારા કલમ ૩૨૫ હેઠળ સજા

કરવામાં આવી હોય, તો અપીલ સત્ર અદાલતમાં થાય છે. ૬.
કલમ ૩૬૦ હેઠળ દંડાધિકારી દ્વારા દોષિત ઠરાવવામાં આવેલ અને
સજા થયેલ કોઈપણ વ્યક્તિની અપીલ સત્ર અદાલતમાં થાય છે.

(૨) કલમ ૩૭૨ની પરંતુક જોગવાઈ માત્ર પીડિત દ્વારા અપીલ
દાખલ કરવાની બાબત સાથે જ સંબંધિત નથી, પરંતુ તે માટેનું
મંચ પણ નિર્ધારિત કરે છે. આવી અપીલો માટેનું મંચ
દોષારોપણના નિર્ણય સામેની અપીલોના કિસ્સામાં જેવું જ છે.
કલમ ૩૭૪ દર્શાવે છે કે દોષારોપણના નિર્ણય સામેની કેટલીક
અપીલો સત્ર અદાલત સમક્ષ દાખલ થાય છે. તેથી, નિર્દોષ
છૂટકારાના વિરુદ્ધ પીડિતની કેટલીક અપીલો સત્ર અદાલત સમક્ષ
દાખલ થશે. આવી અપીલો અંગે અનુમતિ મેળવવાનો કોઈ પ્રશ્ન
ઊભો થતો નથી. આથી ગંભીર વિસંગતિ ઊભી થાય છે.

(૩) કલમ ૩૭૨ ના ઉપબંધમાં પીડિતને નીચેના આદેશો
વિરુદ્ધ અપીલ દાખલ કરવાનો હક સંબંધિત છે:

૧. નિર્દોષ છૂટકારો વિરુદ્ધ

૨. ઓછી ગંભીર ગુનામાં દોષિત ઠેરવવાના આદેશ વિરુદ્ધ અને

૩. અપૂરતું વળતર ફરમાવવાના આદેશ વિરુદ્ધ.

જ્યાં સુધી અપૂરતું વળતર ફરમાવવાનો પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી સરકારની કોઈ ભૂમિકા નથી. એકવાર એવું નિર્ધારિત થઈ જાય કે ઉપબંધ હેઠળનો અપીલનો હક ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૩૭૮(૩) દ્વારા નિયંત્રિત છે, ત્યારે એવી શરત આ ત્રણેય પ્રકારના આદેશો વિરુદ્ધની અપીલોમાં લાગુ પડશે.

૮. યદ્યપિ વિદ્વાન એમિક્સ ક્યુરીએ સૂચવ્યું છે કે આ અદાલતના સત્ય પાલ સિંહ કેસના નિર્ણયના પુનર્વિચાર માટે આ બાબતોને વિશાળ ખંડપીઠ સમક્ષ મોકલવામાં આવે, તો પણ અમને લાગતું નથી કે વર્તમાન મામલામાં એવો માર્ગ અપનાવવો જોઈએ. વિશેષ અનુમતિ અરજી છેલ્લા ૫ વર્ષથી આ અદાલતમાં લંબિત છે. કોઈપણ સ્થિતિમાં, વર્તમાન મામલામાં પીડિતે શરૂઆતમાં કલમ ૩૭૨ હેઠળ દાખલ કરાયેલ અપીલને ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૩૭૨ સાથે કલમ ૩૭૮ મુજબની અપીલ તરીકે ગણવા માટે અરજી કરી હતી. યદ્યપિ વડી અદાલતે નોંધ્યું હતું કે આવી કોઈ અનુમતિ જરૂરી નહોતી, સત્ય પાલ સિંહના નિર્ણયના પ્રકાશમાં હવે આ મામલો ભિન્ન સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. તેમ છતાં, પીડિતની તરફથી અપીલને ફોજદારી કાર્યવાહી

સંહિતાની કલમ ૩૭૨ સાથે કલમ ૩૭૮ મુજબની અપીલ તરીકે ગણવાની અરજી પહેલેથી જ હતી, તેથી અમારી વિચારી-વિમર્શી દષ્ટિએ અનુમતિ મંજૂર થવી જોઈએ, અને અમે હાલમાં તે મંજૂર કરીએ છીએ. લંબિત અપીલ હવે વડી અદાલત દ્વારા ગુણદોષના આધારે વિચારવામાં આવશે. આ રીતે, આ અપીલનો નિકાલ કરવામાં આવે છે.”

૮. સી.એ.વી. ચુકાદાના ઉચ્ચારણ પહેલાં, અમારું ધ્યાન મલ્લિકાર્જુન કોડગલી (મૃત) કાનૂની પ્રતિનિધિઓ મારફતે પ્રતિનિધિત્વિત વિ. કર્ણાટક રાજ્ય અને અન્ય વિરુદ્ધ ફોજદારી અપીલ ક્રમાંક ૧૨૮૧ અને ૧૨૮૨ સન ૨૦૧૮ માં આપવામાં આવેલ ૧૨.૧૦.૨૦૧૮, જેના દ્વારા ત્રણ માનનીય ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે ચુકાદાના ફરરા ક્રમાંક ૧૦ માં દર્શાતા વિવિધ મુદ્દાઓ પર પોતાનું ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું હતું, જે નીચે મુજબ છે:

૧૦. આ પૃષ્ઠભૂમિ સાથે, ૩૧મી ડિસેમ્બર, ૨૦૦૮થી અમલમાં આવેલ ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૩૭૨ની પરંતુકની રજૂઆતના અનુસંધાને અમારા સમક્ષ ઊભા થતા પ્રશ્નો પર વિચાર કરવાની જરૂર છે. પ્રશ્નો થોડા મર્યાદિત છે: શું ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતામાં વ્યાખ્યાયિત ‘પીડિત’ને, ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ

૩૭૨ની પરંતુકને ધ્યાનમાં લેતાં, એવા કેસમાં નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ અપીલનો અધિકાર છે કે જેમાં આક્ષેપિત ગુનો ૩૧મી ડિસેમ્બર, ૨૦૦૯ પહેલાં બન્યો હતો, પરંતુ નિર્દોષ છૂટકારાનો આદેશ નીચલી અદાલતે ૩૧મી ડિસેમ્બર, ૨૦૦૯ પછી પસાર કર્યો હતો? આ પ્રશ્નનો અમારો ઉત્તર હકારાત્મક છે. આગળનો પ્રશ્ન એ છે: શું ‘પીડિત’એ નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ કરવા માટે અનુમતિ માગવી આવશ્યક છે? આ પ્રશ્નનો અમારો ઉત્તર નકારાત્મક છે.

૯ હાલની અપીલ સંબંધે, આગળ ઉલ્લેખિત, વિચારાયેલ અને જેના વિષે સર્વોચ્ચ અદાલતે બહુમતીના અભિપ્રાયમાં નિષ્કર્ષો આપ્યા છે એવો આગળનો પ્રશ્ન એ છે કે શું પીડિત ને નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ કરવા માટે અનુમતિ માગવી આવશ્યક છે? અને બહુમતીના અભિપ્રાયમાં માનનીય બે ન્યાયાધીશોએ આપેલો જવાબ નકારાત્મક છે અને તેના નિષ્કર્ષો પરિચ્છેદ ક્રમાંક ૭૧થી આગળ નોંધાયેલા છે. અમારા હેતુ માટે ઉપયોગી રીતે, ઉપરોક્ત ચુકાદાનો પરિચ્છેદ ક્રમાંક ૭૮ નીચે મુજબ પુનઃઉતારવામાં આવે છે: –

“૭૮. વિશેષ અનુમતિ મંજૂર કરવાની બાબત જેટલી સંબંધિત છે, તે અંગે ફરી એકવાર, બારમાં કરવામાં આવેલી રજૂઆતોથી અમારે

અતિપ્રભાવિત થવાની જરૂર નથી. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ના પરંતુકની ભાષા પૂર્ણપણે સ્પષ્ટ છે, ખાસ કરીને જ્યારે તેની તુલના ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૮(જ)ની ભાષા સાથે કરવામાં આવે છે. આ જોગવાઈનો પાઠ અત્યંત સ્પષ્ટ છે અને તે ફક્ત ફરીયાદના આધારે સ્થાપિત કરાયેલા કેસમાં પસાર કરાયેલા નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ સુધી મર્યાદિત છે. ‘ફરીયાદ’ શબ્દની વ્યાખ્યા ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨(ડી)માં કરવામાં આવી છે અને તે મૌખિક રીતે અથવા લેખિતમાં મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ કરવામાં આવેલા કોઈપણ આક્ષેપને સૂચવે છે. આનો એફ.આઈ.આર. નોંધાવવા અથવા તેની નોંધણી સાથે કોઈ સંબંધ નથી, અને તેથી દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ ની જોગવાઈ અંગે પીડિત પોતે ફરિયાદી હોય તે બાબતના પ્રભાવ પર વિચાર કરવો કતઈ જરૂરી નથી.”

- ૧૦ તેથી, સંહિતાની કલમ ૩૭૨ ની જોગવાઈમાં આવેલ પરંતુકમાંથી ઉદ્ભવતો પીડિતનો હક સંપૂર્ણ અને અહરણીય છે અને સંહિતાની કલમ ૨(ડબલ્યુએ) માં આપેલી ‘પીડિત’ ની વ્યાખ્યા સાથે સંહિતાની કલમ ૨(ડી) હેઠળ વ્યાખ્યાયિત ‘ફરિયાદી’ ને સાથે વાંચતાં, સંહિતાની કલમ ૩૭૨ ના પ્રોવિઝો હેઠળ અપીલ કરવા માટે પીડિતનો હકનો પ્રથમ

માહિતી અહેવાલની નોંધણી અથવા રજીસ્ટ્રેશન સાથે કોઈ લેવાદેવા નથી અને તેથી, સંહિતાની કલમ ૩૭૨ ના પ્રોવિઝોને લગતી હદ સુધી પીડિત પોતે ફરિયાદી હોય તેના પ્રભાવ પર વિચાર કરવાની કતઈ આવશ્યકતા નથી.

૧૧ ઉપરોક્ત ચુકાદામાં, સર્વોચ્ચ અદાલતે વિવિધ વડી અદાલતોની પૂર્ણ પીઠો અને ખંડપીઠોના નિર્ણયોનો, જેમાં આ અદાલતની પૂર્ણ પીઠ દ્વારા ભાવુબેન દિનેશભાઈ મકવાણા વિ. ગુજરાત રાજ્ય અને અન્યના કેસમાં ફોજદારી અપીલ ક્રમાંક ૨૩૮ ઓફ ૨૦૧૨ માં અપાયેલ નિર્ણયનો પણ સમાવેશ થાય છે, પરિચ્છેદ ક્રમાંક ૩૦ થી ૩૭ માં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કર્યો છે, જે નીચે મુજબ છે: “૩૦. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ ના ઉપબંધના અર્થઘટન અંગે કેટલીક વડી અદાલતો દ્વારા અપાયેલા પૂર્ણ પીઠના નિર્ણયો માં વિચાર કરવામાં આવ્યો છે.

૩૧. આ મુદ્દાને સ્પર્શતા પ્રારંભિક કેટલીક પૂર્ણ ખંડપીઠના નિર્ણયોમાં ગુજરાત વડી અદાલતનો ભાવુબેન દિનેશભાઈ મકવાણા વિ. ગુજરાત રાજ્ય અને અન્યનો ચુકાદો સમાવેશ પામે છે. આ કેસમાં વિચારણા માટે ઘડવામાં આવેલા પ્રશ્નો નીચે મુજબ હતા:

(૧) શું ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ના પરંતુક હેઠળના પોતાના અધિકારનો આશરો લઈને પીડિત દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી અપીલ, જેમાં નિર્દોષ છૂટકારો, અથવા ઓછા ગુનામાં થયેલ દોષિત ઠરાવ, અથવા અપુરતું વળતર ફાળવવા અંગે પડકાર કરવામાં આવ્યો હોય, તે માત્ર આ આધાર પર ચાલતી ન ગણાય કે રાજ્યએ એ જ આદેશ સામે અને એ જ હેતુ માટે અપીલ દાખલ કરી છે?

(૨) શું રાજ્ય દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી અપીલનો સ્વીકાર ન કરવો જોઈએ, એ આધાર પર કે એ જ આદેશ વિરુદ્ધ, દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ના પરંતુક હેઠળ પોતાના અધિકારનો આશ્રય લઈને પીડિત દ્વારા પ્રાધાન્ય આપવામાં આવેલી અપીલ અદાલત દ્વારા સ્વીકારવામાં આવી છે?

(૩) જો પીડિત વ્યક્તિ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ ના ઉપબંધ હેઠળ પોતાના અધિકારનો આશ્રય લઈ, નિર્દોષ છૂટકારાને પડકારતી અપીલ આ અદાલત સમક્ષ પસંદ કરે, તો શું એવા અપીલકર્તાને, રાજ્ય દ્વારા અપીલ દાખલ કરવામાં આવે તેવા મામલામાં જે રીતે આવશ્યક હોય છે, તે મુજબ પ્રથમ અદાલતની અનુમતિ મેળવવી જરૂરી છે? ૩૨. આ મુદ્દાઓની ચર્ચા કરતી

વખતે, પૂર્ણ પીઠે નોંધ્યું હતું કે વિધાનમંડળે અપીલનો એક મૂળભૂત વૈધાનિક અધિકાર માન્ય રાખ્યો હતો અને એવો અધિકાર ન્યાયિક ઉચ્ચાર દ્વારા ક્ષીણ કરી શકાય તેમ નથી, કારણ કે પક્ષકારને અપીલ દાખલ કરવાનો અધિકાર સ્વતંત્ર, મહત્વપૂર્ણ અને વૈધાનિક અધિકાર છે.

૩૩. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ ની પરંતુક જોગવાઈનું વિશ્લેષણ કરીને અને તેને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૭ સાથે સરખામણીમાં મૂકીને, સંપૂર્ણ પીઠે નોંધ્યું કે પીડિતને “સજાની અપૂરતા” સામે અપીલ કરવાની કોઈ હક નથી; એવો હક માત્ર રાજ્યને ઉપલબ્ધ છે, અને રાજ્યને “વળતરની અપૂરતા” સામે કોઈ અપીલ કરવાની કોઈ હક નથી; એવો હક માત્ર પીડિતને ઉપલબ્ધ છે. વિવિધ હકોની ઉપલબ્ધિ નોંધતાં, એમ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું: “પીડિતને અને રાજ્ય/ફરિયાદ પક્ષને અપીલના જે ભિન્ન પ્રકારના હકો આપવામાં આવ્યા છે તેના પ્રકાશમાં, એમ માનવું યોગ્ય નહીં બને કે એમમાંથી કોઈ એકનો હક બીજા પર નિર્ભર છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, નિર્દોષ છૂટકારો સામે અને આરોપીને ઓછી ગંભીરતાના ગુનામાં દોષિત ઠેરવવાના વિરોધમાં અપીલ કરવાની પોતાની હક ઉપરાંત, માત્ર પીડિત જ ‘અપૂરતા

વળતર' ફટકારવાના આદેશ સામે અપીલ કરી શકે છે અને તેથી, તેના હકને રાજ્યની પહેલ પર કરવામાં આવેલી અપીલની હકના ઉપયોગ સાથે જોડીને તેના પર નિર્ભર બનાવવું, યોજનાને વિરુદ્ધ જશે અને અસંગત પરિણામ તરફ દોરી જશે. ”

૩૪. ત્યારબાદ પૂર્ણ ખંડપીઠે એવો નિષ્કર્ષ કર્યો કે કાયદાની યોગ્ય સ્થિતિ એવી રહેશે કે ગુનાના પીડિતને અપીલ દાખલ કરવાનો અધિકાર, રાજ્યને અપીલ દાખલ કરવાનો જે અધિકાર છે તેના આધીન ન રહેતો, સ્વતંત્ર અને વૈધાનિક અધિકાર છે. આગળ એવો પણ નિષ્કર્ષ કરવામાં આવ્યો કે દરેક પીડિતને સ્વતંત્ર અપીલનો અધિકાર છે અને યોગ્ય કેસમાં વિવિધ પીડિતોની ફરિયાદ સંપૂર્ણપણે ભિન્ન હોઈ શકે છે. નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું:

“અમારા મત અનુસાર, સંહિતાની યોજનામાંથી જે યોગ્ય કાયદો પ્રતિપન્ન થાય છે તે એવો છે કે પીડિતનો અપીલ કરવાનું અધિકાર (સંહિતાની કલમ ૩૭૨ના પરંતુકમાં ઉલ્લેખિત મર્યાદિત આધાર પર) એક અલગ અને સ્વતંત્ર વૈધાનિક અધિકાર છે અને તે રાજ્યના અપીલના અધિકાર પર નિર્ભર પણ નથી અને તેના આધીન પણ નથી. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, પીડિત તેમજ

રાજ્ય/ફરિયાદ પક્ષ બંને, બીજા પક્ષે પોતાના અધિકારનો ઉપયોગ કર્યો છે કે નહીં તેની પર નિર્ભર થયા વિના, સ્વતંત્ર રીતે અપીલો દાખલ કરી શકે છે. વધુમાં, જે કૃત્ય અથવા ચૂક માટે આરોપી સામે આરોપ મૂકવામાં આવ્યો છે, તેમાંથી એકથી વધુ પીડિત હોઈ શકે છે અને પીડિતોએ સહન કરેલ ગુકસાન એક પીડિતથી બીજા પીડિત સુધી ભિન્ન હોઈ શકે છે. તેથી, આવા દરેક પીડિતને અલગ અપીલનો અધિકાર રહેશે અને આવી અપીલોમાં દરેક અપીલકર્તાની ફરિયાદ અલગ હોઈ શકે છે. ઉદાહરણ તરીકે, અગ્નિકાંડના કૃત્યમાં જ્યારે વિવિધ વ્યક્તિઓની સંયુક્ત મિલકતને આગ ચાંપી દેવામાં આવી હોય, ત્યારે દરેક સહભાગી દ્વારા સહન કરાયેલ ગુકસાન અલગ હોઈ શકે છે. આવા કેસમાં, દરેક સહભાગીને અલગ અપીલનો અધિકાર છે અને એવા એકના અધિકારનો આધાર બીજા પીડિત દ્વારા આવી અપીલ દાખલ કરવામાં આવી છે કે નહીં, તેના પર પણ રહેતો નથી.”

૩૫. તે મુજબ ગુજરાત વડી અદાલતે પ્રથમ બે પ્રશ્નોના ઉત્તર એ રીતે આપ્યા કે પીડિત દ્વારા દાખલ કરાયેલ અપીલો જાળવપાત્ર હતી.

૩૬. ત્રીજા પ્રશ્ન અંગે, પૂર્ણ ખંડપીઠે નોંધ્યું કે જો પીડિત પોતાની

અપીલને ફક્ત વળતરની અપૂરતા અથવા ઓછી ગંભીરતાવાળા ગુનામાં આપવામાં આવેલી સજાની ફરિયાદ સુધી મર્યાદિત રાખે, તો તે નિર્દોષ છૂટકારાના વિરુદ્ધની અપીલ બનતી નથી; પરંતુ આવી અપીલ વાસ્તવમાં મર્યાદા અધિનિયમ, ૧૯૬૩ ની કલમ ૧૧૫(બી) ના અર્થમાં “નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ સિવાયનો અન્ય કોઈ સજા અથવા આદેશ” સામે નિર્દેશિત હોય છે અને તેથી વિશેષ અનુમતિ લેવાનો કોઈ પ્રશ્ન ઊભો થતો નથી. પૂર્ણ ખંડપીઠે એવો દષ્ટિકોણ અપનાવ્યો કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૮(જ) ના હેતુ માટે, જે પીડિત ફરિયાદી નથી તે આ કલમના પરિધિમાં આવશે નહીં અને તેને તેમાં પ્રદાન કરાયેલ વિશેષ અનુમતિની જોગવાઈનો આશ્રય લેવા આવશ્યક રહેશે નહીં. નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું:

“તેથી, અમારી સમક્ષના કેસમાં, વિધાનમંડળે જ્યારે ફરિયાદી ન હોય એવા પીડિતને અપીલનો અધિકાર આપ્યો છે અને રજા અથવા વિશેષ અનુમતિ લેવાની કોઈ શરત લાદી નથી, ત્યારે અમે એવી શરત અનુમાન દ્વારા ઉમેરીને પીડિત પર લાદી શકતા નથી; ખાસ કરીને ત્યારે, જ્યારે ફરિયાદી દ્વારા કરવામાં આવતી અપીલના કેસમાં આવી જોગવાઈ અસ્તિત્વમાં છે તેની વિધાનમંડળને પૂર્ણ જાણ

હતી અને તેણે અનુસંગી સુધારા વિના તે જોગવાઈ યથાવત રાખી છે, જેથી તેનો આશય સ્પષ્ટ થાય છે કે જો પીડિત ફરિયાદી ન હોય તો નિર્દોષ છૂટકારાના વિરુદ્ધ તેની દ્વારા કરવામાં આવેલી અપીલ પર વિશેષ અનુમતિની જોગવાઈ લાગુ પડતી નથી. ”

ત્યારબાદ ત્રીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર નીચેના શબ્દોમાં આપવામાં આવ્યો: “ત્યારબાદ ત્રીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર નીચેના શબ્દોમાં આપવામાં આવ્યો: “જો પીડિત જ ફરિયાદી પણ હોય અને અપીલ નિર્દોષ છૂટકારાના વિરુદ્ધ હોય, તો તેને ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૩૭૮ મુજબ રજા લેવી આવશ્યક છે; પરંતુ જો તે ફરિયાદી ન હોય, તો તેને કોઈ રજા માટે અરજી કરવાની કે રજા મેળવવાની આવશ્યકતા નથી. વળતરની અપૂરતા અથવા ઓછી ગંભીરતાવાળા ગુનામાં સજા સામેની અપીલ માટે, પીડિતની તરફથી કોઈ રજા આવશ્યક નથી, ભલે તે ફરિયાદી હોય કે ન હોય.”

૩૭. અમારા અભિપ્રાય મુજબ, ગુજરાત વડી અદાલતે નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ દાખલ કરવાની

બાબતમાં, પીડિત તરીકેના પીડિત અને ફરિયાદી તરીકેના પીડિત વચ્ચે કૃત્રિમ અને અનાવશ્યક ભેદ કર્યો હતો. દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૭૨ની જોગવાઈ એવો કોઈ ભેદ ન તો રજૂ કરે છે અને ન તો સમાવી લે છે.

૧૨ માનનીય ન્યાયાધીશોના મતાનુસાર, ઉપરોક્ત નિર્ણયમાં ગુજરાત વડી અદાલતે નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ દાખલ કરવાની બાબતમાં 'પીડિત' તરીકેના પીડિત અને 'ફરિયાદી' તરીકેના 'પીડિત' વચ્ચે કૃત્રિમ અને અનાવશ્યક ભેદ કર્યો હતો. સંહિતાની કલમ ૩૭૨ની પરંતુકમાં એવો કોઈ ભેદ રજૂ કરવામાં આવ્યો નથી કે તેમાં સમાવાયો નથી. તેથી, ભાવુબેન દિનેશભાઈ મકવાણા (સુપ્રા) નો નિર્ણય અવ્યક્ત રીતે ઉલટાવવામાં આવેલો ગણાય છે અને હવે અનુસરવા યોગ્ય કાયદો રહ્યો નથી.

૧૩ એવા હક ભવિષ્યલક્ષી હતો કે પશ્ચાદલક્ષી હતો તે પ્રશ્ન અંગે, નેશનલ કમિશન ફોર પુમન વિ. સ્ટેટ ઓફ દિલ્હી એન્ડ અનધર ((૨૦૧૦) ૧૨ એસ.સી.સી. ૫૯૯) ના મામલામાં સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણયનો ઉલ્લેખ કરતાં, એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે સુધારા દ્વારા સર્જાતા મૂળભૂત અધિકારો, જો તે સુધારામાં જ અત્યંત સ્પષ્ટ રીતે જોગવાઈ કરવામાં આવી

ન હોય, તો પશ્ચાદલક્ષી રીતે લાગુ પડી શકતા નથી.

૧૪ પટણા સ્થિત વડી અદાલતના ચુકાદામાં, જે પરમેશ્વર માંડલ વિ. બિહાર રાજ્ય અને અન્યઓ (પટણા વડી અદાલતે ફોજદારી અપીલ (ડીબી) ક્રમાંક ૧૦૭૮ ઓફ ૨૦૧૨ ની સુનાવણી દરમ્યાન તા. ૨૬ નવેમ્બર, ૨૦૧૩ના રોજ આપેલ નિર્ણય) ના કેસમાં આપવામાં આવ્યો હતો, વડી અદાલત કલમ ૩૭૨ ના ઉપબંધના પ્રાવધાન મુજબ, મૃત્યુ પામેલાના કઝિન સસરા બનેલા અપીલકર્તા દ્વારા રજૂ કરાયેલ અપીલની જાળવણીયોગ્યતાના સિદ્ધાંત પર વિચારણા કરી રહી હતી. ઉક્ત નિર્ણયના સંબંધિત પરિચ્છેદો નીચે મુજબ પુનઃઉદ્દેખ કરવો યોગ્ય રહેશે :

“૨૬. ...

(એ) સી.આર.પી.સી. ની જોગવાઈ સાથે વાંચવામાં આવતી પરંતુક હેઠળ વ્યાખ્યાયિત “પીડિત” અભિવ્યક્તિનો સાચો આચાત અને અર્થ શું છે ?

(બી) શું ખાનગી ફરિયાદ કેસમાં “ફરિયાદી”, જે “પીડિત” પણ છે, અને આવા કેસોમાં “ફરિયાદી” સિવાયનો “પીડિત”, તેઓને નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ વર્તમાન અપીલ દાખલ કરવાનો હક છે કે તેમણે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા હેઠળ વડી અદાલત પાસેથી “વિશેષ પરવાનગી” મેળવવી

પડે ?

(સી) શું સુધારેલ . હેઠળ પીડિતના “અધિકારો” તે “રાજ્ય”ના વિશિષ્ટ ક્ષેત્ર તરીકે માનવામાં આવતા અધિકારોને અનુગામી અને સહાયક સ્વરૂપના છે ?

(ડી) શું નિર્દોષ છૂટકારા વિરુદ્ધ અપીલ રજૂ કરવી એ બંધારણમાંથી ઉદ્ભવતો “રાજ્ય”નો “અધિકાર” છે કે “બંધનકારક ફરજ” છે ?

(ઈ) જ્યારે સી.આર.પી.સી.ની કલમ (એ) હેઠળ રાજ્ય પણ નિર્દોષ છૂટકારા વિરુદ્ધ અપીલ કરે છે, ત્યારે પ્રાવધાન હેઠળ પીડિત દ્વારા કરવામાં આવેલી અપીલ ક્યાં દાખલ થશે ?

(એફ) શું ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતામાં ૩૧ ડિસેમ્બર, ૨૦૦૮થી અમલમાં આવેલો ઉમેરાયેલ ઉપબંધ સ્વભાવથી ભાવી છે કે પૂર્વલક્ષી છે અને શું ઉક્ત ઉપબંધ ઉમેરાયા પહેલાં નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ બાકી રહેલી પુનર્વિચાર અરજીને અપીલમાં રૂપાંતરિત કરીને સક્ષમ અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલતમાં સ્થાનાંતરિત કરી શકાય ?

(જી) “પીડિત” દ્વારા દંપ્રસંની જોગવાઈની શરત હેઠળ અપીલ દાખલ કરવા માટે મર્યાદાની અવધિ શું રહેશે ?” એક્સ

એક્સ એક્સ ૪૯. પરિસ્થિતિઓમાં, સમગ્ર મામલાની વિચારણા કર્યા પછી, આ અદાલતના નિષ્કર્ષો નીચે મુજબ છે :

(૧) કલમની જોગવાઈ દ્વારા, જે પ્રક્રિયા, ૧૯૭૩માં , ૨૦૦૮ (અધિનિયમ ૫ નું ૨૦૦૯) દ્વારા ઉમેરવામાં આવેલ છે, “પીડિત” ને આરોપીને નિર્દોષ છૂટકારો આપતા અથવા ઓછી ગંભીર ગુનામાં દોષિત ઠેરવતા અથવા અપુરતું વળતર ફટકારતા ફોજદારી અદાલતના કોઈપણ આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ કરવાના પ્રશ્નમાં, ફરિયાદ પક્ષની સંસ્થા અથવા ફરિયાદી કરતાં વધુ ઊંચો દરજ્જો આપવામાં આવ્યો છે. આ જોગવાઈ “પીડિત” ને તેના શબ્દપ્રમાણે અપીલ કરવાનું નિશંક “અધિકાર” આપે છે, જ્યારે સક્ષમ બનાવતી અને , જોગવાઈઓ તો માત્ર જિલ્લા મેજિસ્ટ્રેટ, રાજ્ય સરકાર, કેન્દ્ર સરકાર અને ફરિયાદીને, જે તે પ્રસંગે લાગુ પડે તેમ, સજાના આદેશની અપૂરતા અથવા નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ કરવાનું સ્વાતંત્ર્ય જ આપે છે.

(૨) ઉક્ત પરંતુક અનુસાર “પીડિત” ને અપીલ દાખલ કરવાનો અધિકાર નિશરત અધિકાર છે અને તે હેતુસર, સંહિતાની

જોગવાઈઓ અનુસાર રાજ્ય અથવા ફરિયાદી દ્વારા અપીલ દાખલ કરવા માટે જેમ “અપીલ કરવાની મંજૂરી” અથવા “વિશેષ મંજૂરી” મેળવવી જરૂરી હોય છે, તેમ તેને તેની પાસેથી મેળવવી આવશ્યક નથી.

(૩) ઉક્ત ઉપબંધની શરતો મુજબ “પીડિત” દ્વારા આવી અપીલનો અધિકાર અમલમાં મૂકવા માટે વિધાનમંડળે કોઈ સમયમર્યાદા નિર્ધારિત કરી નથી. તેથી, દરેક મામલાના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓમાં, અદાલતે એ નક્કી કરવાનું રહે છે કે અપીલકર્તા દ્વારા વિલંબ માટે સદભાવપૂર્ણ સ્પષ્ટીકરણના અભાવના આધારે આવી અપીલ સુનાવણીયોગ્ય હતી કે નહીં. પંજાબ અને હરિયાણા વડી અદાલતની પૂર્ણ ખંડપીઠ દ્વારા નિર્ધારિત કરાયેલ સમયમર્યાદા ન્યાયિક આદેશરૂપ છે અને જોગવાઈઓના અર્થઘટન અથવા ૧૯૬૩ ના સંબંધિત અધિનિયમ પર આધારિત નથી. તેથી, તે માત્ર તે વડી અદાલતના પ્રાદેશિક અધિકારક્ષેત્રની અંદર જ લાગુ પડે છે અને તેનાથી પર લાગુ પડતી નથી.

(૪) તેમ છતાં, આરોપીના પક્ષે નિર્દોષતાની કાનૂની અનુમાનધારણા ધ્યાનમાં લેતાં, હેઠળની અપીલોની

વિચારણા માટે ન્યાયિક ઉચ્ચારણોથી નિર્ધારિત કરવામાં આવેલા માપદંડો તે જણાવેલ પ્રાવધાન હેઠળની અપીલમાં લાગુ પડશે .

(પ) ‘વર્તમાન ઘટનાના ઘણાં સમય પછી’ આ અભિવ્યક્તિ, જે સર્વોચ્ચ અદાલતે નેશનલ કમિશન ફોર [એ.આઈ.આર. ૨૦૧૧ એસ.સી. (સપ્.) ૩૯૨] : [(૨૦૧૦) ૧૨૨ એસ.સી.સી. ૫૯૯] ના કેસમાં પોતાના ચુકાદાના પરિણેદ પ માં કોંસમાં ઉપયોગમાં લીધી છે, તે અદાલતનું માત્ર ઓબિટર ડિક્ટમ છે અને તે ભારતના બંધારણની જોગવાઈઓના અર્થમાં કાયદો સ્થાપિત કરતી નથી.

(૬) સંહિતાની જોગવાઈની શરત તારીખ ૩૧ ડિસેમ્બર, ૨૦૦૯ થી અમલમાં આવી. તેથી, વિપરીત કોઈ વિધાનિક મનશા ના અભાવે, તમામ એવા કેસોમાં, જેમાં તે તારીખે અથવા તે પછી ફોજદારી અદાલતે ચુકાદો અને આદેશ આપ્યો હોય, તેમાં જણાવેલ શરત મુજબ „પીડિતને અપીલ કરવાની હકપ્રાપ્તિ થાય છે, અને તે માટે ઘટનાની તારીખ તથા આવા ચુકાદા અને આદેશ પહેલાં કેસમાં બનેલી કોઈપણ અનુગામી ઘટનાનો ફરક પડતો નથી.

(૭) જો ગુનાનો ભોગ બનેલો વ્યક્તિ મૃત્યુ પામેલ હોય અથવા

એટલી હદ સુધી અસમર્થ થયેલો હોય, અથવા એવી અક્ષમતા ભોગવતો હોય કે તે/તેણી, ના પ્રોવિઝો હેઠળના પોતાના અધિકારનો ઉપયોગ કરવા માટે પગલાં લઈ શકે નહીં, તો તેની નજીકની સગાઈમાંથી કોઈપણ વ્યક્તિ, જે અદાલત સમક્ષ અદાલતના સંતોષ મુજબ એ સ્થાપિત કરી શકે કે તે ગુનાથી ગુનાના ભોગ બનેલા વ્યક્તિ ઉપરાંત તેને/તેણીને પણ „નુકસાન અથવા „ઈજા થઈ છે, તે ઉક્ત પ્રોવિઝો હેઠળ અપીલ જાળવી શકે છે.

(૮) તેની સમક્ષના અપીલકર્તાને થયેલ હાનિ અને ઈજા (જો તે/તેણી વાસ્તવિક પીડિત સિવાયનો/સિવાયની હોય) નું મૂલવણ અદાલતે દરેક અને પ્રત્યેક કેસમાં ભારતીય દંડ સંહિતામાં આપવામાં આવેલી „ઈજા" ની વ્યાખ્યાની પૃષ્ઠભૂમિમાં, અને તેની બહાર જઈને નહીં, ગુણદોષના આધારે વિચારણા માટે, પરિશિષ્ટના ઉપબંધના અર્થમાં, કરવું પડશે. પટના વડી અદાલત ફોજદારી અપીલ (વિભાગીય પીઠ) ક્રમાંક ૧૦૭૮ નું ૨૦૧૨ તા. ૨૬-૧૧-૨૦૧૩ ૫૩/૫૪

(૯) જો કોઈ વ્યક્તિ, માત્ર તેના „વાલી" અથવા „કાનૂની વારસદાર" તરીકેના દરજ્જાના આધારે, તેની જોગવાઈની

શરત અનુસાર અપીલ કરે, તો તેને પોતાના એવા દરજ્જાનો કાનૂની આધાર, જે બાબતમાં લાગુ પડતા કાયદાના સંદર્ભમાં તેની તમામ મર્યાદાઓ અને લાયકાતો સહિત, અથવા અન્ય રીતે પણ (દાખલા તરીકે, ન્યાયિક આદેશ દ્વારા), સ્થાપિત કરવો પડશે.

(૧૦) ઉક્ત પરંતુકની જોગવાઈઓ મુજબ કોઈ આદેશ વિરુદ્ધ કરવામાં આવેલી અપીલને, અપીલી અદાલત દ્વારા ગુણદોષના આધારે સ્વીકારી લેવામાં આવે ત્યારબાદ, તેનો પરિણામ જે કંઈ હોય તે છતાં, તે જ આદેશ વિરુદ્ધ કોઈપણ પક્ષકાર/વ્યક્તિ દ્વારા નવી/બીજી અપીલ સ્વીકારવામાં આવી શકતી નથી/સ્વીકારવી જોઈએ નહીં.

(૧૧) પોલીસ સમક્ષ ફરિયાદી/માહિતીદાતા દ્વારા શરૂ કરાયેલા કેસ અને સીધા અદાલત સમક્ષ ફરિયાદી દ્વારા રજૂ કરાયેલા કેસ વચ્ચે કોઈ ભેદ કરી શકાય નહીં, અને પીડિતનો નિર્વિવાદ અધિકાર (ફરિયાદી દ્વારા પરંતુક હેઠળ અપીલ દાખલ કરવાનો) અધ્યાય ૨૯ માં સમાવિષ્ટ અન્ય કોઈપણ કલમ દ્વારા મર્યાદિત થતો નથી, જેમાં કલમ-૩૭૮નો સમાવેશ થાય છે. ”

૧ દીવાનજી ગર્ધરજી તથા અન્ય વિ. રાજ્ય (એ.આઈ.આર. ૧૯૬૩ ગુજ ૨૧) ના મામલામાં, આ અદાલત એવો મામલો વિચારાધીન રાખી રહી હતી જેમાં ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૨ હેઠળ પ્રતિવાદીને અપાયેલા નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ રાજ્યએ અપીલ દાખલ કરી હતી, જેના માટે આરોપીને નોટિસ આપવામાં આવી હતી અને તે સંક્ષેપમાં ફગાવી દેવામાં આવી નહોતી. આરોપીએ દોષારોપણ વિરુદ્ધ દાખલ કરેલી અપીલ પણ દાખલ સ્વીકારવામાં આવી હતી. બંને અપીલો, એક આરોપી દ્વારા ચુકાદા અને દોષિત ઠરાવવાના અને સજાના આદેશ સામેની એક અને નિર્દોષ છૂટકારાના ચુકાદા અને આદેશ સામે રાજ્ય દ્વારા કરાયેલ બીજી એવી બંને અપીલો બાબતે, અદાલતે એવો નિષ્કર્ષ આપ્યો હતો કે વડી અદાલત માટે બંને અપીલોની સુનાવણી કરીને તેમનો નિર્ણય કરવો અને બંને અપીલોમાં ચુકાદો આપવો ફરજિયાત હતું. તેમાં વધુમાં એવું પણ ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૩૦ મુજબ અપીલ પર અપિલીય અદાલત દ્વારા કરવામાં આવેલા ચુકાદાઓ અને આદેશો અંતિમ રહેશે, સિવાય કે કલમ ૪૧૭ અને પ્રકરણ ૩૨ માં જોગવાઈ કરાયેલા મામલાઓમાં.

૨ કર્ણાટક વડી અદાલત સમક્ષ અંમનમ્મા અને અન્ય વિ. કર્ણાટક રાજ્ય (૨૦૦૫ સી.આર.એલ.જે. ૨૩૪૧) ના મામલામાં જે પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો, તે એવો હતો કે જ્યાં દોષિત ઠરાવ સામે અપીલ દાખલ કરવામાં આવે છે અને સજા વધારવા સામેની અપીલ પણ દાખલ કરવામાં આવે છે, ત્યાં તે જ મુદ્દાનો વિચાર કરતી પીઠ માટે તે બંનેનો એકસાથે અને સમકાલીન રીતે નિકાલ કરવો આવશ્યક છે કે નહીં; અને જો આવી પ્રક્રિયા અનુસરવામાં ન આવે, તો તેનો શું પ્રભાવ પડે અને પીડિત પક્ષકારને કયો ઉપાય ઉપલબ્ધ રહે. કર્ણાટક વડી અદાલતે ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૩૮૪ નો ઉલ્લેખ કર્યો, જે નીચેના હેતુ માટે નિર્ધારિત છે “અપીલનો સંક્ષિપ્ત નામંજૂર કરવો”. સંહિતાની કલમ ૩૮૪ ની ઉપકલમ (૪) માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે સંહિતાની કલમ ૩૮૨ હેઠળ આરોપી દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી અપીલની, સંહિતાની કલમ ૩૮૩ હેઠળ આરોપી દ્વારા જેલમાંથી દાખલ કરવામાં આવેલી અપીલ સંક્ષિપ્ત રીતે નામંજૂર કરવામાં આવી હોય તો પણ, અદાલત સુનાવણી કરી શકે છે અને તેનો નિકાલ કરી શકે છે.

સંહિતાની કલમ ૩૮૩ માં “અપીલમાં ચુકાદાઓ અને આદેશોની અંતિમતા” અંગે જોગવાઈ કરવામાં આવે છે. ઉક્ત જોગવાઈઓ અનુસાર, અપીલમાં પસાર કરાયેલ ચુકાદો અને

આદેશો અંતિમ હોય છે, જોકે કલમ ૩૭૭, કલમ ૩૭૮, કલમ ૩૮૪ ની ઉપકલમ (૪) અથવા પ્રકરણ ૩૦ માં જોગવાઈ કરાયેલા કેસોને બાદ કરતાં. કર્ણાટક વડી અદાલત સમક્ષના મામલામાં, સંહિતાની કલમ ૩૭૭ હેઠળ રાજ્ય દ્વારા દાખલ કરાયેલ અપીલ, સજામાં વૃદ્ધિ કરવા માટે નિર્ધારિત કરવામાં આવી હતી, જ્યારે સંહિતાની કલમ ૩૭૪ હેઠળ તેમના નિર્દોષ છૂટકારાની માંગણી કરતી આરોપીઓ દ્વારા દાખલ કરાયેલ અપીલોના વિચાર માટે બાકી હતી.

૩. કુમારી શૈમા જાફરી વિ. ઇરફાન ઉર્ફે ગુલશામ (એ.આઈ.આર. ૨૦૧૩ એસ.સી.ડબલ્યુ. ૧૬૧૨) ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલત એ આ પ્રશ્ન પર વિચારણા કરી રહી હતી કે દ્વારા પ્રાધાન્ય આપવામાં આવેલી અપીલ નિર્દોષ છૂટકારાના ચુકાદાની કાનૂની સબળતા અંગે સરકાર દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલ પ્રશ્નને વડી અદાલત દ્વારા જે રીતે કરવામાં આવ્યું છે તે રીતે ફગાવી શકાયો હોત. ફરિયાદીએ અપીલ દાખલ કરી હતી, જે બીજી વિભાગીય ખંડપીઠે આ આધાર પર ફગાવી દીધી હતી કે જ્યારે સરકારની અપીલનો પહેલેથી જ ફગાવાથી અંત આવ્યો હતો, ત્યારે ઉક્ત અપીલ વિચારણા માટે સ્વીકારવાનું કોઈ કારણ નહોતું. સર્વોચ્ચ અદાલતે આ પ્રમાણે ઠરાવ્યું અને અવલોકન કર્યું હતું:—

“૧૨. આ અદાલતે, રાજ કિશોર ઝા વિ. બિહાર રાજ્ય અને અન્ય તથા ઓડિશા રાજ્ય વિ. ધનીરામ લુહારના મામલે એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે “કારણ” દરેક નિષ્કર્ષનું હૃદસ્પંદન છે અને તેના વિનાએ તે નિર્જીવ બની જાય છે. એ વાત ભૂલી જવું જોખમી છે કે કારણ એ તે આવશ્યક પાયો છે જેના આધારે નિષ્કર્ષ સ્થાપિત થઈ શકે. આદેશ માટે કારણો આપવાનું કાયદાનું પવિત્ર અને અનિવાર્ય આવશ્યકતારૂપ છે, જે દરેક સભ્ય સમાજનો ધ્યેય છે. અને બુદ્ધિમાન તેનો આદર કરે છે. અહીં આ વાત કહેવી અપ્રસંગિક નહીં ગણાય કે ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્રમાં કારણો અભિલેખ પર ઉપલબ્ધ સામગ્રીમાંથી ઉદ્ભવવા જોઈએ અને આ સંદર્ભે બોચ્યુએની એક પંક્તિ પુનઃઉદ્ધૃત કરવા યોગ્ય છે –

“હૃદય પાસે એવા કારણો હોય છે જેને બુદ્ધિ સમજી શકતી નથી.”

અમે આપું કહ્યું છે કારણ કે ન્યાયાધીશે પોતાના કારણો આપતી વખતે કોઈપણ પ્રકારની લાગણી, પૂર્વગ્રહ અથવા આવેશથી માર્ગદર્શન લેવું જોઈએ નહીં.

૧૩. આ તબક્કે, સમયચંત્રમાં બેસીને આપણા “શાસ્ત્રો” એ નિર્ણયકર્તાની ભૂમિકા વિશે શું જણાવ્યું છે તે જોવું શિક્ષાપ્રદ બની શકે છે. ન્યાયાધીશની ભૂમિકાનું વર્ણન કરતાં આ રીતે જણાવાયું

છે: – “વિવાદે પ્રુચ્છતિ પ્રશ્નમ્ પ્રતિપ્રશ્નમ્ તથૌવ ચ ન્યાયપૂર્વચ વદતિ પ્રાહ્લિવાક ઇતિ સ્મૃતઃ.” તેનો સ્વતંત્ર અંગ્રેજી અનુવાદ એવો થાય છે કે જે વ્યક્તિ વિવાદમાં પ્રશ્નો અને પ્રતિવિચારરૂપ પ્રશ્નો (અરજદાર અને પ્રતિવાદી સમક્ષ) મૂકે છે અને પોતાના અંતિમ અવલોકનો વ્યક્ત કરે છે, તેને ‘પ્રાહ્લિવાકઃ’ અથવા ન્યાયાધીશ કહેવામાં આવે છે.

૧૪. કેટલાક પ્રાચીન ગ્રંથોમાં ન્યાયાધીશનું વર્ણન કરતાં એવું નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું છે કે ન્યાયાધીશને ‘વિવાકઃ’ પણ કહેવામાં આવે છે, અર્થાત્ એવો વ્યક્તિ કે જે પોતાના મનનો ઉપયોગ કરીને કાનૂની પરિપ્રેક્ષ્યમાંથી બાબતનો વિચાર કરે. નોંધનીય છે કે વિવેકનો અર્થ અંતરાત્મા થાય છે. સ્મૃતિઓમાં અન્યત્ર એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે નિર્ણયકર્તાએ ધીરજપૂર્વકની સુનાવણી કર્યા પછી અત્યંત સાવચેતી અને સચેતનતા સાથે વિવાદનો નિર્ણય કરવો જોઈએ.

૧૫. આ દેશમાં પ્રાચીન કાળમાં ન્યાયાધીશ ધર્મ સાથે અવિભાજ્ય રીતે જોડાયેલો હતો. અમે “ધર્મ” શબ્દના વ્યંજક અર્થવિસ્તારમાં પ્રવેશ કરવાની નથી. એક સંદર્ભમાં એવું જણાવાયું છે કે ધર્મ એવી વસ્તુ

નથી કે જેને કોઈ વ્યક્તિ પોતાની મનમાની મુજબ નિર્ધારિત કરી શકે. તેથી, ધર્મના એક અંગરૂપ એવા ન્યાયના કાર્યનું નિર્વહ કરતી વખતે વ્યક્તિગત મનસ્વી ઈચ્છા અથવા તે બાબતે કોઈ વ્યક્તિગત કલ્પનાને સ્થાન નથી. ન્યાય શાસ્ત્રોમાં અનુમાનની એવી પદ્ધતિનો ઉલ્લેખ છે જેમાં સંયોજન તેમજ આગમનાત્મક અને નિગમનાત્મક તર્કનો સમાવેશ થાય છે. તર્કનો અર્થ, જેમ સમજવામાં આવે છે, એવો છે: – “યથાર્થ તર્કનું વિજ્ઞાન અથવા ચર્ચાનું વિજ્ઞાન.”

૧૬. અમે ઉપરોક્ત સંકલ્પનાઓનો ઉલ્લેખ માત્ર આ હેતુસર કર્યો છે કે પ્રાચીન જ્ઞાન પણ આ આદેશ આપતું હતું કે નિર્ણય કારણો પર આધારિત હોવો જ જોઈએ.

૧૭. વડી અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલા ચુકાદા તરફ આવતાં, નિર્મેઘ આકાશ જેટલું સ્પષ્ટ છે કે અપીલી અદાલત તરીકે જે વિચારવિમર્શ અથવા મનનો સ્વતંત્ર પ્રયોગ અપેક્ષિત હોય છે, તેનું તેમાં કોઈ પ્રદર્શન થતું નથી. નીચલી અદાલતના ચુકાદાનો આ પ્રકારનો ઉલ્લેખ કરવાથી એવો ચુકાદો કારણોનું પ્રતિબિંબ દર્શાવતો અથવા કોઈ વિશ્લેષણ સૂચવતો બને નહીં. તે સંપૂર્ણપણે

કારણવિહોણો છે, વિશ્લેષણથી રહિત છે અને મૂલવણીથી વંચિત છે, એવું કહેવા માટે સોલોમનની પ્રજ્ઞાની જરૂર પડતી નથી. આ રીતે જોતા, આ અદાલત સમક્ષ તેને ઉલટાવી દેવા અને અપીલને પુનઃસુનાવણી માટે વડી અદાલતને પરત મોકલવા સિવાય અન્ય કોઈ વિકલ્પ નથી, અને અમે તેમ જ કરીએ છીએ. ”

૪ સુભાષ ચંદ્ર વિ. રાજ્ય (દિલ્લી એડમિનિસ્ટ્રેશન) ((૨૦૧૩) ૨ એસ.સી.સી. ૧૭), નો ઉલ્લેખ આ તબક્કે કરવો પ્રાસંગિક રહેશે. ઉક્ત નિર્ણયમાં, સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષનો પ્રશ્ન એ હતો કે ફરિયાદના કેસમાં, મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા આપવામાં આવેલા નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધની અપીલ ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૩૭૮(જ) હેઠળ સત્ર અદાલત સમક્ષ જશે કે તેની કલમ ૩૭૮(જ) હેઠળ વડી અદાલત સમક્ષ જશે. અદાલતે વિષય સંબંધિત કાયદાનો વિચાર કર્યા બાદ અને કાનૂની જોગવાઈઓનું અર્થઘટન કરીને નિષ્કર્ષ આપ્યો કે કાનૂન આયોગે સ્વીકાર્યું છે કે ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતામાં એવી કોઈ જોગવાઈ નથી, જેના હેઠળ ફરિયાદના કેસમાં અપીલો સત્ર અદાલતમાં દાખલ કરી શકાય. કલમ ૩૭૮(૧)(એ) અને (બી) તેમજ અન્ય જોગવાઈઓના વિશ્લેષણ પરથી, સર્વોચ્ચ અદાલતે નિષ્કર્ષ

આપ્યો કે ફરિયાદી નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ અથવા કોઈપણ પ્રકારના આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ કરવાની વિશેષ અનુમતિ માટેની અરજી માત્ર વડી અદાલત સમક્ષ જ કરી શકે છે. તે આવી અપીલ સત્ર અદાલત સમક્ષ કરી શકતો નથી. ફરિયાદી વડી અદાલતમાં અપીલ કરવા માટે વિશેષ અનુમતિ માંગતી આવી અરજી દાખલ કરીને નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશને પડકારી શકે છે. આ પ્રશ્ન હવે સીધા વિવાદનો મુદ્દો રહ્યો નથી. રાજસ્થાન વડી અદાલતના મત મુજબ, કલમ ૩૭૨નું ઉપબંધ સર્વોચ્ચ અદાલતના ધ્યાન પર લાવવામાં આવ્યું નહોતું, તેથી તે આ નિર્ણયમાં નિર્ધારિત અનુપાતનું પાલન કર્યા વિના ચુકાદો આપ્યો હતો.

૪.૧ સંહિતાની કલમો ૩૭૮(૧)(એ) અને (બી)નું વિશ્લેષણ કરતાં સર્વોચ્ચ અદાલતે એવો નિર્ણય કર્યો અને અવલોકન કર્યું કે કલમ ૩૭૮(૧)(બી) દ્વારા ઊભા કરવામાં આવેલા સ્પષ્ટ પ્રતિબંધને કારણે રાજ્ય સરકાર સંજોગ્ય અને બિનજામીનપાત્ર ગુનાને સંબંધિત મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા આપવામાં આવેલ નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ દાખલ કરવા માટે જાહેર અભિયોજકને નિર્દેશ આપી શકતી નથી. નિર્દોષ છૂટકારાના ચુકાદા અને આદેશ વિરુદ્ધ આવી અપીલો જિલ્લામેજિસ્ટ્રેટના નિર્દેશ અનુસાર જાહેર અભિયોજકની

પ્રેરણાથી સત્ર અદાલતમાં દાખલ કરી શકાય છે. કલમ ૩૭૮(૧) (બી)માં “કોઈપણ કેસમાં” એવા શબ્દો વપરાયા છે, પરંતુ તે રાજ્ય સરકારના નિયંત્રણમાંથી સંજોય અને બિનજામીનપાત્ર ગુનાને સંબંધિત મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા આપવામાં આવેલા નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશોને બહાર રાખે છે.

૪.૨ સર્વોચ્ચ અદાલતે કલમ ૩૭૮ની ઉપકલમ (૪), જેમાં “વિશેષ પરવાનગી”નો ઉલ્લેખ છે, અને કલમ ૩૭૮ની ઉપકલમ (૩), જેમાં “પરવાનગી”નો ઉલ્લેખ છે, તેમના વચ્ચેનો ભેદ પણ દર્શાવ્યો છે, અને એવું ઠરાવ્યું છે કે ફરિયાદી ખાનગી વ્યક્તિ અથવા જાહેર સેવક હોઈ શકે છે, જે વાત કલમ ૩૭૮ની ઉપકલમ (૫) પરથી સ્પષ્ટ થાય છે, કારણ કે તેમાં ફરિયાદી દ્વારા “વિશેષ પરવાનગી” માટે કરવામાં આવેલી અરજીનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. આવી જોગવાઈ ફરિયાદીને, જો તે જાહેર સેવક હોય તો, અને અન્ય દરેક કિસ્સામાં સાઠ દિવસનો, નિર્દોષ છૂટકારાના તે આદેશની તારીખથી ગણાતો, અપીલ દાખલ કરવા માટે છ માસનો સમયગાળો આપે છે.

૪.૩ તેમાં વધુમાં એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે સંહિતાની કલમ ૩૭૮ ની

ઉપકલમ (૬) માં નિર્ધારિત છે કે જો કોઈ કેસમાં નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ કરવા માટે વિશેષ પરવાનગી મંજૂર કરવાની ઉપકલમ (૪) હેઠળની અરજી નકારી દેવામાં આવે, તો તે નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ ઉપકલમ (૧) અથવા ઉપકલમ (૨) હેઠળ કોઈ અપીલ ચાલશે નહીં, જેનો અર્થ એવો થાય છે કે જો નિર્દોષ છૂટકારાના ચુકાદા અને આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ દાખલ કરવા માટે ફરીયાદીને વિશેષ પરવાનગી નકારવામાં આવે, તો બાબત ત્યાં જ પૂર્ણ થવી જોઈએ. રાજ્ય સરકાર કે જિલ્લા મેજિસ્ટ્રેટ પૈકી કોઈપણ નિર્દોષ છૂટકારાના ચુકાદા અને આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ કરી શકતા નથી. સર્વોચ્ચ અદાલત મુજબ, “આવી પરિસ્થિતિમાં કેસને અંતિમ વિરામ આપવાનો આશય છે.” અદાલતે ૨૦૦૫ ના સુધારાઓ પહેલાં અને પછીની કાનૂની સ્થિતિ પણ સમજાવી હતી, જેથી એવું ઠરાવવામાં આવે કે રાજ્ય તેની અધિકારક્ષેત્ર હેઠળના વિસ્તારના કાયદો અને વ્યવસ્થા તેમજ જાહેર વ્યવસ્થા ઉપર સર્વાંગી નિયંત્રણ ધરાવે છે. ૨૦૦૫ ના અધિનિયમ દ્વારા સંહિતાની કલમ ૩૭૮ માં સુધારો થાય ત્યાં સુધી, રાજ્ય તમામ નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશો વિરુદ્ધ અપીલ કરી શકતું હતું. સંહિતાની કલમ ૩૭૮ ની ઉપકલમ (૧)(એ) માં વર્ણવાયેલા ચોક્કસ પ્રકારના નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશો વિરુદ્ધ

અપીલો દાખલ કરવાની પ્રક્રિયા ઓછી કઠિન બને અને આવી અપીલો દાખલ કરવામાં ઓછો સમય વપરાય તે હેતુસર, ૨૦૦૫ ના અધિનિયમ દ્વારા સંહિતાની કલમ ૩૭૮ માં મહત્વપૂર્ણ સુધારો કરવામાં આવ્યો છે.

૫ સર્વોચ્ચ અદાલતે એસ. સુંદરમ પિલ્લઈ અને અન્ય, વગેરે વિ. વી.આર. પટ્ટાબિરામન અને અન્ય, વગેરે.૧૨ ના કેસમાં આપેલા નિર્ણયમાં, અધિનિયમના અર્થઘટનના પાસાં અંગે એવું ઠરાવ્યું હતું કે જ્યાં બે અર્થઘટનો સંભવિત હોય, ત્યાં એવી અર્થઘટનને પ્રાધાન્ય આપવું જોઈએ જે વિસંગતિઓને ટાળે અને ચુકિતસંગત પરિણામો સર્જે; પરંતુ જ્યાં ભાષા સ્પષ્ટ હોય અને કોઈ એક વિશિષ્ટ રીતે અર્થઘટન કરવા માટે એવો હેતુ હોય જેને સમજાવી અને મૂલવી શકાય, અર્થાત્ ઇરાદાપૂર્વકના ડિફોલ્ટના અર્થઘટનમાં ન્યાયિક અભિપ્રાયભેદ ટાળવા અને તેથી વિવિધ ભાદૂતો માટે ઊભી થતી વિસંગતિઓ નિવારવા માટે, તેવી પરિસ્થિતિમાં એવું કહેવું યોગ્ય નથી કે ઇરાદાપૂર્વકના ડિફોલ્ટની આ વ્યાખ્યા માત્ર દૃષ્ટાંતરૂપ હતી અને પૂર્ણસ્વરૂપ નહોતી. અદાલતે વધુમાં એવું પણ ઠરાવ્યું હતું કે જ્યાં કાયદાની જોગવાઈના ઉપબંધનું સાદું અને શાબ્દિક અર્થઘટન સ્પષ્ટપણે અસંગત અને અન્યાયી પરિણામ પેદા કરે, ત્યાં અદાલત વિધાનમંડળ દ્વારા વપરાયેલી ભાષામાં જરૂરી ફેરફાર કરી શકે અથવા તો

૧૨ (૧૯૮૫) ૧ એસ.સી.સી. ૫૯૧ તેના પર થોડોક અંશે પ્રહાર પણ કરી શકે, જેથી વિધાનમંડળનો સ્પષ્ટ આશય સિદ્ધ થઈ શકે અને તર્કસંગત અર્થઘટન તથા ન્યાયસંગત પરિણામો પ્રાપ્ત થઈ શકે. ભાષાની કરચલીઓ સમારવી શક્ય છે, પરંતુ ન્યાયાધીશો દ્વારા સ્વીકારવામાં આવેલી જાહેર નીતિની કલ્પનાને સાધવા માટે ભાષાનું પુનર્લેખન કરવું શક્ય નથી. કાયદાની ભાષાનું અર્થઘટન કરતી વખતે, ન્યાયાધીશોએ તેમની પોતાની નીતિ-સંબંધિત માન્યતાઓના પ્રકાશમાં કાયદાનું અર્થઘટન કરવું જોઈએ નહીં. હા, તેઓ હેતુલક્ષી અર્થઘટન અપનાવી શકે, જો તેઓ સમગ્ર રીતે વાંચવામાં આવેલા અધિનિયમમાં અથવા અર્થઘટન માટે સહાયરૂપ તરીકે ઉલ્લેખ કરવા કાયદા દ્વારા પરવાનગી અપાયેલ સામગ્રીમાં સંસદના હેતુ અથવા નીતિની અભિવ્યક્તિ શોધી શકે. અધિનિયમમાં વ્યક્ત થયેલા સંસદના આશયોને અસરકારક બનાવવી જોઈએ અને તે માટે સંદિગ્ધતા અથવા સ્પષ્ટતાના અભાવના નિવારણ માટે અર્થઘટનના સામાન્ય સિદ્ધાંતોનો અમલ કરવો જોઈએ.

૫.૧ જોગવાઈ-ઉપબંધનો વ્યાપ શું છે અને કોઈ જોગવાઈ-ઉપબંધને અથવા અન્ય કોઈ કાનૂની જોગવાઈને લગતી સ્પષ્ટીકરણની હદ શું છે, તે વિષય પર સર્વોચ્ચ અદાલતે વિસ્તૃત ચર્ચા કરી છે. તેણે નિર્ધારિત કર્યું કે જોગવાઈ-ઉપબંધના અર્થઘટનનો સુસ્થાપિત નિયમ એવો છે કે

જોગવાઈ-ઉપબંધના ત્રણ અલગ કાર્ય હોઈ શકે છે. સામાન્ય રીતે, જોગવાઈ-ઉપબંધનો હેતુ મુખ્ય અધિનિયમમાં રહેલી કોઈ બાબત માટે અપવાદરૂપ થવાનો હોય છે અથવા તેમાં ઘડાયેલી એવી કોઈ બાબતને મર્યાદિત કરવાનો હોય છે કે જે જોગવાઈ-ઉપબંધ ન હોત તો અધિનિયમના કાર્યક્ષેત્રમાં આવતી. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, જોગવાઈ-ઉપબંધને મુખ્ય અધિનિયમથી અલગ પાડી શકાય નહીં અને મુખ્ય અધિનિયમના વાસ્તવિક હેતુને નિષ્ફળ કરવા અથવા નિર્થક બનાવવાના હેતુથી તેનો ઉપયોગ પણ કરી શકાય નહીં.

પ.૨ અદાલતે વધુમાં એવો નિર્ધાર કર્યો કે ઉપબંધનો હેતુ ઘડાયેલી જોગવાઈને મર્યાદિત કરવાનો હોય છે, જેથી એવી કોઈ બાબતને અપવાદરૂપ બનાવવામાં આવે કે જે અન્યથા તેની અંદર આવતી હોત, અથવા અમુક હદ સુધી મુખ્ય ઘડતરવાળી કલમમાં ફેરફાર કરવામાં આવે. તેથી, ઉપબંધને કલમના મુખ્ય ભાગનો અપવાદ માનવામાં આવે છે અને અપવાદરૂપ કેસોમાં તે સ્વયં એક તાત્વિક જોગવાઈ પણ હોઈ શકે છે.

પ.૩ સર્વોચ્ચ અદાલતે એસ. સુન્દરમ પિલ્લૈ (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણયમાં આ મુદ્દા અંગે કરેલી સંબંધિત ચર્ચા પુનઃપ્રસ્તુત કરવા યોગ્ય છે, જે નીચે મુજબ છે:

૨૮. કેઈઝે પોતાની પુસ્તક 'સ્ટેટ્યુટ લો' (૭મી આવૃત્તિ) માં, પરંતુકનો

હેતુ અને આચાત સમજાવતા, પાનું ૨૧૮ પર આ રીતે જણાવ્યું છે:

"બાકાત રાખનાર અથવા લાયકાતનિર્દેશક પરંતુકનો પ્રભાવ, અર્થઘટનના સામાન્ય નિયમો અનુસાર, એ છે કે તે અધિનિયમની પૂર્વવર્તી જોગવાઈના ભાગમાંથી કોઈ બાબતને બાકાત રાખે છે, અથવા તેમાં અધિનિયમિત કરાયેલ કોઈ બાબતને મર્યાદિત કરે છે, જે પરંતુક ન હોત તો તેની અંદર આવત... સ્વાભાવિક અનુમાન એ છે કે, પરંતુક ન હોત તો, કલમનો અધિનિયમિત ભાગ પરંતુકના વિષયવસ્તુને આવરી લેત.

૨૯. ઓફિસે 'કન્સ્ટ્રક્શન ઓફ ડીફ્સ એન્ડ સ્ટેટ્યુટ્સ' (પાંચમી આવૃત્તિ) માં, શરતખંડના વ્યાપનો ઉલ્લેખ કરતાં, નીચેના ઘટકો દર્શાવ્યા હતા:

પી. ૩૧૭ "પરંતુકો—આ અધિનિયમમાં અપવાદ અથવા લાયકાત દર્શાવતી જોગવાઈઓ છે, જે જોગવાઈમાંથી કંઈકને બહાર કાઢે છે, અથવા જોગવાઈમાં રહેલી કોઈ બાબતને મર્યાદિત કરે છે, જે પરંતુક ન હોત તો તેની અંદર આવતી."

પી. ૩૧૮ "જોકે પરંતુક તરીકે ઘડવામાં આવેલ હોય, તેવી કલમને અપવાદરૂપે મૂળભૂત વિધાનનો પ્રભાવ હોઈ શકે છે." ઇન્ટરપ્રિટેશન ઓફ સ્ટેટ્યુટ્સ 'માં સારથીએ પૃષ્ઠ ૨૯૪૨૯૫ પર

પરંતુક અંગે નીચેના સિદ્ધાંતો સંકલિત કર્યા છે:

(એ) જ્યારે કોઈ કલમ સાથે અપવાદ જોગવાઈ જોવા મળે છે, ત્યારે સ્વાભાવિક અનુમાન એવું થાય છે કે, તે અપવાદ જોગવાઈ ન હોત તો, કલમના પ્રાવધાનાત્મક ભાગમાં અપવાદ જોગવાઈના વિષયવસ્તુનો સમાવેશ થયો હોત.

(બી) એક ઉપબંધનું અર્થઘટન તે જે કલમના પૂર્વવર્તી ભાગો સાથે જોડાયેલું હોય તેમના સંદર્ભમાં કરવું આવશ્યક છે.

(સી) જ્યાં ઉપબંધ કોઈ કલમ સાથે પ્રત્યક્ષપણે અસંગત હોય, ત્યાં ઉપબંધ જ ચથાવત્ રહેશે અને ઉપબંધ વિધાનકર્તાઓના પછીના આશયને વ્યક્ત કરતો હોવાથી તે કલમનું નિરાકરણ થયેલ ગણાશે.

(ડી) જ્યાં કલમ સંદિગ્ધ હોય, ત્યાં તેના અર્થઘટન માટે ઉપબંધનો માર્ગદર્શક તરીકે ઉપયોગ થઈ શકે; પરંતુ જ્યારે તે સ્પષ્ટ હોય, ત્યારે ઉપબંધ દ્વારા એવા શબ્દોના અસ્તિત્વનો અભિપ્રાય કાઢી શકાય નહીં, જેઓનો કલમમાં કોઈ અંશમાત્ર પણ પત્તો નથી.

(ઈ) ઉપબંધ મુખ્ય કલમને અધિનસ્ત છે.

(એફ) જ્યાં સુધી અત્યાવશ્યક કારણો ન હોય ત્યાં સુધી પ્રાવધાન કલમના વ્યાપને વિસ્તૃત કરતું નથી.

(જી) ક્યારેક અતિશય સાવચેતીના હેતુસર અનાવશ્યક ઉપબંધ

ઉમેરવામાં આવે છે.

(એચ) ઉપબંધ પર એવી કરવામાં આવેલી વ્યાખ્યા, જે તેને કલમની શરતો સાથે સામાન્ય સુસંગતતામાં લાવે, તે પ્રબળ માનવી જોઈએ.

(૧) જ્યારે કોઈ ઉપબંધ મુખ્ય અમલકારી ભાગ સાથે અસંગત હોય, ત્યારે પૂર્વવર્તી અધિનિયમને પૂરક તરીકે વાંચવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવેલ અનુવર્તી અધિનિયમની નિર્વિવાદ શરતો પર એવો ઉપબંધ પ્રબળ ઠરશે નહીં.

(જે) પરંતુકમાં ક્યારેક તત્ત્વરૂપ જોગવાઈ પણ સમાવિષ્ટ હોઈ શકે છે. ”

૩૧. લોકલ ગવર્નમેન્ટ બોર્ડ વિ. સાઉથ સ્ટોનહમ યુનિયન, [૧૯૦૯]
એ. સી. ૫૭, ના કેસમાં લોર્ડ મેકનોટને નીચે મુજબનું અવલોકન કર્યું હતું: “મારા મત મુજબ, ઉપબંધ પૂર્વવર્તી મુખ્ય જોગવાઈનું એક લાયકાતરૂપ મર્યાદન છે, જેની ભાષા એટલી સામાન્ય શબ્દોમાં વ્યક્ત કરવામાં આવી છે કે તે સંપૂર્ણપણે ચોક્કસ કહેવાય તેવી નથી. ”એવું ધારણ કરવામાં આવ્યું હતું કે ઉપબંધનો મુખ્ય ઉદ્દેશ મુખ્ય જોગવાઈને લાયકાતબદ્ધ કરવાનો છે. , એ.આઈ.આર. ૧૯૪૪ પી.સી. ૭૧ માં, લોર્ડ મેકમિલને આ પ્રમાણે અવલોકન કર્યું હતું: “ઉપબંધનું યોગ્ય કાર્ય અપવાદ ઊભો કરવાનો અને એવો કેસ સંભાળવાનો છે, જે અન્યથા મુખ્ય

જોગવાઈની સામાન્ય ભાષાની વ્યાપ્તિમાં આવી જાય; અને તેનો પ્રભાવ તે કેસ સુધી મર્યાદિત રહે છે. ”

૩૩. ઉપરોક્ત કેસને આ અદાલતે કમિશનર ઓફ ઇનકમ ટેક્સ, મૈસૂર, ઇત્યાદિ વિ. ઇન્ડો મર્કેન્ટાઇલ બેંક લિમિટેડ, [૧૯૫૯]૨ સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૨૫૬ માં મંજૂરી આપી હતી, જેમાં કપુર, જે., એ એવો ઠરાવ કર્યો હતો કે કોઈ ઉપબંધનું યોગ્ય કાર્ય માત્ર અપવાદની જોગવાઈ કરીને મુખ્ય અધિનિયમની સામાન્યતા પર મર્યાદા મૂકવાનું અને મુખ્ય અધિનિયમમાંથી એવો ભાગ બહાર કાઢવાનું હોય છે, જે ઉપબંધ ન હોત તો મુખ્ય અધિનિયમની અંદર આવત. કમિશનર ઓફ ઇનકમ ટેક્સ વિ. ઇન્ડિયા યુનાઇટેડ મિલ્સ એન્ડ જિનિંગ ફેક્ટરી વિ. સુભાષ ચંદ્ર, [૧૯૬૨] ૨ એસ.સી.આર. ૧૫૯ માં, હિદાયતુલ્લાહ, જે., જેમ તે સમયે તેઓ હતા, એ ઉપબંધના પરિમાણો અત્યંત યોગ્ય અને સંક્ષિપ્ત રીતે આ પ્રમાણે દર્શાવ્યા હતા : “સામાન્ય નિયમ તરીકે, કોઈ ઉપબંધ કાયદાકીય જોગવાઈમાં રહેલ બાબતને મર્યાદિત કરવા અથવા તેના માટે અપવાદ સર્જવા ઉમેરવામાં આવે છે, અને સામાન્ય રીતે, ઉપબંધને સામાન્ય નિયમ જણાવતો તરીકે અર્થઘટિત કરવામાં આવતો નથી. ”

૩૪. વેસ્ટ ડર્બી વિ. મેટ્રોપોલિટન લાઇફ એશ્યોરન્સ કો., [૧૮૯૭]

એસી ૬૪૭ માં, પરંતુકના અર્થઘટનના જોખમ સામે ચેતવણી આપતાં લોર્ડ વોટસને આ મુજબ અવલોકન કર્યું હતું :
“પરંતુકમાંથી કાયદાકીય જોગવાઈને જથ્થાબંધ રીતે અધિનિયમના મુખ્ય ભાગમાં આયાત કરવી એ અત્યંત જોખમી અને નિશ્ચિતપણે અસામાન્ય રીત છે.”

૩૫. પ્રોવિઝોની અત્યંત યોગ્ય વ્યાખ્યા અને તેની વ્યાપ્તિ લોર્ડ ઓરેબર્ન દ્વારા રોહ્લા અર્બન ડિસ્ટ્રિક્ટ કાઉન્સિલ વિ. ટાફ વેલ રેલવે કો., [૧૯૦૯] એસી ૨૫૩ માં આપવામાં આવી હતી, જેમાં દર્શાવવામાં આવ્યું હતું કે મસૂદાકાર દ્વારા પ્રોવિઝોનું પ્રક્ષેપણ હંમેશાં તેના વૈધ ઉપયોગ સુધી કડક રીતે મર્યાદિત રહેતું નથી અને કેટલીકવાર પ્રોવિઝો તરીકે શબ્દબદ્ધ કરાયેલ કલમ સંપૂર્ણપણે અથવા આંશિક રીતે તત્ત્વમાં એક નવી જ વિધિરૂપ જોગવાઈ હોઈ શકે છે, જે અગાઉ આવેલી જોગવાઈમાં માત્ર કોઈ બાબતને અપવાદરૂપ કાઢી નાખતી અથવા તેને મર્યાદિત કરતી નથી, પરંતુ તેમાં ઉમેરો કરતી હોય છે. આ જ અર્થવાળો એક પછીનો નિર્ણય જેનિંગ્સ એડમાં અદાલતે આપ્યો હતો, જેમાં આ રીતે નોંધાયું હતું :
“હવે આપણે પ્રોવિઝો તરફ આવવું જોઈએ, કારણ કે મને લાગે છે કે તેમાં કોઈ શંકા નથી કે કલમના અર્થઘટનમાં તેની સમગ્ર રચનાને વાંચવી આવશ્યક છે અને શક્ય હોય તો તેના દરેક ભાગને

સુસંગત અર્થ આપવો જોઈએ. શબ્દો આ પ્રમાણે છે : “પરંતુ એ શરતે કે આવી લાઈસન્સ માત્ર તે વોર્ડ અથવા જિલ્લા મતવિસ્તાર વિભાગમાં સ્થિત પરિસર માટે જ મંજૂર કરવામાં આવશે, જેમાં આવી વસ્તીમાં વધારો થયો હોય.” એવું લાગે છે કે તેમાં કોઈ શંકા નથી કે “આવી વસ્તીમાં વધારો” શબ્દો કલમના પ્રારંભિક શબ્દોમાં ઉલ્લેખિત વસ્તીમાં ઓછામાં ઓછા રૂપ ટકા વધારાને સંબોધે છે.”

૩૬. એક ઉપબંધની વ્યાખ્યા કરતી વખતે એ બાબતમાં કાળજી રાખવી જોઈએ કે તેનો ઉપયોગ સામાન્ય કાયદેસરની જોગવાઈમાંથી વિશેષ કિસ્સાઓને બહાર કાઢી તેમને અલગથી જોગવાઈ કરવા માટે કરવામાં આવે.

૩૭. સંક્ષેપમાં કહીએ તો, સામાન્ય રીતે, કોઈ ઉપબંધનો આશય અમલમાં આવેલી જોગવાઈને મર્યાદિત કરવાનો હોય છે, જેથી તેમાં એવી કોઈ બાબતનો અપવાદ રાખી શકાય જે અન્યથા તેના વ્યાપમાં આવતી હોત, અથવા અમુક હદ સુધી મુખ્ય જોગવાઈમાં ફેરફાર કરી શકાય. કેટલીક વખત ઉપબંધ મુખ્ય જોગવાઈમાં જ અંતર્નિહિત હોય શકે છે અને તેનો અભિન્ન ભાગ બની જાય છે, એટલી હદે કે તે પોતે જ એક તત્વસભર જોગવાઈ સમાન બની જાય છે.

૩૮. ઉપર ઉલ્લેખિત અધિકારીઓ સિવાય, આ અદાલતે નિર્ણયોનો દીર્ઘ

પ્રવાહમાં વિવિધ ઉપબંધોનું સ્પષ્ટીકરણ અને રૂપરેખાંકન કર્યું છે. પરંતુક. , [૧૯૬૫]૧ એસ. સી.આર. ૨૭૬ માં, નીચે મુજબના અવલોકનો કરવામાં આવ્યા હતા: "જ્યાં સુધી પરંતુકના અર્થઘટનના સામાન્ય સિદ્ધાંતનો પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી વ્યાપક રીતે એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે પરંતુકનું કાર્ય કલમના મુખ્ય ભાગને મર્યાદિત કરવાનું અને એવી કોઈ બાબતને બહાર કાઢવાનું છે, જે પરંતુક ન હોત તો અમલકારક ભાગની વ્યાપ્તિમાં આવી હોત. "

૩૯. સેલ્સ ટેક્સ ઓફિસર, સર્કલ ૧, જબલપુર વિ. હનુમાન પ્રસાદ, [૧૯૬૭]૧ એસ.સી.આર. ૮૩૧ ના મામલે, ભાર્ગવ, જે. એ આ પ્રમાણે અવલોકન કર્યું હતું: "એ સુસ્થાપિત રીતે માન્ય છે કે કોઈ પરંતુક મુખ્યત્વે મુખ્ય કલમના વ્યાપમાંથી તે બાબતને બહાર કાઢવાના હેતુથી ઉમેરવામાં આવે છે, જે તેમાં સમાવેશ પામે છે અને જેને વિધાનમંડળે બાકાત રાખવાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી હોય. "

૪૦. કમિશનર ઓફ કમર્શિયલ ટેક્સિસ અને અન્ય વિ. આર.એસ. ઝવેરી અને અન્ય, [૧૯૬૮]૧ એસ.સી.આર. ૧૪૮, કેસમાં આ અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકનો કર્યા હતા: "સામાન્ય રીતે કહીએ તો, એ સાચું છે કે પ્રોવિઝો કલમના મુખ્ય ભાગનો અપવાદ હોય છે; પરંતુ એ માન્ય છે કે અપવાદરૂપ પરિસ્થિતિઓમાં પ્રોવિઝો પોતે જ એક સ્વતંત્ર જોગવાઈ પણ હોઈ શકે છે ", [૧૯૭૬]૧

એસ.સી.આર. ૧૨૮ માં, કૃષ્ણ અચ્યર, ન્યાયાધીશે અદાલત માટે બોલતાં આ પ્રમાણે અવલોકન કર્યું હતું: 'રજૂઆતમાં કંઈક વાજબીપણું છે, પરંતુ જો યોગ્ય અર્થઘટન કરતાં મુખ્ય જોગવાઈ સ્પષ્ટ હોય, તો પ્રોવિઝો તેનું વિસ્તરણ કે મર્યાદાંકન કરી શકતું નથી. કેટલીકવાર સંભાવિત શંકાઓ દૂર કરવા, બાબતોને સ્પષ્ટ બનાવવા, અસ્પષ્ટ ધારાઓને ઉજાગર કરવા, સાવચેત પ્રારૂપકાર દ્વારા પ્રોવિઝો ઉમેરવામાં આવે છે. અહીં એવી જ પરિસ્થિતિ છે. જો અર્થઘટનનો નિયમ એવો હોય કે પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ પ્રોવિઝોની અમલક્ષેત્ર તેની રચનાત્મક કલમના વિષયવસ્તુ સુધી મર્યાદિત હોવી જોઈએ, તો અમે લીધેલો અભિગમ યોગ્ય છે. પ્રોવિઝો દ્વારા ફૂલાવવામાં આવેલી રચનાત્મક કલમનો વિસ્તાર કરવો એ અર્થઘટનના તે મૂળભૂત નિયમના વિરુદ્ધ છે કે પ્રોવિઝોને તે મુખ્ય વિષય સાથે સંબંધમાં જ વિચારવું જોઈએ, જેના માટે તે પ્રોવિઝો તરીકે ઉભું છે. સામાન્ય રીતે પ્રોવિઝો માત્ર પ્રોવિઝો જ હોય છે, જો કે સુવર્ણ નિયમ એવો છે કે સમગ્ર કલમને, પ્રોવિઝો સહિત, એ રીતે વાંચવી જોઈએ કે બંને પરસ્પર એકબીજા પર પ્રકાશ પાડે અને સુસંગત અર્થઘટનનું પરિણામ આપે. "

૪૨. હીરાલાલ રતનલાલ વગેરે વિ. યુ.પી. રાજ્ય અને અન્ય વગેરે,
[૧૯૭૩] ૧ એસ.સી.સી. ૨૧૬ માં, આ અદાલતે નીચે મુજબના

અવલોકનો કર્યા હતા: “સામાન્ય રીતે, કોઈ કલમનો પરંતુક મુખ્ય કલમના એક ભાગને વિશેષ વ્યવહાર માટે અલગ પાડવા માટે અભિપ્રેત હોય છે. તે મુખ્ય કલમનો ઘૂંટણ વધારવા માટે હોવાનું માનવામાં આવતું નથી. પરંતુ એવા પ્રસંગો ઉદ્ભવ્યા છે જેમાં આ અદાલતે એવું ઠરાવ્યું છે કે, કોઈ જોગવાઈને પરંતુક કહેવામાં આવી હોવા છતાં, હકીકતમાં તે એક સ્વતંત્ર જોગવાઈ છે અને તથાકથિત પરંતુકે મુખ્ય કલમમાં મૂળભૂત ફેરફાર કર્યો છે. ”

૪૩. આ મુદ્દા અંગે એક પછી એક અનેક નજિરોનો ઉલ્લેખ કરવાની અમને જરૂર નથી, કારણ કે કાનૂની સ્થિતિ સ્પષ્ટ અને નિઃસંદેહ રીતે સુસ્થાપિત જણાય છે. સંક્ષેપમાં કહીએ તો, એક ઉપબંધ ચાર જુદા જુદા હેતુઓ સિદ્ધ કરી શકે છે:

(૧) મુખ્ય અધિનિયમમાંથી કેટલીક જોગવાઈઓને લાયક ઠેરવતી અથવા અપવાદરૂપ રાખતી;

(૨) અધિનિયમને કાર્યક્ષમ બનાવવા માટે કેટલીક અનિવાર્ય શરતો પૂર્ણ કરવામાં આવે તે અંગે આગ્રહ રાખવાથી, તે અધિનિયમના અભિપ્રેત આશયની મૂળભૂત સંકલ્પનાને સંપૂર્ણપણે બદલી શકે છે;

(૩) તે અધિનિયમમાં જ એ રીતે સમાયેલ હોઈ શકે છે કે તે કાયદાપ્રવર્તનનો અભિન્ન ભાગ બની જાય અને તેથી મૂળભૂત

કાયદાપ્રવર્તનનો જ સ્વર અને સ્વરૂપ ધારણ કરે; અને

(૪) તેનો ઉપયોગ માત્ર અધિનિયમમાં વૈકલ્પિક પરિશિષ્ટ તરીકે, કાનૂની જોગવાઈના વાસ્તવિક આશયને સમજાવવાના એકમાત્ર હેતુસર, કરી શકાય. ”

૧ સર્વોચ્ચ અદાલતે સ્વીડિશ મેચ એબી અને અન્ય વિ. સિક્યોરિટીઝ એન્ડ એક્સચેન્જ બોર્ડ, ઇન્ડિયા અને અન્ય (એ.આઈ.આર. ૨૦૦૪ એસ.સી. ૪૨૧૯) ના મામલામાં આપેલા નિર્ણયમાં કાનૂનના આ મૂળભૂત સિદ્ધાંતને પુનરોચ્ચાર કર્યો છે કે જ્યાં કાયદાની જોગવાઈના શબ્દપ્રયોગ સ્પષ્ટ અને નિર્વિવાદ હોય, ત્યાં અર્થઘટનના ભિન્ન સિદ્ધાંતોનો આશ્રય લેવો યોગ્ય નથી; પરંતુ જ્યાં કાયદાની જોગવાઈના શબ્દો એટલા સ્પષ્ટ અને નિર્વિવાદ ન હોય, ત્યાં અર્થઘટનના અન્ય સિદ્ધાંતોનો આશ્રય લેવો જોઈએ.

૨ પંજાબ અને હરિયાણા વડી અદાલતે ધ સ્ટેટ વિ. મનશા સિંહ ભગવંત સિંહ (એ.આઈ.આર. ૧૯૫૮ પંજાબ ૨૩૩) ના કેસમાં આપેલા નિર્ણયમાં, પૂર્ણ ખંડપીઠ તરીકે આ પ્રશ્નના સંદર્ભે વિચારણા કરવામાં આવી હતી કે વડી અદાલતના ન્યાયાધીશ દ્વારા, બંને પક્ષોને નોટિસ આપી અને સંપૂર્ણપણે સાંભળ્યા પછી, નાની જોગવાઈના આરોપ હેઠળ

થયેલા દોષારોપણ વિરુદ્ધની અપીલ અંગે લેવાયેલો નિર્ણય, ઉપરોક્ત નાની જોગવાઈને આવરી લેતા વધુ ગંભીર આરોપમાં દોષિતને આપવામાં આવેલા નિર્દોષ છૂટકારો વિરુદ્ધ રાજ્ય દ્વારા બાકી રહેલી અપીલની વડી અદાલત દ્વારા થનારી સુનાવણીને અવરોધે છે કે નહીં. આરોપી વિરુદ્ધ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૩૦૨, ૩૨૩, ૩૦૭ અને ૪૫૧ હેઠળ માનનીય વધારાના સત્ર ન્યાયાધીશે આરોપ રચ્યા હતા અને તેને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૪ ભાગ ૨ હેઠળ સાત વર્ષની કઠોર કારાવાસની સજા તથા ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૩૨૩, ૩૨૪ અને ૪૫૧ હેઠળ પણ વિવિધ અવધિની કારાવાસની સજાઓ ફરમાવવામાં આવી હતી; જ્યાં આ સજાઓ એકસાથે ચલાવવા આદેશ કરવામાં આવ્યો હતો. દોષિત-આરોપીએ દોષારોપણના ચુકાદા અને આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ દાખલ કરી હતી અને દાખલા સમયે સુનાવણીમાં અદાલતે ૩૧ ઓગસ્ટ, ૧૯૫૬ ના રોજ તેની અપીલ ફગાવી દીધી હતી અને આરોપી વિરુદ્ધ ફરમાવવામાં આવેલ દોષારોપણ અને સજાઓ યથાવત રાખી હતી.

૨.૧ આરોપીની દોષિત ઠરાવ સામેની અપીલનો નિર્ણય થાય તે પહેલાં જ રાજ્યએ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૨ હેઠળ તેના નિર્દોષ છૂટકારો સામે પણ અપીલ દાખલ કરી હતી. નિર્દોષ છૂટકારાના ચુકાદા અને આદેશ સામેની અપીલ જેમની સમક્ષ આવી તે વિભાગીય ખંડપીઠે આદેશ

આપ્યો હતો કે તે અપીલ આરોપીએ દોષિત ઠરાવ અને સજા અંગેના ચુકાદા અને આદેશ સામે દાખલ કરેલી અપીલ સાથે સાંભળવામાં આવે. જોકે દોષિત ઠરાવ અંગેના ચુકાદા અને આદેશ સામેની અપીલની સુનાવણી મુલતવી રાખી તેને નિર્દોષ છૂટકારાની અપીલ સાથે સાંભળવા વિનંતી કરવામાં આવી હતી, તેમ છતાં વિદ્વાન ન્યાયાધીશે દોષિત ઠરાવ અંગેના ચુકાદા અને આદેશ સામેની અપીલની સુનાવણી આગળ ધપાવી અને તેનો નિકાલ કર્યો.

જ્યારે નિર્દોષ છૂટકારાના ચુકાદા અને આદેશ વિરુદ્ધની અપીલ સ્વીકાર માટે રજૂ થઈ, ત્યારે રાજ્ય દ્વારા કરાયેલ અપીલની જાળવણીક્ષમતા સામે પ્રાથમિક વાંધો એ આધારે ઉઠાવવામાં આવ્યો કે રાજ્યની અપીલ અયોગ્ય બની ગઈ હતી અને સુનાવણીલાયક રહી નહોતી, કારણ કે વડી અદાલતનો નીચે દ્વારા પસાર કરાયેલ ચુકાદો

પ્રતિવાદી દ્વારા તેની દોષિત ઠરાવણી વિરુદ્ધ કરવામાં આવેલી અપીલમાં એકલ ન્યાયાધીશનો નિર્ણય અંતિમ હતો અને તેની સાથે સંહિતાની કલમ-૩૬૮ અને ૪૩૦ના પ્રકાશમાં ફેરફાર, ઉલટફેર અથવા પુનર્વિલોકન દ્વારા હસ્તક્ષેપ કરી શકાય નહીં

૨.૨ મનશાસિંહ ભગવંત સિંહ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં સંપૂર્ણ અદાલત માં નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું અને અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું:-

“પ્રથમ દષ્ટિએ, દોષિત ઠરાવવાના વિરુદ્ધની અપીલનો સંક્ષિપ્ત રીતે નિકાલ કરવામાં આવ્યો હોત અને ન્યાયના પ્રાથમિક સિદ્ધાંતોની માંગ હતી કે સ્થાનિક સરકારને તેની ગેરહાજરીમાં પસાર કરાયેલા આદેશના કારણે અપીલ કરવાથી વંચિત ન રાખવી જોઈએ. આગળ, જો દોષિત ઠરાવ અને નિર્દોષ છૂટકારો બે અલગ અલગ ગુનાઓને લગતા હોત, તો સ્પષ્ટ હતું કે દોષિત ઠરાવ વિરુદ્ધની અપીલમાં આપવામાં આવેલ ચુકાદો નિર્દોષ છૂટકારા વિરુદ્ધની અપીલના વિચારને અટકાવતો ન હોત, અને કલમ ૪૩૦નું એવું અર્થઘટન કરવું અશક્ય માનવામાં આવ્યું હતું કે જેમાં આવી અપીલને મંજૂરી મળે, પરંતુ જ્યાં દોષિત ઠરાવ નાનાં ગુનાનો હોય ત્યાં કોઈ અપીલ મંજૂર ન થાય.

ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૪૦૩ અંગેની દલીલ ઉઠાવવામાં આવી હતી, પરંતુ તે ન તો આગળ વિકસાવવામાં આવી હતી અને ન તો તેનું યોગ્ય રીતે પરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું હતું. તેને આ સંક્ષિપ્ત આધાર પર નામંજૂર કરવામાં આવી હતી કે તે નવેસરથી ચલાવાતી સુનાવણીને લગતી હતી અને વર્તમાન મામલે તેનો કોઈ અમલ નહોતો. માનનીય ન્યાયિક કમિશનરના ચુકાદામાં આ ખામી રહેલી છે કે તેમાં એમ્પરર વિ. જોરાભાઈ (સી) નું અનુસરણ કરવામાં આવ્યું હતું, જેને હવે તેમના લોર્ડશીપ્સની સર્વોચ્ચ અદાલતના ચોપરાના કેસ (ડી)

(ઉપરોક્ત) માં બહુમતીના ચુકાદા દ્વારા સ્પષ્ટપણે નામંજૂર કરવામાં આવ્યું છે.

દોષિત ઠરાવવાના ચુકાદા વિરુદ્ધની અપીલ સાંભળવામાં આવી અને ગુણદોષના આધાર પર તેનો નિર્ણય થઈ ગયા પછી વડી અદાલતના ચુકાદાઓની અંતિમતા તથા ધારા ૩૬૯ દ્વારા ઊભો કરાયેલ પ્રતિબંધનો પ્રશ્ન, ધારા ૪૧૭ હેઠળ રાજ્યની અપીલની ગ્રાહ્યતા સાથે સંબંધિત રીતે વિચારવામાં આવ્યો નહોતો. આવા કેસોમાં ઊભી થતી મુશ્કેલીનું નિરાકરણ, આ અવલોકન દ્વારા લાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો કે વડી અદાલત સંભવતઃ સરકારને એવી ભલામણ કરશે કે સંહિતાની ધારા ૪૦૧ની જોગવાઈઓ હેઠળ કાર્યવાહી કરવામાં આવે.”

૩. ગણેશા વિ. શરણપ્પા અને અન્ય (૨૦૧૪ એ.આઈ.આર. એસ.સી.ડબલ્યુ. ૬૧૫) ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના અન્ય એક નિર્ણયમાં, અદાલત સંહિતાની કલમ ૪૦૧ હેઠળ વડી અદાલતની પુનરીક્ષણ સત્તાઓ અંગે વિચારણા કરી રહી હતી, જેમાં અદાલતે એવો ઠરાવ કર્યો છે કે જ્યાં નિર્દોષ છૂટકારાનો નિષ્કર્ષ પુરાવાના સંપૂર્ણ ખોટા વાચન અને તર્કવિરુદ્ધ મૂળવણીના આધાર પર નોંધવામાં આવ્યો હોય, ત્યાં વડી અદાલત, પુનર્વિચારણામાં નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશને રદ કરી શકાશે નહીં, પરંતુ તેને નીચલી અદાલતમાં ફરીથી સુનાવણી કરવા અને

તે જનો ગુણદોષના આધારે નીપટારો કરવા માટે દિશા આપવી પડશે. આવી દિશા આપ્યા પછી, નીચલી અદાલત પુનર્વિચારણા અદાલતના અવલોકનોના પ્રકાશમાં પુરાવાની ફરી મૂલવણી કરવા માટે બંધાયેલી રહેશે. તે પોતે નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશને દોષસિદ્ધિમાં ફેરવી શકતી નથી.

- ૪ બીજો એક નિર્ણય આ અદાલતનો છે, જે સ્ટેટ ઓફ ગુજરાત વિ. ખુમાનસિંહ હેમાજી ચૌહાણ અને અન્ય (૨૦૦૧ સી.આર.એલ.જે. ૧૪૭૯) કેસમાં આપવામાં આવ્યો હતો, જેમાં આ અદાલત સત્ર અદાલતના ચુકાદા અને આદેશ વિરુદ્ધ રાજ્ય દ્વારા કરવામાં આવેલી અપીલ પર વિચારણા કરી રહી હતી. ખાનગી ફરિયાદી દ્વારા દાખલ કરાયેલ નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધની અપીલમાં, જ્યાં રાજ્ય સરકાર અપીલમાં પક્ષકાર હતી, અદાલતે તે અપીલ નામંજૂર કરી હતી અને નિર્દોષ છૂટકારાનો આદેશ યથાવત્ રાખ્યો હતો. અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે એવો નિર્ણય રાજ્ય પર બાધ્યક રહેશે, કારણ કે તે બીજી અપીલ દાખલ કરવામાં અવરોધરૂપ બનશે. મૂળ આરોપીએ “ઓત્રફવા અક્ટિવટ” અને “ઇશ્યૂ એસ્ટોપલ” સંબંધિત નિયમો હેઠળ મુદ્દાઓ ઉઠાવ્યા હતા. સર્વોચ્ચ અદાલતના કેટલાક નિર્ણયોમાં આધાર રાખીને, તે અદાલતે માનનીય સત્ર ન્યાયાધીશ દ્વારા આપવામાં આવેલા નિર્દોષ છૂટકારાના

આદેશની પુષ્ટિ કરતાં અપીલ નામંજૂર કરેલ. ઉક્ત નિર્ણયના કેટલાક સંબંધિત નિષ્કર્ષોનું પુનરુત્પાદન કરવું આવશ્યક બનશે, જે નીચે મુજબ છે :

"૭.

(૩) ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય વિ. લાલતા અને અન્યના કેસમાં, જે એ.આઈ.આર. ૧૯૭૦ એસ.સી. પૃષ્ઠ ૧૩૮૧ માં અહેવાલિત છે, તેની ચર્ચા કરતાં સર્વોચ્ચ અદાલતે "મુદ્દા નિરોધ" અને "પૂર્વ નિર્દોષ છૂટકારો" વચ્ચેનો ભેદ દર્શાવ્યો છે. પ્રીતમ સિંહ વિ. પંજાબ રાજ્યના કેસમાં, જે એ.આઈ.આર. ૧૯૫૬ એસ.સી. પૃષ્ઠ ૪૧૫ માં અહેવાલિત છે, તથા મણિપુર એડમિનિસ્ટ્રેશન વિ. થોડકચોમ બીરા સિંહના કેસમાં, જે એ.આઈ.આર. ૧૯૬૫ એસ.સી. પૃષ્ઠ ૮૭ માં અહેવાલિત છે, અને સામ્બાસિવમ (ઉપરોક્ત) ના કેસના નિર્ણયનો ઉલ્લેખ કરીને અને તેના પર આધાર રાખીને, સર્વોચ્ચ અદાલતે આવું ઠરાવ્યું છે કે, "જ્યાં કોઈ હકીકતસંબંધી મુદ્દો અગાઉના અવસર પર સક્ષમ અદાલત દ્વારા વિચારવામાં આવ્યો હોય અને હકીકત અંગેનો નિષ્કર્ષ આરોપીના પક્ષે નોંધાયો હોય, ત્યાં એવો નિષ્કર્ષ ફરિયાદ પક્ષ સામે નિરોધ અથવા પ્રતિનિર્ધારિત મુદ્દા તરીકે કાર્ય કરશે; તે આરોપીને ભિન્ન ગુનામાં ચલાવવાની કાર્યવાહી અને દોષિત ઠેરવવામાં અવરોધરૂપ તરીકે નહીં, પરંતુ

જ્યારે આરોપી પર અનુગામી રીતે, ભલે ભિન્ન ગુના માટે, જે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા કલમ ૪૦૩(૨) ની શરતો દ્વારા અનુમતિપાત્ર હોય, ત્યારે તે હકીકત અંગેના અગાઉના નિષ્કર્ષને ખંડિત કરવા માટે પુરાવા સ્વીકારવામાં અવરોધરૂપ તરીકે કાર્ય કરશે. કલમ ૪૦૩ આ મુદ્દા નિરોધના નિયમની લાગુ પડતાને રોકતી નથી.” અપીલકર્તા રાજ્યને એ જ ચુકાદા વિરુદ્ધ બીજી અપીલમાં ફરિયાદ પક્ષ ચલાવવાની પરવાનગી આપવી, નવા તર્કો રજૂ કરવાની તક આપવાના તથા જુદા પ્રકારની દલીલો સ્વીકારવાની તૈયારી દર્શાવવાના સમાન થશે, જે સક્ષમ અદાલત દ્વારા અગાઉ નોંધાયેલા નિષ્કર્ષને ખલેલ પહોંચાડી શકે. ...”

૧ સંહિતાની કલમ ૩૯૩ આ તબક્કે સંદર્ભ કરવાની આવશ્યકતા રાખે છે, જે નીચે મુજબ છે :

“૩૯૩. અપીલ પર આપવામાં આવેલા ચુકાદાઓ અને આદેશોની અંતિમતા:

અપીલકર્તા અદાલત દ્વારા અપીલ ઉપર આપવામાં આવેલા ચુકાદાઓ અને આદેશો અંતિમ ગણાશે, સિવાય કે કલમ ૩૭૭, કલમ ૩૭૮, કલમ ૩૮૪ની ઉપકલમ (૪) અથવા પ્રકરણ ૩૦માં જોગવાઈ કરાયેલા કેસોમાં.

પરંતુ એ શરતે કે કોઈપણ કેસમાં દોષિત ઠરાવ સામેની અપીલનો અંતિમ નિકાલ થઈ ગયો હોવા છતાં, અપીલકર્તા અદાલત ગુણદોષના આધારે સાંભળી અને નિકાલ કરી શકે છે: –

- (એ) તે જ કેસમાંથી ઉદ્ભવેલી, કલમ ૩૭૮ હેઠળની નિર્દોષ છૂટકારા વિરુદ્ધ અપીલ, અથવા
- (બી) તે જ કેસમાંથી ઉદ્ભવતી, કલમ ૩૭૭ હેઠળ સજામાં વૃદ્ધિ માટેની અપીલ.”

૨ આ જોગવાઈ અનુસાર અપીલ પર અપીલ અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલ ચુકાદો અને આદેશ અંતિમ બને છે. અપવાદો સંહિતાની કલમ ૩૭૭, ૩૭૮ અને કલમ ૩૮૪ ની ઉપકલમ (જ) અથવા પ્રકરણ ૩૦ હેઠળ આવતાં કેસોમાં નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યા છે. આ જોગવાઈનો ઉપબંધ એવો કહે છે કે, દોષિત ઠરાવ સામેની અપીલનો અંતિમ નિકાલ થઈ ગયો હોવા છતાં, કોઈપણ કેસમાં અપીલ અદાલત તે જ કેસમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી સંહિતાની કલમ ૩૭૮ હેઠળના નિર્દોષ છૂટકારાના ચુકાદા અને આદેશ સામેની અપીલ તથા તે જ કેસમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી સંહિતાની કલમ ૩૭૭ હેઠળ સજામાં વધારો કરવા માટેની અપીલને ગુણદોષના આધારે સાંભળી અને તેનો નિકાલ કરી શકે છે. આ જોગવાઈનો પ્રાથમિક

હેતુ એ સ્પષ્ટ કરવો છે કે અપીલીય નિર્ણય સામે કોઈ વધુ અપીલ રહેશે નહીં. તે આ સિદ્ધાંતને ફરી ભારપૂર્વક દર્શાવે છે કે દોષિત ઠરાવ સામેની અપીલનો નિકાલ, તે જ કેસમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ સામેની અપીલ અથવા સજામાં વધારો કરવા માટેની અપીલની સુનાવણી માટે કોઈ અડચણ નથી (જો એવો વધારો ઉક્ત અપીલમાં વિચારવામાં આવ્યો ન હોય તો).

૩ ગુજરાત વડી અદાલત નિયમો, ૧૯૯૩માં, નિયમ ૩૪૯ હેઠળ નીચે મુજબ જોગવાઈ કરવામાં આવી છે :

“નિર્દોષ છૂટકારા વિરુદ્ધ અપીલો ૩૪૯. ખાનગી પક્ષકારો દ્વારા નિર્દોષ છૂટકારા વિરુદ્ધ અપીલો અંગેની પ્રક્રિયા.

(૧) દંડ પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ ની કલમ ૩૭૮(જ) હેઠળ વિશેષ પરવાનગી માટે કરવામાં આવતી દરેક અરજી સાથે, પ્રસંગાનુસાર, નીચલી અદાલત અથવા અપીલી અદાલતના ચુકાદાની અથવા ચુકાદાઓની પ્રમાણિત નકલો જોડેલી હોવી જોઈએ. અરજદારે અરજી સાથે (૧) અરજીની, અને (૨) સંબંધિત અદાલત અથવા અદાલતોના ચુકાદાની અથવા ચુકાદાઓની બે ટંકલિખિત નકલો દાખલ કરવી પડશે. નોંધણી અધિકારી, જોડાણો સહિત બે ટંકલિખિત નકલો દાખલ કરવામાં થયેલ સાત દિવસથી વધુ ન

હોય તેવી વિલંબને માફ કરી શકે છે.

(૨) અરજીમાં તે આધાર દર્શાવવામાં આવશે જેના આધારે નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ સામે અપીલ કરવાની વિશેષ મંજૂરી માંગવામાં આવે છે.

(૩) અરજી રજૂ કરવામાં આવે ત્યારબાદ, કાર્યાલય આવી અરજીની રજૂઆત અંગે સરકારી વકીલને તાત્કાલિક નોટિસ જારી કરશે અને નોટિસની તામીલ થયેલી તારીખથી ૯૦ દિવસ પછી અરજીને અદાલત સમક્ષ સુનાવણી માટે રજૂ કરવામાં આવશે. નોટિસ સાથે અરજીની નકલ તથા તેની સાથે જોડાયેલ દસ્તાવેજોની નકલ, જ્યાં રજૂઆતના સમયે આવી નકલ પૂરી પાડવામાં આવી હોય ત્યાં, જોડવામાં આવશે. જ્યાં રજૂઆતના સમયે આવી નકલ પૂરી પાડવામાં આવી ન હોય ત્યાં, આવી નકલ પૂરી પાડવામાં આવે તત્કાળ તે સરકારી વકીલને તામીલ કરવામાં આવશે.

(૪) જો સરકાર અગાઉના ઉપનિયમ હેઠળ નોટિસની તામીલની તારીખથી ૯૦ દિવસની અંદર ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતા, ૧૯૭૩ ની કલમ ૩૭૮ હેઠળ જણાવેલ નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ દાખલ ન કરે, તો તે, જો સુનાવણી માટે તૈયાર હોય, તો સુનાવણી માટે અદાલત સમક્ષ મુકવામાં આવશે. તેમ છતાં, અદાલત દ્વારા ભિન્ન રીતે નિર્દેશ ન કરવામાં આવ્યો હોય તો,

જાણાવેલ ૯૦ દિવસની અવધિ પૂર્ણ થાય તે પહેલાં તે અદાલત સમક્ષ મુકવામાં આવશે નહીં.

(૫) જો સરકાર ૯૦ દિવસની અવધિની અંદર અપીલ દાખલ કરે, તો વિશેષ અનુમતિ માટેની અરજી અને નિર્દોષ છૂટકારા સામે સરકારની અપીલ, સુનાવણી માટે અદાલત સમક્ષ એકસાથે મૂકવામાં આવશે. આ નિયમમાં એવું કંઈ પણ ગણાશે નહીં કે જેના દ્વારા સરકારે દાખલ કરેલી કોઈપણ અપીલ માટેની મર્યાદાની અવધિ વિસ્તૃત થાય.

(૬) જો મંજૂરી આપવામાં આવે, તો અપીલકર્તાએ મર્યાદા અધિનિયમ, ૧૯૬૩ હેઠળ નિર્ધારિત અવધિની અંદર પોતાની અપીલનું સ્મરણપત્ર દાખલ કરવું રહેશે અને આવી અપીલનું સ્મરણપત્ર દાખલ થતાં સત્ર અદાલતને પેપર-બુક્સની પાંચ અથવા તેથી વધુ નકલો તૈયાર કરવાની આવશ્યકતા રહેશે. ”

૧ નીચલી અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલ નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ કરવાનો અધિકાર, સંહિતાની કલમ ૩૭૨ની પરંતુક જોગવાઈ હેઠળ પીડિતને પ્રદાન કરવામાં આવેલ અખંડનીય અને સ્વતંત્ર અધિકાર છે અને સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણયમાં જેમ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું છે તેમ અદાલતે સત્ય પાલ સિંહના કેસ (ઉપરોક્ત)માં નિર્ણય

આપ્યો હતો, જેમાં પીડિતને પણ, જો તે અપીલકર્તા બનવાનું પસંદ કરે, તો અન્યથા ફરિયાદી માટે જેમ આવશ્યક હોય છે તેમ, વડી અદાલતની પરવાનગી મેળવવાની જરૂર પડે. તેથી, અપીલ પ્રસ્તુત કરવા માટે અદાલતની વિશેષ પરવાનગી અત્યાર સુધી આવશ્યક હતી. જોકે, આ સંદર્ભમાં સર્વોચ્ચ અદાલતની ત્રણ ન્યાયાધીશોની પીઠના મલ્લિકાર્જુન કોડાગલી (ઉપરોક્ત) ના તાજેતરના નિર્ણય દ્વારા એક મહત્વપૂર્ણ પરિવર્તન લાવવામાં આવ્યું છે.

- ૨ એકવાર બીજીતરફવાળાને નોટિસ જારી કર્યા પછી તથા વિદ્વાન સરકારી વકીલને પણ નોટિસ આપ્યા બાદ ગુણદોષના આધારે અપીલનો નિર્ણય થઈ જાય, ત્યારે અતિ વારંવાર વિલયના સિદ્ધાંતનો અમલ કરવાનો અને એ જ મુદ્દે ખાનગી ફરિયાદીને બીજી અપીલ કરવાની મંજૂરી ન આપવાનો પ્રશ્ન ઊભો થાય છે. નવેસરથી ઉમેરાયેલ ઉપબંધનું સુસંગત રીતે નિર્માણ કરવા માટે અને એવો ઉપબંધ મુખ્ય કલમનો અપવાદ બનાવી શા માટે ઉમેરવામાં આવ્યો તેની વસ્તુ અને કારણોને પણ ધ્યાનમાં રાખતાં, પોલીસ અહેવાલ પર આરંભાયેલ કેસમાં, જ્યાં અપીલ વડી અદાલતમાં જતી હોય, ત્યાં ફરિયાદીને નોટિસ જારી કરવી અનિવાર્ય રહેશે. નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ જો 'પીડિત' ની વ્યાખ્યામાં આવતી પીડિત વ્યક્તિ દ્વારા કરવામાં આવે, તો તેને અદાલતની અનુમતિ

માંગવાની જરૂર રહેશે નહીં. ફરિયાદી/ પીડિતને નોટિસ જારી કર્યા વિના અથવા તેની અપીલની રાહ જોયા વિના પીડિતની અપીલનો પ્રવેશદ્વારે જ નિર્ણય કરવો, અથવા રાજ્યની અપીલનો એવો નિર્ણય કરવો, તેવા ઉપબંધને નિર્મર્થક બનાવી દેશે.

૨.૧ ગુજરાત વડી અદાલતના નિયમો, ૧૯૯૩ ના નિયમ ૩૪૯ મુજબ, નિર્દોષ છૂટકારાના વિરુદ્ધ ખાનગી પક્ષકારો દ્વારા ધારા ૩૭૮(જ) હેઠળ કરવામાં આવેલી વિશેષ અનુમતિ માટેની અરજી ૯૦ દિવસની અવધિ પૂર્ણ થયા બાદ રજુ કરવાનું નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું છે, જેથી રાજ્યને, જો તે એવું પસંદ કરે, તો કાયદેસર જોગવાઈ મુજબ અપીલ દાખલ કરવા પૂરતો સમય મળી રહે; અને તેથી કાર્યવાહીનો બહુવિધપણો થવાની શક્યતા તથા એ જ નીચલી અદાલતના ચુકાદામાંથી ઉત્પન્ન થતા મુદ્દાઓમાં અદાલતના પરસ્પર વિરુદ્ધ નિર્ણયો આવવાની શક્યતા પણ ઘટે.

૩ ઉપરોક્ત ચર્ચાના પ્રકાશમાં, સંહિતાની કલમ ૩૭૨ માં નવી રીતે ઉમેરવામાં આવેલી જોગવાઈ જો, સંપૂર્ણ કલમને, તેના ઉપબંધ સહિત, વાંચવાના સુવર્ણ નિયમને ધ્યાનમાં રાખીને વાંચવામાં આવે, તો તે સુસંગત અર્થઘટન તરફ દોરી જશે.

૩.૧ જેમ કે સંહિતાની જ કલમ ૩૭૨ માંથી સ્પષ્ટપણે જણાય છે, સંહિતાની કલમ ૩૭૨ તેના મૂળ સ્વરૂપમાં વિશેષરૂપે એવી જોગવાઈ કરતી હતી કે હાલમાં અમલમાં રહેલા આ અદાલત દ્વારા અથવા અન્ય કોઈ કાયદા દ્વારા જોગવાઈ કરવામાં આવી હોય તે સિવાય, ફોજદારી અદાલતના કોઈપણ ચુકાદા અને આદેશ સામે કોઈ અપીલ દાખલ થઈ શકશે નહીં. ૩૧ ડિસેમ્બર, ૨૦૦૮થી ઉમેરવામાં આવેલ પરંતુક, જેમ કે ઉપર ચર્ચા કરવામાં આવી છે તેમ, ત્રણ અપવાદોને મંજૂરી આપે છે : (૧) જ્યાં પીડિતોને નિર્દોષ છૂટકારાના ચુકાદા અને આદેશ સામે અપીલ કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવે છે; (૨) જ્યાં આરોપીને હળવા ગુનામાં દોષિત ઠરાવવામાં આવે છે; અને (૩) જ્યાં ફાળવાયેલ વળતર અત્યંત નગણ્ય હોય છે. આ રીતે, પરંતુકનો હેતુ મુખ્ય અધિનિયમની જોગવાઈને મર્યાદિત કરવાનો અથવા તેમાંથી અપવાદ ઊભો કરવાનો છે. તે મુખ્ય અધિનિયમનો સ્વર અને સ્વભાવ પણ ધારણ કરે છે. દઢ વિશ્વાસપૂર્વક નિશ્ચિતપણે એવું કહી શકાય કે આવા પરંતુકની ઉમેરાથી મુખ્ય કલમમાં મૂળભૂત ફેરફાર થયો છે.

૪ ઉપરોક્ત ચર્ચામાંથી જે અનિવાર્ય નિષ્કર્ષ ઉત્પન્ન થાય છે તે એ છે કે ગુનાના ભોગ બનનારને નિર્દોષ છૂટકારાના ચુકાદા અને આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ કરવાનું, તેમજ ઓછી સજા ફટકારવામાં આવી હોય તે બાબતે

અને અપર્યાપ્ત વળતર અંગે પણ અપીલ કરવાનું સ્વતંત્ર, અખંડનીય અને સંપૂર્ણ હક છે. આવા હકના ઉપયોગ માટે અદાલત પાસેથી પરવાનગી આવશ્યક રહેશે કે નહીં, તે મુદ્દે વિવિધ વડી અદાલતો દ્વારા દીઘ ચર્ચા અને ભિન્ન નિષ્કર્ષો વ્યક્ત થયા બાદ, સર્વોચ્ચ અદાલતે પ્રથમવાર સત્યા પાલ સિંહ (ઉપરોક્ત)ના કેસમાં, ખાસ કરીને ત્રણ સંભાવનાઓમાંથી એક એટલે કે નિર્દોષ છૂટકારા વિરુદ્ધની અપીલો અંગે, એવો નિષ્કર્ષ કર્યો હતો કે આ હકનો ઉપયોગ અદાલત દ્વારા પરવાનગી મંજૂર થાય ત્યારે જ કરી શકાય.

૪.૧ જો કે, ત્યારબાદ મલિકાર્જુન કોડાગાલી (સુપ્રી) ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે એવો નિર્ધાર કર્યો છે કે આ ત્રણેય પરિસ્થિતિઓમાં અદાલતની અપીલ કરવાની પરવાનગી આવશ્યક નથી.

૫ સત્યાલ પાલ (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણયમાં, નિશ્ચિતપણે, અપીલ પ્રાધાન્ય આપવાની વિવિધ અન્ય સંભાવનાઓનો કોઈ ઉલ્લેખ નથી અને તેમાંની કેટલીક સ્થિતિઓમાં તો રજા લેવાની જ આવશ્યકતા રહેતી નથી; તેમાંથી કેટલીક નીચે મુજબ છે:—

૫.૧ (૧) જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ કોઈપણ અદાલત દ્વારા દોષિત ઠરાવવામાં આવે

અને ફરમાવાયેલ સજા ૦૭ વર્ષથી વધુ હોય, ત્યારે અપીલ વડી અદાલતમાં થાય છે (૨) અને જ્યારે મેટ્રોપોલિટન મેજિસ્ટ્રેટ અથવા સહાયક સત્ર ન્યાયાધીશ અથવા પ્રથમ વર્ગ/ દ્વિતીય વર્ગના મેજિસ્ટ્રેટની અદાલત દ્વારા દોષિત ઠરાવવામાં આવે, ત્યારે એવી અપીલ સત્ર અદાલતમાં થાય છે.

૫.૨ સંહિતાની કલમ ૩૬૦ હેઠળ માનનીય મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા થયેલ દોષિત ઠરાવ સામે અપીલ સત્ર અદાલતમાં જાય છે. કારણ કે કલમ ૩૭૨ની જોગવાઈમાં તેવું નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું છે કે, પીડિતને ઉપરોક્ત અહીં ઉદ્દેખિત ત્રણ પરિસ્થિતિઓ સામે અપીલ દાખલ કરવાનો અધિકાર રહેશે. આવી અપીલ તે અદાલતમાં જશે, જ્યાં દોષિત ઠરાવના આદેશ સામે સામાન્ય રીતે અપીલ જાય છે. અતએવ, જ્યારે કલમ ૩૭૪ એ જોગવાઈ કરે છે કે દોષિત ઠેરવવાના ચુકાદા વિરુદ્ધની કેટલીક અપીલો સત્ર અદાલત સમક્ષ થાય છે, ત્યારે નિર્દોષ છૂટકારો વિરુદ્ધ પીડિતની કેટલીક અપીલો પણ સત્ર અદાલત સમક્ષ જ થશે, જ્યાં મંજૂરી મેળવવાનો પ્રશ્ન ઊભો નહીં થાય.

૬ આ મુદ્દો સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ રૂપેન્દ્ર સિંહ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં ઉઠાવવામાં આવ્યો હતો, જેમાં, “આ જ મુદ્દા અંગે સર્વોચ્ચ અદાલતના

આ અનુવર્તી નિર્ણયમાં મોટા ખંડપીઠને સંદર્ભિત કરવા માટે અમિકસ ક્યુરીએ દ્વારા કરાયેલ વિનંતી સ્વીકારવામાં આવી નથી.

૬.૧ મલ્લિકાર્જુન કોડાગલી (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલ નિર્ણયે આ મુદ્દાને અંતિમતા આપી છે, જેમાં પીડિતના અધિકારને માન્યતા આપતાં સ્પષ્ટપણે એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે નિર્દોષ છૂટકારાના ચુકાદા અને આદેશ વિરુદ્ધની અપીલમાં તથા અન્ય બે પરિસ્થિતિઓમાં અપીલ રજૂ કરવા માટે પીડિતે પરવાનગી મેળવવાની આવશ્યકતા નથી.

૭ તેથી, હવેથી દંડ પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ ની કલમ ૩૭૨ ના પ્રોવિઝોનો આશરે લેતી વખતે પીડિતે કોઈપણ અનુમતિ માંગવાની નથી અને અમારા અભિપ્રાય મુજબ આ અદાલતની પૂર્ણ પીઠ દ્વારા ભાવુબેન દિનેશભાઈ મકવાણા (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં આપવામાં આવેલ નિર્ણય હવે સારો કાયદો રહ્યો નથી.

૮ રજિસ્ટ્રીને મલ્લિકાર્જુન (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે આપેલા નિર્ણયની નોંધ લેવાની રહેશે અને સંહિતાની કલમ ૩૭૨ હેઠળ પીડિત દ્વારા અપીલ કરવામાં આવે ત્યારે, પીડિત ફરીયાદી છે કે નથી તે

હકીકતની પરવા કર્યા વિના, સંહિતાની કલમ ૩૭૮ હેઠળ અનુમતિ મેળવવા માટેની કોઈ અરજી પર આગ્રહ રાખવાનો નહીં. આ સંદર્ભે, જો જરૂરી માનવામાં આવે, તો યોગ્ય આદેશો માટે ઉપરોક્ત ચુકાદો માનનીય મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિશ્રીના ધ્યાન પર મુકવામાં આવી શકે છે.

૯ તેથી આ રીતે નિષ્કર્ષે આવી શકાય છે કે ગુનાઓના ભોગ બનનારાઓ અને સત્તાના દુરુપયોગના ભોગ બનનારાઓ માટેના ન્યાયના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો સંબંધિત યુનાઈટેડ નેશન્સની ઘોષણાઓના આધારે, કાયદા આયોગના ૧૫૪મા અહેવાલના આધાર પર રચાયેલ મલીમથ સમિતિ દ્વારા, પીડિતના અધિકારને માન્યતા આપવામાં આવી હોવાથી, આવા અધિકારોને તેમના યોગ્ય પ્રાધાન્ય અને માન્યતા આપવી જ જોઈએ. આવા અધિકારો માત્ર કાયદાપુસ્તકોમાં જ અંકિત રહી જાય અને તેમના વ્યવહાર અમલ માટે અનુરૂપ દાંતવિહોણા રહે, એવું હોવું જરૂરી નથી. આવી રજાની વિનંતી પર વિચાર કરતી વખતે, સંહિતાની કલમ ૩૭૨માં પરંતુક ઉમેરનાર સુધારિત અધિનિયમનો હેતુ અને કારણો સ્મરણમાં રાખવા જરૂરી છે અને પીડિતોના હિતના પ્રસંગે જરૂરી સંવેદનશીલતા માર્ગદર્શક બનશે.

૧૦ તેથી ઉઠાવવામાં આવેલા મુદ્દાઓના ઉત્તર આ મુજબ આપી શકાય:

૧૦.૧ પીડિતને (૧) નિર્દોષ છૂટકારો, (૨) ઓછી ગંભીરતાવાળા ગુનામાં દોષિત ઠેરવવા, (૩) અપૂરતા વળતરની અરજીના નામંજૂર કરવાના ચુકાદા અને આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ કરવાની સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર અને સારભૂત હક સોંપવામાં આવી છે. નિર્દોષ છૂટકારાના કેસમાં અપીલ કરવાની રજા માગતી રાજ્યની અરજી, ફરિયાદી અથવા પીડિતને તે જ નિર્દોષ છૂટકારાના ચુકાદા અને આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ કરવાથી અટકાવશે નહીં. પીડિતો અને રાજ્ય, એકબીજાના હકના ઉપયોગ પર નિર્ભર રહ્યા વિના, સ્વતંત્ર રીતે અપીલો દાખલ કરી શકે છે.

૧૦.૨ પીડિતને અપીલ કરવાની હક ભવિષ્યલક્ષી છે. સંહિતાની કલમ ૩૭૨ના પ્રાવધાનના હેતુ માટે ૩૧.૧૨.૨૦૦૯ પછી, સંબંધિત તારીખ ફોજદારી અદાલતના ચુકાદાની તારીખ છે, પ્રથમ માહિતી અહેવાલની તારીખ અથવા બનાવ બન્યાની તારીખ વગેરે નથી. અને, તે હેતુ માટે, સર્વ ત્રણેય પરિસ્થિતિઓમાં, મલ્ટિકાર્જુન કોડાગલી (મૃત) તેમના કાનૂની પ્રતિનિધિઓ મારફતે પ્રતિનિધિત વિ. કર્ણાટક રાજ્ય અને અન્ય (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના તાજેતરના નિર્ણયના પ્રકાશમાં, પીડિત/ફરિયાદીને અદાલતની અનુમતિ મેળવવાની જરૂર પડશે નહીં.

૧૦.૩ પીડિતને લાગુ પડતો મર્યાદાકાળ ખાનગી પક્ષકાર તરીકેના ફરિયાદી માટે જે નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો હોય તે જ રહેશે.

૧૦.૪ કાર્યવાહીનું બહુવિધીકરણ ટાળવા માટે, દફતરી વ્યવસ્થાપન, જેમ આગળ વિગતે દર્શાવવામાં આવે છે તેમ, શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે.

૧૧ અમે ડોકેટ વ્યવસ્થાપનના હેતુસર નીચે મુજબના નિર્દેશો/ ભલામણો આપવાનું પસંદ કરીએ છીએ:—

(૧) નીચલી અદાલત દોષિત ઠેરવવાના અથવા નિર્દોષ છૂટકારો આપવાના ચુકાદા અને આદેશ પસાર કરતી વખતે, પીડિતોની વિગતો આદેશમાં જ નોંધશે (તમામ વૈધાનિક મર્યાદાઓને આધીન રહીને તેમજ બળાત્કારના પીડિત અને બાળકોને જાતીય અપરાધોથી સુરક્ષા અધિનિયમ હેઠળના કેસોમાં લાદવામાં આવેલી મર્યાદાઓને આધીન રહીને) અને શક્ય હોય ત્યાં સુધી ઇલેક્ટ્રોનિક માધ્યમ દ્વારા સહિત, ફરિયાદી/પીડિતને કાર્યવાહીનું પરિણામ પણ જાણ કરશે.

(૨) દોષિત ઠરાવવાના આદેશ વિરુદ્ધની અપીલના કેસમાં, ચુકાદા અને નીચલી અદાલતના રેકૉર્ડમાં ઉલ્લેખિત ફરિયાદી/પીડિતને નોટિસ બહાર પાડવામાં આવે.

- (૩) આવા વ્યક્તિ એટલે કે ફરિયાદી અથવા પીડિતના મૃત્યુ અથવા અશક્તતાની સ્થિતિમાં, સંરક્ષક અથવા કાનૂની વારસદારને નીચલી અદાલતના ચુકાદા અંગે જાણ કરવામાં આવશે. કાનૂની વારસદારનો અર્થ માત્ર પ્રથમ શ્રેણીના સગા એટલે કે માતા-પિતા, સંતાનો અથવા ભાઈ-બહેનો પૂરતો જ નહિ, પરંતુ તે લોકોનો પણ સમાવેશ થાય છે જેઓએ ગુનાના કૃત્યથી થયેલા આચરણના પરિણામે કોઈ નુકસાન અથવા ઈજા સહન કરી હોય.
- (૪) નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ વિરુદ્ધની અપીલો સિવાય, બધી અપીલો તેમની રજૂઆતની તારીખથી ૯૦ દિવસની અવધિ પૂરી થયા બાદ પરિભ્રમિત કરવામાં આવશે અને દોષિત ઠેરવવાના આદેશ વિરુદ્ધની અપીલોના મામલે, ફરિયાદી/પીડિતને નોટિસ જારી કરવામાં આવે.
- (૫) જરૂર હોય તો વડી અદાલતના નિયમોમાં અનુરૂપ સુધારો કરવો જોઈએ.
- (૬) રાજ્ય દ્વારા કરવામાં આવેલી અપીલની સુનાવણીના તબક્કે, ફરિયાદી/ પીડિત દ્વારા કોઈ અપીલ કરવામાં આવી ન હોય તેવા કિસ્સામાં, અપીલીય અદાલત પીડિત અથવા કાયદેસર વારસદારને નોટિસ આપશે.
- (૭) રાજ્ય અથવા ફરિયાદી અથવા પીડિત પૈકી કોઈ દ્વારા દાખલ

કરાયેલ નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશ સામેની અપીલ અથવા ઓછા ગુનાઓમાં થયેલી દોષિત ઠેરવવાના નિર્ણય સામેની અપીલના કેસમાં, અને જ્યારે અહીં નિર્ધારિત પ્રક્રિયાઓનું પાલન કરવામાં આવે અને તે જ બાબત ગુણદોષના આધાર પર સાંભળીને નક્કી કરવામાં આવે, ત્યારે કોઈપણ વ્યક્તિ દ્વારા વધુ અપીલ સ્વીકારવામાં આવશે નહીં.

(૮) વળતરની માંગ કરતી અપીલના કેસમાં, તમામ પ્રભાવિત વ્યક્તિઓ/ ભોગ બનનારાઓને વ્યક્તિગત રીતે અદાલતનો સંપર્ક કરવાનો અધિકાર રહેશે. તેમ છતાં, એ જ ભોગ બનનારના ભિન્ન વર્ગના કાનૂની વારસદારો દ્વારા જુદી અપીલ સ્વીકારવામાં આવશે નહીં. તમામ અપીલો ૬૦ દિવસની અવધિમાં દાખલ કરવામાં આવે ત્યારે, તેમનો એકસાથે વિચાર કરીને નિર્ણય કરવામાં આવશે.

૧ તદનુસાર, હાલની અરજીઓ સફળ થાય છે અને તે મુજબ મંજૂર કરવામાં આવે છે. ઉપર દર્શાવેલ કારણોને કારણે, દરેક મામલામાં અરજદારને અપીલ દાખલ કરવા માટે પરવાનગી આપવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી; તેમ છતાં, હાલ હસ્તગત તમામ મામલાઓના વિશિષ્ટ તથ્યોના સમૂહને ધ્યાનમાં રાખીને, અપીલ કરવા માટે પરવાનગી આપતો વિશિષ્ટ આદેશ

પસાર કરવામાં આવે છે.

તદનુસાર અરજીઓનો નિકાલ કરવામાં આવે છે.

(અનંત એસ. દવે, ન્યાયમૂર્તિ)

(સુશ્રી સોનિયા ગોકાણી, ન્યાયમૂર્તિ)

This judgment has been translated using AI Tool.

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: *The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.*